
REZULTATI STUDIJE PISA 2015.
I PREPORUKE
ZA UNAPREĐENJE OBRAZOVNE
POLITIKE

Novembar 2018.

Sadržaj

REZIME	5
UVOD	8
I Obrazovni sistem Crne Gore – sistemska rješenja i razvojni potencijali	10
Ključni aspekti obrazovnog sistema: strateška opredjeljenja i usmjerenost na kvalitet obrazovanja	11
Predmetni programi.....	11
Udžbenici i nastavna sredstva	13
Inicijalno obrazovanje nastavnika	13
Sistem profesionalnog razvoja nastavnika i zaposlenih u obrazovanju	15
Sistem evaluacije u obrazovanju: školsko i eksterno ocjenjivanje	17
Ostali pokazatelji kvaliteta obrazovanja	20
Obrazovanje djece iz ranjivih grupa: jednake obrazovne šanse	21
Dostupnost i inkluzivnost obrazovanja: obrazovanje djece s posebnim obrazovnim potrebama	22
Autonomija škola i nastavnika	23
Školski etos.....	23
II PISA studija i unapređivanje kvaliteta i pravednosti obrazovanja	25
Što se ispituje u PISA studiji?	25
PISA studija ispituje kompetencije, a ne reprodukciju znanja	25
PISA studija ukazuje na različite faktore koji utiču na razvoj kompetencija	26
Ko se i zašto ispituje u okviru PISA studije?	26
Zašto su nalazi PISA studije relevantni za obrazovanje u Crnoj Gori?	27
Kako se nalazi PISA studije koriste za unapređivanje obrazovanja u drugim zemljama Evropske unije?	28
Njemačka: reforma obrazovanja koja je bazirana na PISA rezultatima	28
Poljska: PISA kao instrument za praćenje efekata sveobuhvatne reforme obrazovanja	29
Finska: obrazovne politike koje rezultiraju kvalitetnim i pravednim obrazovanjem	30
Neke zajedničke karakteristike obrazovnih sistema koji su uspješni prema PISA studiji.....	31
III PISA 2015.	33
Kvalitet obrazovanja u Crnoj Gori	33
Unapređivanje kvaliteta obrazovanja u Crnoj Gori u periodu 2006–2015. godine	33
Dostizanje različitih PISA nivoa postignuća	35
Stavovi učenika relevantni za cjeloživotno učenje i razvoj kompetencija.....	37
Postignuća učenika koji pohađaju različite programe srednjeg obrazovanja	37
Djelotvornost učenja s obzirom na vrijeme provedeno u učenju u školi i van nje	38
Zaključak o kvalitetu obrazovanja u Crnoj Gori.....	38
Pravednost obrazovanja u Crnoj Gori	38
Razlike u postignućima između dječaka i djevojčica	39

Razlike u postignućima učenika različitog socio-ekonomskog statusa	40
Akadska i socijalna inkluzija	40
Zaključak o pravednosti obrazovanja u Crnoj Gori	41
Činioci koji su u najvećoj mjeri povezani s postignućima učenika	41
IV Zaključci i preporuke	42
Zaključci.....	42
Preporuke.....	43
Ministarstvo prosvjete	44
Zavod za školstvo i Centar za stručno obrazovanje.....	45
Zavod za udžbenike	47
Ispitni centar	47
Škole.....	48
Nastavnički fakulteti.....	50
PRILOZI.....	51
Prilog 1. Korišćeni izvori	52
Prilog 2. PISA zadaci iz domena nauke	54
Prilog 3. <i>PISA 2015</i> : pitanja kojima se ispituju epistemička uvjerenja učenika	59

Tabele

Tabela 1. Ukupan broj učenika i broj učenika s posebnim obrazovnim potrebama (POP) koji su upisani u prvi razred osnovne škole	22
Tabela 2. Prosječna postignuća učenika iz Crne Gore, Makedonije, Poljske, Slovenije i OECD zemalja u domenima matematike, čitanja i nauke (PISA 2015)	33
Tabela 3. Prosječna postignuća učenika iz Crne Gore, Slovenije, Poljske i Estonije u tri domena ispitivanja (period 2006–2015).....	34
Tabela 4. Prosječna postignuća učenika koji pohađaju različite programe srednjeg obrazovanja	38
Tabela 5. Razlike u postignućima između dječaka i djevojčica	39
Tabela 6. Poređenje procenta dječaka i djevojčica na pojedinim nivoima postignuća u 2012. i 2015. godini	40

Grafikon

Grafik 1 Napredak koji je Crna Gora ostvarila u periodu 2006-2015. godine u tri domena.....	34
Grafik 2. Procenat učenika na različitim nivoima PISA skale u sva tri domena ispitivanja (PISA 2015)	36

Izveštaj *Rezultati studije PISA 2015.*¹ i preporuke za obrazovne politike ima za cilj da se analizira kvalitet i pravednost obrazovanja i na osnovu toga formulišu preporuke kako da obrazovanje obezbijedi odgovarajuću podršku učenicima² u smislu razvoja ključnih kompetencija.

Izveštaj je rezultat višemjesečne saradnje Ministarstva prosvjete Crne Gore i Predstavništva UNICEF-a u Crnoj Gori koji je obezbijedio ekspertsku podršku u izradi izveštaja. Zajednički rad je bio prilika da se identifikuju ključni izazovi sa kojima se suočava obrazovanje u Crnoj Gori. Na osnovu toga, u okviru Radne grupe koju je formiralo Ministarstvo prosvjete formulisane su konkretne preporuke usklađene sa specifičnostima crnogorskog obrazovnog sistema.

Izveštaj se sastoji od četiri poglavlja.

U *prvom* dijelu Izveštaja prikazana su zakonska i strateška rješenja, kao i istraživački nalazi koji opisuju način na koji su uređeni i kako funkcionišu ključni aspekti obrazovnog sistema Crne Gore: opšti dio javno važećeg obrazovnog programa, udžbenici i nastavna sredstva, inicijalno obrazovanje nastavnika, sistem profesionalnog razvoja nastavnika i zaposlenih u obrazovanju, kao i sistem evaluacije u obrazovanju. Svi aspekti regulisani su na zakonskom i podzakonskom nivou, a definisani su i strateški ciljevi razvoja obrazovanja koji su usklađeni sa savremenim međunarodnim obrazovnim politikama i praksama.

Revidirani opšti dio javno važećeg obrazovnog programa za osnovne škole usvojen je 2017. godine, a osnovna opredjeljenja koja ga karakterišu su: predmetna orijentisanost, uspostavljanje jednoobrazne strukture predmetnih programa, definisani ishodi, kao i načini i kriterijumi vrednovanja ishoda, veze s drugim predmetima i međupredmetnim temama. Rad na izmjenama opšteg dijela bio je orijentisan ka smanjenju sadržaja kako bi se program rasteretio od nefunkcionalnih znanja i vještina i osigurao veći kvalitet nastave. Produkcija *udžbenika* regulisana je posebnim pravilnikom, kao i *Standardima za pripremu udžbenika*, koji definišu standarde kvaliteta udžbenika, ali i precizno određuju način na koji se ti standardi ostvaruju. *Inicijalno obrazovanje nastavnika* u nadležnosti je visokoškolskih ustanova, a programa po kojima se školuju budući nastavnici pokazuje orijentaciju ka predmetnim znanjima i potrebu za povećanjem zastupljenosti metodičko-pedagoške grupe predmeta. *Sistem profesionalnog razvoja nastavnika i zaposlenih u obrazovanju* dozvoljava visok stepen autonomije nastavnika u izboru programa i dinamike profesionalnog usavršavanja, a ciljevi su regulisani *Standardima kompetencija nastavnika i direktora*, usvojenim 2016. godine. *Sistem eksterne evaluacije kvaliteta obrazovanja* zakonski je definisan i sprovodi se kroz nacionalno testiranje, eksternu provjeru znanja i PISA testiranje. Evaluacija rada ustanova se realizuje kroz eksterni nadzor. Samoevaluacija škola takođe je zakonska obaveza, dok je ocjenjivanje učenika nadležnost samih nastavnika. Mehanizmi kojima se obezbjeđuje kvalitet obrazovanja razmatrani su i u odnosu na rješenja kojima se reguliše obrazovanje djece iz ranjivih grupa, obrazovanje djece s posebnim obrazovnim potrebama, autonomija škola i nastavnika, kao i školski etos, kojim je obuhvaćena i tema nasilja u školama i antidiskriminatorni odnosi i prakse u obrazovanju.

U *drugom* dijelu Izveštaja analizirane su ključne karakteristike PISA studije, te način na koji su se PISA rezultati koristili za unapređenje kvaliteta i pravednosti obrazovanja u Njemačkoj, Poljskoj i Finskoj. Prikazane su zajedničke karakteristike obrazovnih sistema u kojima učenici imaju značajno veće šanse da razviju ključne kompetencije. Glavna specifičnost PISA studije je u činjenici da se u okviru nje ispituje u kojoj mjeri petnaestogodišnji učenici imaju prilike da razviju neke od najvažnijih ključnih kompetencija. PISA rezultati

¹ PISA je skraćenica za programme international student assesment.

² Svi oblici u muškom rodu podrazumijevaju i oblike u ženskom rodu.

ukazuju na sposobnost učenika da iskoriste stečeno znanje u rješavanju problemskih situacija, a ne u kojoj mjeri su sposobni da ga reprodukuju. Iz tog razloga, rezultati PISA studije su predstavljali okosnicu reformi u brojnim zemljama. Tako su u Njemačkoj i Poljskoj sprovedene temeljne reforme koje su obuhvatile sve segmente obrazovnog sistema (struktura obrazovanja, standardi i kurikulum, uvođenje savremenih metoda nastave/učenja itd.), dok su u Finskoj, koja je uvijek imala visoke rezultate na PISA studijama, takođe korišćeni za dalje unapređivanje i osavremenjavanje obrazovanja, posebno u domenu kurikuluma i dominantnog modela nastave i učenja. U okviru ovog odjeljka prikazane su i karakteristike obrazovnih sistema u kojima djeca i mladi dobijaju adekvatnu podršku za razvoj ključnih kompetencija kao što su matematička, naučna i čitalačka pismenost. Na primjer: učenici se ne diferenciraju prema sposobnostima već se što duže obrazuju zajedno sa svim ostalim učenicima; na nacionalnom nivou postoji okvirni kurikulum, a škole i nastavnici imaju visok stepen autonomije kada je riječ o kurikulumu koji se realizuje na nivou škole; nastavnici u većoj mjeri primjenjuju savremene, aktivne oblike učenja, individualizuju nastavu i u većoj mjeri koriste formativno ocjenjivanje; visok stepen autonomije praćen je efikasnim sistemom za osiguranje kvaliteta koji ima primarnu funkciju da obezbijedi unapređivanje obrazovanja; učenici i škole koje se suočavaju sa posebnim izazovima dobijaju pravovremenu i odgovarajuću podršku sa regionalnog ili nacionalnog nivoa.

U *trećem* dijelu Izvještaja analizirani su PISA rezultati kako bi se procijenio kvalitet i pravednost obrazovanja u Crnoj Gori. PISA rezultati ukazuju na važnu činjenicu da su reformske promjene koje su u prethodnom periodu sprovedene u Crnoj Gori imale pozitivne rezultate kada su u pitanju kompetencije u domenu matematike i čitanja, ali manje kada je riječ o kompetencijama u domenu nauke. Unapređivanje kvaliteta ostvareno je uz podizanje inkluzivnosti obrazovanja, što je veoma važan nalaz. PISA rezultati i nalazi ukazuju da postoji potreba da se kvalitet obrazovanja u Crnoj Gori unaprijedi. Naime, obrazovnu praksu u Crnoj Gori i dalje karakteriše visok nivo očekivanja reproduktivnih znanja od učenika. Zbog toga je, posebno u okviru obaveznog obrazovanja, potrebno obezbijediti veću zastupljenost savremenih oblika nastave i učenja u kojima će učenici razviti sposobnost da dubinski razumiju data znanja, da ih kritički razmatraju i primjenjuju u različitim situacijama. To je neophodno i da bi vrijeme koje nastavnici i učenici ulažu u nastavu i učenje bilo efikasnije korišćeno. Kada je riječ o pravednosti obrazovanja u Crnoj Gori, analiza PISA rezultata ukazala je da je, uopšteno gledano, nivo pravednosti relativno viši nego u mnogim drugim zemljama. Ovo znači i da obrazovna postignuća učenika manje zavise od socio-ekonomskog statusa učenika nego što je to slučaj u većini drugih zemalja, kao i da dječaci i djevojčice u Crnoj Gori imaju relativno ujednačene šanse za razvoj ključnih kompetencija. Odstupanje postoji u slučaju čitalačke pismenosti gdje djevojčice, kao i u drugim zemljama, imaju znatno viša postignuća. Stepem akademske i socijalne inkluzije takođe je na veoma visokom nivou.

Glavni zaključak koji slijedi iz analize obrazovnog konteksta, kao i realizacije prethodnih reformskih politika i PISA rezultata, jeste da je praksa nastave i učenja u znatnom broju škola i kod velikog broja nastavnika zadržala tradicionalnu orijentaciju na sadržaje i reprodukciju znanja. Iako je novi koncept obrazovanja dobro definisan u ključnim dokumentima (zakonima, programima i sl.), on tek treba da dovede do promjene procesa nastave i učenja u učionicama i školama. Iz tog razloga, u narednom periodu bi osnovni cilj najvećeg broja novih politika i mjera trebalo da bude obezbjeđenje kvalitetne primjene novog koncepta obrazovanja i mogućnost da se u punoj mjeri ostvare potencijali dosadašnjih reformskih politika.

U *četvrtom* dijelu Izvještaja formulisane su konkretne preporuke za različite aktere obrazovnog sistema. Osnovna namjera je bila da se formulišu predlozi mjera koje bi, na osnovu nalaza iz PISA studije, mogle da dovedu do unapređivanja kvaliteta i pravednosti obrazovanja na nivou svake škole. Preporuke imaju zajednički cilj, a to je podrška školama da koriste svoju autonomiju i da kroz saradnju u okviru škole i s drugim školama postignu da nastava i učenje u većoj mjeri podržavaju razvoj opštih i ključnih kompetencija učenika, onih koje integrišu kognitivne, socijalne, emocionalne i motivacione aspekte. Na taj način bi se unaprijedio kvalitet nastave i učenja u školama, ali i podržalo jačanje vaspitne uloge škole.

Primjena preporuka doprinijeće većoj zastupljenosti raznovrsnih savremenih, aktivnih oblika nastave i učenja, gdje učenici učestvuju u kompleksnim aktivnostima koje od njih zahtijevaju angažovanje viših kognitivnih nivoa (npr. projektno i istraživačko učenje, rad u laboratorijama, kritičko mišljenje, rješavanje problema, interpretiranje podataka, formulisanje zaključaka, diskutovanje, argumentovanje, timski rad itd.). Pored toga, neophodno je uskladiti nastavu i učenje sa razvojnim karakteristikama i interesovanjima učenika (posebno u periodu adolescencije) i podržati škole da koriste autonomiju kako bi prilagodile program i način rada svojim učenicima i specifičnostima sredine u kojoj škola funkcioniše. Posebnu pažnju treba posvetiti učenicima koji sporije napreduju kako bi uspjeli da dostignu minimalni nivo funkcionalne pismenosti na kraju obaveznog obrazovanja.

PISA studija prvi put je realizovana 2000. godine, a tokom proljeća 2018. godine testiranje je sprovedeno po sedmi put u velikom broju zemalja. U prethodnom periodu rezultati PISA studije postali su veoma relevantni za veliki broj zemalja, a posebno za one koje su, iz različitih razloga i perspektiva, zainteresovane za kvalitet i pravednost odnosno jednaku dostupnost obrazovanja. Iz tog razloga objavljivanje rezultata PISA testiranja najčešće je praćeno velikom pažnjom i značajnim diskusijama o obrazovanju. Jedan od osnovnih razloga zbog kojih se rezultatima PISA studije posvećuje velika pažnja u mnogim zemljama leži u činjenici da ona ukazuje na uspjeh obrazovne politike u dijelu sticanja funkcionalnih znanja, odnosno u kojoj mjeri je neko društvo uspjelo da stvori uslove da mladi kroz obrazovanje razviju neke od ključnih kompetencija od kojih će u značajnoj mjeri zavisiti njihov uspjeh u životu.

Imajući u vidu takav značaj PISA studije, ovaj izvještaj imao je za cilj da analizira kvalitet i pravednost obrazovanja u Crnoj Gori i da se, na osnovu nalaza, formulišu preporuke kako da se poveća kapacitet obrazovanja da se pruži podrška svim učenicima u skladu sa njihovim potrebama da razviju ključne kompetencije.

Crna Gora je jedna od zemalja u kojoj se reforma obrazovanja sprovodi više od jedne decenije. Osmišljene su i realizovane brojne promjene koje su imale za cilj da se unaprijedi relevantnost, kvalitet, pravednost i efikasnost obrazovanja. U skladu s tim, važno pitanje na koje je trebalo odgovoriti u ovom izvještaju odnosi se na procjenu ukupnih efekata politika i mjera koje su primijenjene u prethodnom periodu na kapacitet obrazovanja da kod djece i mladih podrži razvoj ključnih kompetencija.

Srednjoročni program rada Vlade Crne Gore 2018-2020 u okviru prioriteta broj tri definiše: „Crna Gora - država koja podstiče razvoj nauke, obrazovanja i kulture za bolji ekonomski rast“. Između ostalog osnovni cilj ovog prioriteta se odnosi na izgradnju ekonomije zasnovane na znanju i vještinama kroz unapređenje kvaliteta obrazovanja, koji će se postići primjenom preporuka ovog Izvještaja. Takođe, značaj PISA testiranja prepoznat je kroz Pravce razvoja Crne Gore 201-2021 u dijelu Inkluzivnog rasta, u okviru koga jedan od ciljeva glasi: „ostvareni bolji rezultati na PISA testiranju.“ Izvještaj je rezultat višemjesečne saradnje Ministarstva prosvjete Crne Gore i Predstavništva UNICEF-a u Crnoj Gori. Ministarstvo prosvjete je formiralo Radnu grupu od predstavnika svih ključnih institucija (Arijana Nikolić-Vučinić, Ivana Mrvaljević, Olivera Nikolić i Veljko Tomić – Ministarstvo prosvjete, Vesna Bulatović – Zavod za školstvo, Nađa Durković – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, prof. dr Aleksandar Vujović – Univerzitet Crne Gore, Divna Paljević-Šturm – Ispitni centar, Slobodan Backović – Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Ivana Vučinić – Centar za stručno obrazovanje, Dragutin Šćekić – Unija direktora škola Crne Gore), a UNICEF je kao podršku Radnoj grupi angažovao dva savjetnika s relevantnim iskustvom u analizi PISA rezultata, dr Dragicu Pavlović-Babić i dr Aleksandra Baucala. Zajednički rad je bio prilika da se analiziraju ključne karakteristike obrazovnog sistema u Crnoj Gori, politike koje su bile realizovane kroz tekuću i reforme započete u prethodnoj deceniji, da se identifikuju ključni nalazi PISA studije koji su relevantni za unapređenje kvaliteta obrazovanja, da se izgradi zajedničko razumijevanje u vezi s njihovom interpretacijom i implikacijama i da se, na osnovu njih, formulišu konkretne preporuke koje su usklađene sa specifičnostima obrazovnog konteksta koji postoji u Crnoj Gori. Pitanje kako obrazovanje može u većoj mjeri da podrži djecu i mlade da razviju ključne kompetencije bilo je zastupljeno na svim diskusijama unutar Radne grupe i osnovno je pitanje cijelog Izvještaja.

Izvještaj je sastavljen od četiri poglavlja. U prvom poglavlju dat je prikaz obrazovnog sistema u Crnoj Gori kako bi se nalazi dobijeni na osnovu PISA rezultata smjestili u odgovarajući kontekst. Prilikom opisa i analize postojećeg stanja Izvještaj se u velikoj mjeri oslonio na već postojeće dokumente i analize. U drugom poglavlju su ukratko prikazane osnovne karakteristike PISA studije i kako su nalazi ove studije bili korišćeni u izabranim zemljama radi unaprjeđenja kvaliteta i pravednosti obrazovanja. Osnovna svrha drugog poglavlja je da se preciznije odredi što i kako se ispituje u okviru PISA studije, kako mogu da se koriste ovi nalazi za kreiranje

obrazovnih politika u cilju unapređenja kvaliteta obrazovanja i koje karakteristike imaju obrazovni sistemi koji u većoj mjeri podržavaju razvoj ključnih kompetencija. U trećem poglavlju dat je pregled ključnih nalaza o postignućima učenika iz Crne Gore na PISA testiranjima od 2006. godine, kada je Crna Gora prvi put učestvovala, do 2015. godine kada je realizovano posljednje testiranje sa koga su dostupni rezultati. Imajući u vidu postojanje veoma dobrog i detaljnog Izvještaja o PISA 2015. koji je objavio Ispitni centar, svrha ovog poglavlja bila je da se identifikuju ključni nalazi koji su relevantni za buduće politike i mjere. U posljednjem, četvrtom poglavlju, prikazani su glavni zaključci i odgovori na pitanje zašto su postignuća učenika koji se školuju u Crnoj Gori niža nego što bi bilo poželjno, kao i preporuke koje govore o tome što bi različiti akteri, u skladu sa svojim nadležnostima, mogli da urade kako bi sva djeca i mladi imali značajno veće šanse da razviju ključne kompetencije i da budu bolje pripremljeni za budući život.

Ovaj Izvještaj je, dakle, ponudio integrisanu i sistematičnu analizu glavnih faktora postignuća učenika u Crnoj Gori u odnosu na ključne kompetencije, kao i prijedlog mjera koje bi mogle da unaprijede postojeće stanje (uključujući i istraživanja koja su potrebna da bi se obezbijedila osnova za donošenje budućih odluka) i biće osnov za unapređenje osnovnog obrazovanja u Crnoj Gori.

Osnovna svrha ovog dijela teksta jeste da ponudi pregled mehanizama kojima se obezbjeđuje kvalitet ključnih sektora crnogorskog obrazovnog sistema kako bi se podaci dobijeni putem OECD/PISA testiranja iz 2015. godine tumačili u kontekstu na koji se odnose.

Nije lako odrediti koji su to ključni aspekti, rješenja, karakteristike obrazovnog sistema koje omogućavaju da se podaci o kvalitetu obrazovanja razumiju i povežu s obrazovnom praksom koja ih proizvodi. U prikazivanju sistema i sistemskih rješenja moguća su dva tipa grešaka: 1. pretjerana selektivnost, tako da se ne uzmu u obzir svi važni aspekti i/ili odnosi među njima; 2. pretjerana „propustljivost“, koja se ogleda u tome da se u moru dostupnih informacija ne razaznaju suštinske karakteristike. Ova druga greška mnogo je vjerovatnija budući da su u posljednjih dvadesetak godina u Crnoj Gori pokrenute ozbiljne i sveobuhvatne promjene sistema, od strukturnih do sadržinskih, što je uslovalo dinamičan i višeslojan razvoj obrazovanja. Od ovih grešaka čuvali smo se tako što smo pažnju prvenstveno usmjerili na važeće propise i aktuelne podatke, iako je, naravno, često bilo potrebno rekonstruisati razvojni slijed u uspostavljanju nekog rješenja (npr. istorija razvoja ideje o inkluzivnosti obrazovanja).

Dinamika razvojnih promjena praćena je obimnom i raznorodnom dokumentacijom: od zakonske i podzakonske regulative, preko strateških dokumenata do istraživačkih izvještaja i preglednih tekstova.

Da bi se što bolje razumio obrazovni kontekst, dominantna strateška opredjeljenja i praksa, ali i intuitivna filozofija obrazovanja i razvojne perspektive, kontekst je opisan iz dva ugla:

1. Prikaz ključnih aspekata obrazovnog sistema:
  - Predmetni programi
  - Udžbenici i nastavna sredstva
  - Inicijalno obrazovanje nastavnika
  - Sistem profesionalnog razvoja nastavnika i zaposlenih u obrazovanju
  - Sistem evaluacije u obrazovanju: školsko i eksterno ocjenjivanje
2. Prikaz različitih pokazatelja kvaliteta obrazovanja³:
  - Obrazovanje djece iz ranjivih grupa; jednake obrazovne šanse
  - Dostupnost i inkluzivnost obrazovanja, obrazovanje djece s posebnim obrazovnim potrebama
  - Autonomija škola i nastavnika
  - Školski etos

³ Ova dva niza pokazatelja su odabrana na osnovu međunarodne uporedne analize. Pogledati, na primjer, OECD (2013), PISA 2012 Results: What Makes Schools Successful? Resources, Policies and Practices (Volume IV) *Što čini škole uspješnima? Resursi, politike i prakse, IV izd.*, PISA, OECD Publishing; Burdett, N., Burge, B., Kathrecha, P. and Sargent, C. (2015). Exploring the Characteristics of Education Systems which are Successful in Science (*Istraživanje karakteristika obrazovnih sistema uspješnih u oblasti prirodnih nauka*). Slough: NFER.

PREDMETNI PROGRAMI

Jedan od ključnih aspekata obrazovnog sistema koji ima presudan uticaj na efekte obrazovanja je obrazovni program. Od školske 2017/2018. godine nastava u osnovnim školama izvodi se po novim predmetnim programima⁴. Osnovna opredjeljenja koja ih karakterišu su: predmetna orijentisanost (kao što je bilo i prethodno), jednoobrazna struktura predmetnih programa, definisani ishodi, kao i načini i kriterijumi vrednovanja ishoda (uz naglasak na potrebi definisanja veza s načinom vrednovanja za potrebe školskog ocjenjivanja), eksplicirane veze s drugim predmetima i međupredmetnim temama (neke međupredmetne teme imaju sopstvene definisane ishode i mjesto u kurikulumu).

U dokumentu se navodi da je revizija programa sprovedena u cilju uvođenja modela zasnovanog na ishodima, ali da je ujedno bila i organizacione prirode (promjena predmetnih programa, smanjenje broja časova po predmetu, smanjenje sedmičnog broja časova).

Smanjenje sadržaja predmetnih programa imalo je za cilj rasterećenje od nefunkcionalnih znanja i vještina i obezbjeđenje većeg individualnog pristupa učenicima.⁵ Podržana je autonomija nastavnika i škola, koja se osigurava kroz „otvoreni dio“ programa koji je zastupljen sa 15–20%.

Predmetni programi definisani su za sve obavezne nastavne predmete na svim nivoima školovanja (sva tri ciklusa osnovnog obrazovanja i srednje opšte i stručno obrazovanje), za sve izborne predmete i za međupredmetne teme.

Ciljevi učenja predmeta definisani su kao saznajni (koja će znanja steći) i procesni (koje će vještine i vrijednosti steći).

Potencijalni predmetni ciljevi organizovani su u četiri grupe, u vezi sa:

1. kognitivnim vještinama: sposobnost učenja, sposobnost rješavanja problema, kritičko mišljenje, kreativnost i inovativnost;
2. digitalnom pismenošću: ovladavanje informacionim tehnologijama i njihovom primjenom u rješavanju različitih vrsta problema;
3. socijalnim i emocionalnim vještinama: poznavanje i upravljanje sobom (samosvijest i samoregulacija), uspostavljanje i održavanje dobrih odnosa s drugima (komunikacija, saradnja, rješavanje konflikata itd.);
4. odgovornim odnosom prema sebi i životnoj sredini: zdravstveno obrazovanje, ekološko obrazovanje, građansko obrazovanje, karijerno obrazovanje (preduzetništvo).

Međutim, očekuje se da u narednom periodu revidirani programi navode kako se ovi ciljevi realizuju u procesu nastave/učenja, tj. kako se mogu operacionalizovati u svakodnevnom radu nastavnika, te da se kreira plan (npr. programi stručnog usavršavanja) koji bi pomogao nastavnicima da te ciljeve uključe u nastavnu praksu i koriste ih kao regulatore načina rada. Drugim riječima, nove predmetne programe trebalo bi da u budućnosti prate programi stručnog usavršavanja (u kategoriji prioritetnih), koji će omogućiti nastavnicima i školama efektivniju i lakšu primjenu novih programa. Ali moramo imati na umu i činjenicu da se novi program koristi tek od septembra 2017. godine.

---

⁴ Predmetne programe utvrdio je Nacionalni savjet za obrazovanje, na sjednici održanoj 3. jula 2017. godine.

⁵ Uobičajan odnos „teorijske nastave“ (kada se uvode novi sadržaji), praktične nastave i drugih vidova učenja treba da bude 7:10.

Preklapanje sadržaja i ciljeva programa (ni)je problem

Kada je to problem? Kada nastavnik ne zna kako treba operacionalizovati ciljeve u procesu realizacije nastave i kada nema mehanizme da provjeri da li ih je na pravi način i sa očekivanim efektom uključio/la u rad na času; ciljevi/teme se definišu na razne načine, pojedini kao razni oblici rada (korišćenje IKT), neki kao sadržaj (obrazovanje u oblasti životne sredine), a neki kao meta-vještine (učenje učenja).

Kada to nije problem? Kada nastavnik zna kako da uklopi međupredmetne teme u sadržaj, te kako da radi na sadržaju na takav način da učenicima pruža priliku da primijene složenije kognitivne aktivnosti i da koriste tehnologije.

Predmetni program razlikuje obrazovno-vaspitne ishode, koji su opštiji od ishoda učenja. Razlika je donekle mehanička, ali je eksplicirano da je jedna od zajedničkih i obaveznih karakteristika ishoda njihova mjerljivost, što je važan preduslov za bilo koju aktivnost praćenja i kontrole kvaliteta ishoda.

Ishodi bi, shodno namjerama, trebalo da budu definisani na višim nivoima kognitivne obrade (viši nivo Blumove taksonomije) ili na nivou usvajanja vještina, a ne na nivou deklarativnih znanja (reproduktivni nivo). Dakle, očekuje se da nastavnik ne bude nemoćan i nesiguran u odnosu na realizaciju tako definisanih ishoda, već da pokuša da ih na različite načine integriše u nastavu.

Uvodi se i termin *standard* (ono što se očekuje da će na kraju učenja svi ili najveći broj učenika znati, moći...), koji se od termina *ishod* razlikuje utoliko što se odnosi na utvrđivanje procenta učenika koji će na kraju školske godine ovladati određenim ishodom. Ovo jeste direktna smjernica prema onome što sistem prepoznaje kao važno – standardi bi, u suštini, trebalo da u najvećoj mjeri oblikuju nastavnu praksu. Time sistem šalje direktan signal što je važno, odnosno, na praktičnom nivou, što će biti zastupljeno u eksternim testovima.

Uz svaki ishod definisane su i didaktičke preporuke, što je od najveće moguće pomoći nastavniku. Te preporuke nijesu i ne treba da budu pomoć koja se odnosi samo na konkretnu oblast/temu (kako da radim), već one podrazumijevaju čitav arsenal didaktičkih postupaka, koje nastavnici mogu da koriste fleksibilno, u zavisnosti od sadržaja, učenika i sopstvene nastavničke intuicije. Didaktičke preporuke uključuju sadržaj/pojmove učenja, prijedlog broja časova, ali i aktivnosti učenja. Osim uz pojedine vaspitno-obrazovne ishode, didaktičke preporuke se pojavljuju i na kraju poglavlja, kao rezime ili preporuke koje su date u okviru programa. One predstavljaju izbor mogućih didaktičkih intervencija, ali nijesu povezane s temom, već su načelno date.

Vrednovanje ishoda opisano je kroz sljedeće: a) elementi praćenja učenika u nastavi (što je predmet posmatranja i praćenja), b) elementi vrednovanja rada učenika (što se vrednuje), c) kriteriji za ocjenjivanje (kako se ishodi ocjenjuju).

U uslovima za realizaciju predmeta navode se, između ostalog, i nastavničke kompetencije neophodne za realizaciju nastave.

Podsjetimo da je *Evaluacija reforme obrazovanja u Crnoj Gori 2010–2012.* pokazala da su u tada važećim programima aktivno učenje, kritičko mišljenje, komunikacijske vještine i kompetencije za timski rad prisutne manje nego što je to moguće. Jedan od rezultata analize sadržaja rađene u okviru istraživačkog projekta *Moje vrijednosti i vrline (2015-2018) – podrška škole razvoju odabranih kompetencija učenika za 21. vijek* jeste nedostatak KC21⁶ i njihova neravnomjerna zastupljenost u ključnim obrazovnim dokumentima. Da bi se provjerilo kakva je situacija sa sadašnjim predmetnim programom, potrebne su detaljnije analize, uključujući i one komparativne.

⁶ KC21 se odnosi na ključne kompetencije za 21. vijek.

Udžbenička produkcija regulisana je *Pravilnikom o postupku pribavljanja, ocjenjivanja, odobravanja i pripreme udžbenika i nastavnih sredstava*, kao i *Standardima za pripremu udžbenika*, kojima se definišu očekivani kvaliteti udžbenika u pogledu naučnih, pedagoško-psiholoških, didaktičko-metodičkih, etičkih, jezičkih, likovno-grafičkih i tehničkih zahtjeva. Uputstva namijenjena prvenstveno autorima i recenzentima udžbenika sadržana su u autorskoj monografiji *Put do dobrog udžbenika: metodološki okvir za izradu, utvrđivanje i praćenje kvaliteta udžbenika* (u izdanju Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva), a autori i urednici pohađali su i niz seminara o pripremi udžbenika. Kompletan posao pribavljanja i pripreme udžbenika sprovodi Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Podgorica.

Zahvaljujući jasnoj podjeli nadležnosti i dokumentima koji uspostavljaju očekivane standarde kvaliteta, ali određuju i način na koji se ti standardi ostvaruju u autorskom radu, cio proces proizvodnje udžbenika definisan je preciznim procedurama i „preveden“ na jezik prakse. Stoga se u ovoj oblasti mogu očekivati produkti koji odgovaraju usvojenim standardima kvaliteta.

Jedan od dodatnih razloga za praćenje kvaliteta udžbeničke produkcije sadržan je u izvještaju *Evaluacija reforme obrazovanja u Crnoj Gori 2010–2012*, koji je usmjeren na glavne ciljeve reforme i njihovo ostvarenje. Izvještaj je pokazao da udžbenici, u dijelu nastavnih jedinica koje se odnose na analizu sadržaja, moraju dodatno podsticati razvoj kritičkog mišljenja i sposobnost analize i kreativnost, umjesto reprodukcije znanja.

Jedno takvo evaluativno istraživanje kvaliteta udžbenika (dijela ukupne produkcije – po tri udžbenika za VI i VII razred) realizovano je tokom 2016. godine i uključivalo je i percepciju krajnjih korisnika, odnosno nastavnika i učenika. Evaluirani su svi elementi udžbeničkog kompleta, a posebno je značajno što su autori kombinovali kvantitativnu i kvalitativnu metodologiju, omogućivši time fine uvide i širu perspektivu u ocjenjivanju kvaliteta udžbenika. Osim zaključaka na nivou pojedinih udžbenika, izvedene su i opšte ocjene, koje govore o korektnosti udžbenika u odnosu na programe, ali i o njihovoj dobroj strukturi. Na osnovu podataka koje su obezbijedili neposredni korisnici udžbenika (reprezentativni uzorak od oko 300 nastavnika i oko 2.200 učenika u 15 škola iz osam opština), definisani su i pravci razvoja udžbenika. Njima se predviđa veća zastupljenost kompleksnijih naloga, koji zahtijevaju znatnije kognitivno angažovanje, bolja integracija gradiva, i horizontalna i vertikalna, kao i povezivanje sa svakodnevnim životnim iskustvom. Istovremeno, ističe se da bi, uz izlaganje gradiva, trebalo dati priliku da se afirmišu i vježbaju sadržaju primjerene i efikasne strategije i tehnike učenja. Svojom dobro odabranom metodologijom, uzorkom i informativnim nalazima, ovo istraživanje je pravi primjer kako praćenje udžbenika tokom upotrebe, posebno kada je redovno, može da doprinese njihovom kvalitetu.

INICIJALNO OBRAZOVANJE NASTAVNIKA

U ovom dijelu teksta biće dat pregled osnovnih rješenja kada je riječ o školovanju nastavnika, kao onih koji u toku preduniverzitetskog obrazovanja neposredno realizuju obrazovno-vaspitni rad u učionici. U Crnoj Gori nastavnici se školuju na šest fakulteta Univerziteta Crne Gore: na Prirodno-matematičkom, Filozofskom, Filološkom, na Fakultetu likovnih umjetnosti, Muzičkoj akademiji i Fakultetu za sport i fizičko vaspitanje. U okviru onih studijskih programa koji školuju buduće nastavnike, a u koje se ne ubrajaju oni za školovanje nastavnika koji predaju stručne predmete u okviru srednjeg stručnog obrazovanja, zastupljena je metodičko-pedagoška grupa predmeta: Pedagogija, Psihologija i Metodika. Fond časova vrlo je različit za ove predmete i varira od šest časova nedjeljno u okviru jednosemestralnih predmeta, do gotovo polovine programa, što je slučaj sa programima za obrazovanje učitelja i učitelja na albanskom jeziku.

Kako se zaključuje u *Strategiji obrazovanja nastavnika 2017–2024*, predloženi „programi na državnom univerzitetu koncipirani su tako da studentima obezbjeđuju sticanje adekvatnog znanja iz konkretne struke, ali

ne i najadekvatniju pripremu za rad u obrazovnim ustanovama, odnosno realnom radnom okruženju⁷. Oni, dakle, ostaju u okvirima obrazovanja nastavnika kao predmetnih stručnjaka, što je tradicija karakteristična ne samo za Crnu Goru, već i za cijeli prostor bivše Jugoslavije, kao i za druge zemlje koje dijele socijalističko nasljeđe. Ova je ocjena veoma značajna jer predstavlja prvi korak u reformskim nastojanjima da se ukupan obrazovni sistem fokusira više na kompetencije nego na sadržaje, da se podstakne orijentacija ka funkcionalnim znanjima i poveća njihova zastupljenost. U ostvarivanju tog cilja, reformisanje inicijalnog obrazovanja nastavnika predstavlja preduslov – ne jedini, ali nezaobilazan.

Prema istom izvoru, programi obrazovanja vaspitača koji rade u predškolskim ustanovama posljednjih su godina u najvećoj mjeri inovirani i usaglašeni sa „modernim tendencijama u reformisanju sistema visokoškolskog obrazovanja u Evropi“. S druge strane, u visokoškolskom obrazovanju nastavnika razredne i predmetne nastave bilo je mnogo manje promjena. Potreba za kvalitetnom realizacijom nastave pedagoško-psiholoških i didaktičko-metodičkih disciplina, su ključni zahtjevi postojećeg sistema inicijalnog obrazovanja nastavnika, pogotovo nastavnika u srednjim stručnim školama⁸. U skladu sa Opštim zakonom o obrazovanju i vaspitanju, nastavu u svim obrazovnim ciklusima realizuju nastavnici koji imaju odgovarajući sedmi nivo okvira kvalifikacija, podnivo jedan (240 kredita CSPK-a). U ovom momentu, obrazovni sistem u Crnoj Gori ne suočava se s problemom nedostatka kadrova s odgovarajućim obrazovanjem, ni u razrednoj ni u predmetnoj nastavi. Istovremeno se procjenjuje da je „zanemarljiv“ broj nastavnika koji su završili dvogodišnje dvopredmetne studije na nekoj od pedagoških akademija⁹.

*Strategija razvoja nastavnika i analize kurikuluma inicijalnog obrazovanja nastavnika*¹⁰ prvi je i veoma značajan korak u unapređivanju inicijalnog obrazovanja nastavnika i predstavlja preduslov daljeg razvoja programa stručnog usavršavanja tokom nastavničke karijere. Stoga je od posebne važnosti da se u okviru saradnje Ministarstva i nastavničkih fakulteta postigne saglasnost u pogledu načina na koji inicijalno obrazovanje budućih nastavnika treba da bude usaglašeno s reformskim politikama. Pored toga, izuzetan značaj ima pitanje koji se učenici opredjeljuju da upišu nastavničke fakultete, što je direktno povezano s ugledom nastavničke profesije u društvu, kao i s planiranim sveobuhvatnim sistemom praćenja i kontrole kvaliteta obrazovanja budućih nastavnika.

Prema *Strategiji*, generacije koje upisuju nastavničke programe počev od 2017. godine studiraju po režimu 3+2. U *Strategiji* je ocijenjeno da je za kvalitet obrazovanja potrebno da svi nastavnici imaju najmanje diplomu stečenu završetkom visokog obrazovanja u četvorogodišnjem trajanju, dok je za stručne saradnike potreban sedmi nivo okvira kvalifikacija. Što se tiče kvaliteta studijskih programa, *Strategija* navodi samo uopštenu konstataciju da se „studijski programi po kojima se obrazuju nastavnici baziraju na savremenim saznanjima o procesima nastave i učenja i na vještinama, opisanim u profesionalnim standardima kompetencija za nastavnike i ciljevima nacionalnog kurikuluma“. Revizija obrazovnih programa, uključujući i definisane procedure praćenja i evaluacije, predviđena je kao kontinuirana aktivnost. Samu reviziju treba da usmjeravaju rezultati evaluacije i istraživanja.

⁷ Ministarstvo prosvjete Crne Gore, 2016, *Strategija obrazovanja nastavnika (2007–2014)*, str. 8.

⁸ Ministarstvo prosvjete Crne Gore, 2016, *Strategija obrazovanja nastavnika (2017–2024)*, str. 112.

⁹ Ministarstvo prosvjete Crne Gore, 2016, *Strategija obrazovanja nastavnika (2017–2024)*, str. 10.

¹⁰ A. Pešikan, Z. Lalović, *Obrazovanje za život: Ključne kompetencije za 21. vijek u kurikulumima u Crnoj Gori*, UNICEF, Podgorica, 2017.

STANDARDI KOMPETENCIJA

Osnovni dokument koji određuje očekivani kvalitet u ovoj oblasti nosi naziv *Standardi kompetencija za nastavnike i direktore u vaspitno-obrazovnim ustanovama*, a izradio ga je autorski tim Zavoda za školstvo.¹¹ U njemu su definisani standardi nastavničkih kompetencija u osam, a kompetencija direktora u šest oblasti. Svaka oblast opisana je pomoću veoma razvijenog seta indikatora, koji uključuje ne samo znanja, već i stavove. *Standardi kompetencija* objavljeni su kao posebno poglavlje *Priručnika za profesionalni razvoj nastavnika* (2017), koji je distribuiran svim školama i objavljen na sajtu Zavoda za školstvo.

Kako u uvodnom tekstu stoji da standardi „opisuju način na koji se sprovodi praksa nastavnika i direktora, i to više u obliku principa, očekivanja, nego u obliku propisanih procedura. Stoga, standardi opisuju znanja, vještine i stavove (kompetencije) koje obrazovni sistem, i društvo u cjelini, očekuje od uspješnog nastavnika i direktora. Odnose se na sve nastavnike, bez obzira na fazu njihove karijere, i treba ih primjenjivati imajući u vidu kontekst u kome nastavnici i direktori rade.“¹²

Međutim, potrebno je navesti ko, kada i na koji način primjenjuje, prati i evaluira ove standarde (iako su mnogi operacionalizovani i prilagođeni potrebama mjerenja), i dati preporuke o njihovoj upotrebi, npr. u okviru samoevaluacije.

Standardi kompetencija su prepoznati i u krovnom zakonu koji reguliše obrazovanje, čime je stavljen dodatni akcenat na njihov značaj. Zakon o izmjenama i dopunama Opšteg zakona o obrazovanju i vaspitanju iz 2017. godine definiše značenje termina *standardi kompetencija nastavnika i direktora*: „Standard kompetencija nastavnika i direktora je potreban nivo znanja, vještina i kompetencija za obavljanje poslova i njihov profesionalni razvoj koji se utvrđuje u postupku samoevaluacije i evaluacije.“ (član 19)

Potrebno je pak specificirati kako se kompetencije utvrđuju u postupku samoevaluacije i evaluacije.

OBAVEZA STRUČNOG USAVRŠAVANJA

Nastavnici imaju obavezu stručnog usavršavanja, a ono je odgovornost direktora, samog nastavnika i tima za profesionalni razvoj nastavnika, koji se formira u školi. Svaki nastavnik pravi i svoj portfolio profesionalnog usavršavanja, pri čemu je iz Opšteg zakona jasno da je mogućnost za kreiranje plana usavršavanja ograničena definisanim prioritetima.

Član 112

Nastavnici imaju pravo i obavezu da se stručno usavršavaju iz različitih oblasti kroz programe stručnog usavršavanja.

Programe stručnog usavršavanja nastavnika donosi Nacionalni savjet, na predlog Zavoda za školstvo, odnosno Centra¹³.

Prioritetne oblasti stručnog usavršavanja nastavnika za pet godina određuje Ministarstvo, na predlog ustanova, Zavoda za školstvo i Centra.

Organizaciju stručnog usavršavanja nastavnika i način izbora autora programa iz stava 3 ovog člana propisuje Ministarstvo.

---

¹¹Standardi kompetencija za nastavnike i direktore u vaspitno-obrazovnim ustanovama, Zavod za školstvo, Podgorica, 2016.

¹²Ibid., str. 3.

¹³ Ovo se odnosi na Centar za stručno obrazovanje.

Osim prioriternih oblasti usavršavanja i seminara, nastavnicima se nude i druge mogućnosti profesionalnog razvoja – one koje se organizuju van škole (seminari, kursevi, konferencije...) i one koje se događaju u samoj školi (radionice, ogledni časovi, istraživanja...). Sistem profesionalnog razvoja na nivou škole (PRNŠ) razvija se od 2008. godine kako bi pružao podršku kontinuiranom profesionalnom razvoju svih nastavnika.

Učešće u različitim aktivnostima profesionalnog razvoja, eksterno i na nivou škole, jedan je od uslova za sticanje zvanja, u okviru razvijenog sistema unaprijeđenih zvanja.

Direktori škola su takođe dužni da završe obuku iz domena stručnog usavršavanja. *Program obuke za rukovodioce vaspitno-obrazovnih ustanova*¹⁴ kompatibilan je sa *Standardima* za direktore. Upravljanje i rukovođenje školom jedna je od ključnih oblasti koje se eksterno evaluiraju. U samoevaluaciji svog upravljačkog rada, direktori mogu da se oslone na publikaciju Zavoda za školstvo *Kako utvrditi kvalitet upravljanja i rukovođenja školom*¹⁵.

Član 78a

Lice izabrano za direktora dužno je da završi odgovarajući oblik osposobljavanja i usavršavanja za direktora ustanove.

Osposobljavanje i usavršavanje iz stava 1 ovog člana organizuje Zavod za školstvo i Centar.

Pravilnikom o stručnom usavršavanju regulisana su organizaciona pitanja i način izbora autora programa stručnog usavršavanja. Pravilnik ne propisuje nastavnicima izbor programa, već svako od njih ima obavezu da pravi lični plan profesionalnog usavršavanja. Iskustvo pokazuje da taj plan mnogo više zavisi od raspoložive ponude programa.

Nastavnici, s jedne strane, imaju slobodu da biraju programe stručnog usavršavanja, a ponuda seminara tematski je raznovrsna. S druge strane, pored izbora koji pravi sam nastavnik, njegovo stručno usavršavanje određuju i unaprijed definisane prioritne oblasti. To ima svoje opravdanje ako imamo u vidu dinamične promjene u organizaciji i sadržaju vaspitnog i obrazovnog rada koje su se posljednjih godina (decenija) odvijale u Crnoj Gori. Na taj način obezbjeđuje se da nastavnici dobiju profesionalnu podršku upravo u onim oblastima za koje je procijenjeno da su od ključnog značaja za obrazovni sistem i njegov dalji razvoj. Timovi za profesionalni razvoj na nivou škole (i koordinatori) u saradnji s direktorom, stručnim saradnicima i nastavnicima (a nastavnici i autonomno, zahvaljujući dostupnim onlajn seminarima), procjenjuju potrebu za određenim obukama iz ponude akreditovanih seminara, koji se nalaze u Katalogu Zavoda za školstvo.

PROGRAMI PROFESIONALNOG RAZVOJA NASTAVNIKA

Kreiranje, odobravanje i realizacija programa stručnog usavršavanja nastavnika u nadležnosti je Zavoda za školstvo. Kako je već rečeno, nastavnici su obavezni da se stručno usavršavaju, a na ponuđene seminare prijavljuju se po sopstvenom izboru.

Osim jednog dokumenta u kojem se na uopšten način govori o značaju profesionalnog razvoja nastavnika, uslovima i principima koji programe čine uspješnim, potrebno je izraditi pravilnik ili neki podzakonski akt koji bi preciznije regulisao ponudu i potražnju, način izbora programa i način praćenja efekata programa. Dostupni su podaci o broju polaznika po određenim programima, kao i njihove kratke evaluacije na kraju same obuke, ali potrebno je sagledati dugoročnu orijentaciju – uspješnost programa tokom vremena, primjenljivost i mjere primjene u nastavnom radu, efekat na kvalitet nastave i postignuća učenika.

¹⁴ Program obuke za rukovodioce vaspitno-obrazovnih ustanova, Zavod za školstvo, Podgorica, 2014.

¹⁵ Kako utvrditi kvalitet upravljanja i rukovođenja školom, Zavod za školstvo, Podgorica, 2015.

Odgovore na pitanja o kvalitetu programa iz perspektive korisnika znamo na osnovu istraživanja koja sporadično organizuje Zavod za školstvo. Tim se istraživanjima pokušalo utvrditi da li sadržaj i način rada na obuci zadovoljavaju potrebe profesionalnog razvoja nastavnika i kako nastavnici procjenjuju svoju potrebu za budućim programima profesionalnog usavršavanja. Tako je, na primjer, jedan od nalaza *Istraživanja uticaja Zavoda za školstvo na profesionalni razvoj nastavnika i eksterno utvrđivanje kvaliteta rada škole* pokazao da nastavnici, i gimnazija i osnovnih škola, veoma visoko ocjenjuju sopstvenu osposobljenost za različite aspekte profesionalnog rada (u prosjeku, ocjena 8 na desetostepenoj skali), od čega znatnije odstupa samo jedan aspekt – rad sa djecom s posebnim potrebama (ocjene: osnovna škola 6,56; gimnazija 5,09).

*Treba reći da ovakva percepcija nastavnika (veoma visoke ocjene u procjeni sopstvene osposobljenosti) sužava prostor za razvoj programa profesionalnog usavršavanja, te se nameće zaključak da ti programi moraju biti veoma inovativni i efektivni kako bi doprli do nastavnika i pobudili njihovu motivaciju. Drugim riječima, moguće je da nastavnici programe stručnog usavršavanja ne doživljavaju kao doprinos sopstvenim profesionalnim kompetencijama, već kao rutinska znanja koja su im već dovoljno poznata.*¹⁶ *S druge strane, treba pomenuti da je potrebno uraditi provjeru kvaliteta programa usavršavanja za direktore.* Kada je riječ o direktorima, oni vrlo visokim procjenjuju kvalitet svih modula obuke (raspon prosječnih ocjena: od 7,4 do 8,2 na desetostepenoj skali), obuke su u najvećoj mjeri unaprijedile komunikacijske vještine i umijeća demokratskog rukovođenja, te značajno doprinijele efikasnosti rukovođenja školom. Problemi s kojima se direktori škola suočavaju uglavnom su tehnički i organizacioni: opremljenost škola, objekti, broj učenika... Postoje, međutim, i pitanja koja se odnose na saradnju sa lokalnom zajednicom i roditeljima u vezi sa uključivanjem u život škole.

Navedeni nalaz samo je ilustracija kako praćenje stanja na terenu treba da bude osnova za definisanje relevantnih obrazovnih politika. Stoga bi ovakva istraživanja trebalo da prerastu u praksu redovnog praćenja.

SISTEM EVALUACIJE U OBRAZOVANJU: ŠKOLSKO I EKSTERNO OCJENJIVANJE

OCJENJIVANJE UČENIKA

Školsko ocjenjivanje regulisano je Pravilnikom o vrstama ocjena i načinu ocjenjivanja učenika u osnovnoj školi. Ocjenjivanje u prvom ciklusu je opisno, a u drugom i trećem je brojčano, na skali sa četiri pozitivne ocjene. Regulacija školskog ocjenjivanja postoji, posredno, u predmetnim programima, preko definisanih ishoda učenja i znanja, kao i preko standarda postignuća, iako se u tim dokumentima ne pravi direktna veza između ishoda i ocjene. Školsko ocjenjivanje se obrađuje i u dokumentu *Standardi kompetencija za nastavnike i direktore u vaspitno-obrazovnim ustanovama*, i to kao poseban standard (procjenjivanje i ocjenjivanje). Dokument je veoma informativan u pogledu značaja i funkcije ocjenjivanja, poziva se na ključne principe koje bi trebalo poštovati u postupku ocjenjivanja učenika, a navode se i različiti načini ocjenjivanja, koji pogoduju različitim načinima aktivacije učenika: „Nastavnik kontinuirano i na djelotvoran način koristi formativno i sumativno ocjenjivanje da bi podržao, obrazložio i dokumentovao proces učenja; redovno i blagovremeno pruža učenicima povratne informacije o postignućima u učenju, podstiče ih na samoocjenjivanje i postavljanje ciljeva sopstvenog

---

¹⁶ O tome više vidi u:

M. Pavlović, B. Šegrt, „Dekada stručnog usavršavanja“, u: Z. Đurić, (ur.), *Unapređenje obrazovanja i vaspitanja*, Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, Beograd, 2014, str. 239–260.

D. Stanković, „Sistem profesionalnog razvoja nastavnika u Srbiji: glavne teme i pravci razvoja“, u: T. Vonta, S. Ševkušić (ur.), *Izazovi i usmerenja profesionalnog razvoja učitelja*, Pedagoški institut, Ljubljana, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 2016, str. 87–101.

D. Stanković, M. Vujačić, „Praćenje i vrednovanje programa stručnog usavršavanja nastavnika“, *Priručnik za autore i realizatore programa*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 2011.

D. Stanković, I. Đerić, V. Milin, „Pravci unapređivanja stručnog usavršavanja nastavnika u Srbiji: perspektiva nastavnika osnovnih škola“, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, god. 45, br. 1, 2013, str. 86–107.

S. Ševkušić, „Lična uverenja nastavnika u kontekstu programa za profesionalno usavršavanje: studija slučaja“, u: T. Vonta i S. Ševkušić (ur.), *Izazovi i usmerenja profesionalnog razvoja učitelja*, Pedagoški institut, Ljubljana, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 2011, str. 119–135.

učenja; zna da analizira podatke dobijene na osnovu interne i eksterne provjere znanja, vještina i razumijevanja i koristi ih za unapređivanje procesa podučavanja i učenja.“¹⁷

No, između ocjene i kognitivnih aktivnosti koje stoje iza usvajanja gradiva potrebno je napraviti čvršću vezu. Ipak, ovaj dokument je, bar za sada, na nivou preporuka i služi više kao inspiracija nastavniku nego kao regulator prakse ocjenjivanja.

ŠKOLSKA SAMOEVALUACIJA

Samoevaluacija je zakonska obaveza za škole, koja se sprovodi svake godine, odnosno dvogodišnje, a za realizaciju postoje obuke i vodič s procedurama.

U izmjenama i dopunama Opšteg zakona (2017) uvodi se i anketiranje učenika u vezi sa svakodnevnim životom i aktivnostima u školi kao obavezan dio školske samoevaluacije. Škola je dužna da u postupku samoevaluacije vrši anonimno anketiranje učenika o obrazovnim programima, radu nastavnika i uslovima rada. Anketiranje se sprovodi najmanje jednom godišnje, a obuhvata učenike svih razreda, osim onih koji pohađaju prvi obrazovni ciklus. Direktor škole je dužan da upozna nastavničko vijeće s rezultatima anketiranja. Anketu priprema Zavod za školstvo, odnosno Centar za stručno obrazovanje.

Uključivanje mišljenja učenika u samoevaluaciju, i to na osnovu eksterno pripremljene ankete koja omogućava uporedivost podataka kroz vrijeme, školi obezbjeđuje informacije značajne za unapređivanje rada, kvaliteta obrazovnih postignuća, a prije svega za unapređivanje klime u školi.

EKSTERNA EVALUACIJA

Eksterna evaluacija je zakonska obaveza za škole, koja se sprovodi najmanje svake četvrte godine. Eksterna evaluacija je regulisana članom 17 Opšteg zakona: „Obezbjeđivanje i unapređivanje kvaliteta obrazovno-vaspitnog rada ustanova, najmanje svake četiri godine, obavlja Centar za stručno obrazovanje (u daljem tekstu: Centar) i Zavod za školstvo (evaluacija).“

Metodologiju za obezbjeđivanje i unapređivanje kvaliteta obrazovno-vaspitnog rada u ustanovi (samoevaluacija i evaluacija) propisuje Ministarstvo, na prijedlog Zavoda za školstvo i Centra. Postojeća metodologija¹⁸ definiše indikatore u sedam oblasti rada škola: 1. kvalitet upravljanja i rukovođenja ustanovom; 2. kadrovski, prostorno-tehnički i higijenski uslovi rada ustanove; 3. etos škole/ustanove; 4. podrška koju škola/ustanova pruža učenicima; 5. saradnja ustanove s roditeljima, drugim ustanovama i lokalnom sredinom; 6. nastava i učenje; 7. postignuća znanja i vještina učenika prema obrazovnim standardima. Indikatori za svaku oblast iscrpni su i usmjereni ka vidljivim, mjerljivim kvalitetima. Izvještavanje po tako definisanim indikatorima može biti veoma informativno i instruktivno za nastavnike i škole. Istovremeno, to upućuje i na veliku odgovornost nadzornika, te značaj ujednačavanja kriterijuma u odnosu na pojedinačne indikatore.

Od 2010. godine izvještaji nadzornih službi objavljuju se (na sajtu Zavoda za školstvo). Na uzorku škola u kojima je urađena eksterna evaluacija radi se detaljna godišnja analiza obrazovnog sistema.

Iz objavljenih nadzornih izvještaja vidi se da se eksterna evaluacija škola fokusira na proces nastave i učenja, kao i da dosta pažnje poklanja administrativnim normama i procedurama. *Ono što u ovim izvještajima potrebno dalje jačati, jeste procjena koherentnosti kolektiva, orijentacija školskog rukovodstva i nastavnika na kvalitet*

---

¹⁷ Standardi kompetencija za nastavnike i direktore u vaspitno-obrazovnim ustanovama, op. cit., str. 13.

¹⁸ Planirano je da se u novoj metodologiji, koja je u fazi pripreme, za eksternu evaluaciju obrazovno-vaspitnih ustanova prepoznaju standardi kompetencija kroz standarde obrazovno-vaspitnog rada, pa će i eksterna evaluacija u punoj mjeri valorizovati značaj kompetencija nastavnika i direktora.

obrazovnih postignuća i dobrobit djece, otvorenost i spremnost kolektiva na učenje, nivo saradnje među nastavnicima itd.

Kako škole i nastavnici percipiraju eksternu kontrolu kvaliteta, kako koriste te podatke i koje efekte vide saznaje se iz istraživačkih izvještaja.¹⁹ Nalazi pokazuju da nastavnici uglavnom s nelagodom doživljavaju posjete nadzornika, mada njihove izvještaje pretežno ocjenjuju kao korektne opise stvarnog stanja u školi.

Što govore ovi nalazi? Komunikacija između eksternog nadzora i škola može da se unaprijedi kako bi se osiguralo da se eksterni nadzor i izvještaj koriste kao instrument za učenje i razvoj, što bi i trebalo da bude njegova najvažnija uloga.

NACIONALNE PROVJERE ZNANJA

U skladu sa izmjenama obrazovnih zakona u 2017. godini, ponovo su uvedena nacionalna testiranja. Naime, na kraju drugog obrazovnog ciklusa,²⁰ Ispitni centar vrši testiranje postignuća učenika iz crnogorskog, odnosno maternjeg jezika, matematike, engleskog jezika ili odabranih poglavlja iz prirodnih ili društvenih nauka.

Ukoliko se obezbijedi uporedivost, nacionalno testiranje može predstavljati idealno sredstvo za redovan monitoring kvaliteta obrazovanja. Za uporedivost je potrebno imati istu skalu za izvještavanje i postignućima učenika za različite provjere, kao i osnovni dio testa kojim se mjeri postignuće u istom predmetu.

Drugo značajno pitanje u vezi s koncepcijom testova jeste njihova srodnost s kompetencijama i definicijama pismenosti na osnovu kojih su operacionalizovani PISA nivoi postignuća i PISA zadaci, kao i srodnost s predmetnim ishodima i standardima (što bi moralo da bude osnova za pravljenje testova). Što je srodnost viša, veća je usaglašenost nacionalnih ishoda s međunarodnim, pa se školama, nastavnicima i učenicima šalje jasan signal što se očekuje i što se vrednuje kao kvalitetan obrazovni ishod.

NACIONALNI ISPITI

Na kraju trećeg ciklusa osnovne škole vrši se eksterna provjera znanja učenika iz: crnogorskog ili maternjeg jezika, matematike i jednog predmeta koji učenik izabere sa liste obaveznih predmeta, a koji se izučavaju u III ciklusu najmanje u dva razreda. Pripremu zadataka vrši Ispitni centar, a provjeru znanja vrši Ispitni centar u saradnji sa školom.

Maturski ispit definisan je Zakonom o gimnaziji²¹. Ispit se sastoji od eksternog i internog dijela. Eksterni dio (obavezni predmeti: crnogorski ili maternji jezik i književnost, matematika ili prvi strani jezik) kreira i sprovodi Ispitni centar. Provjeru znanja iz predmeta po izboru vrše nastavnici škole u kojoj učenici polažu maturski ispit, koristeći liste pitanja pripremljene u Ispitnom centru. Maturski ispit predstavlja provjeru uspjehnosti učenika pri usvajanju neophodnih standarda znanja.

U četvorogodišnjoj stručnoj školi učenik polaže stručni ispit²², koji se sastoji od opšteobrazovnog i stručnog dijela. Opšteobrazovni dio ispita čine crnogorski ili maternji jezik i književnost, matematika ili prvi strani jezik, a stručni dio stručno-teorijski predmet, odnosno stručna teorija. Učenik koji nastavlja obrazovanje polaže stručni ispit eksterno. Učenik koji ne nastavlja obrazovanje polaže stručni ispit u organizaciji škole.

U svakom slučaju, i nacionalna testiranja i nacionalni ispiti imaju veliki potencijal kao instrumenti za praćenje stepena realizacije ciljeva i ishoda definisanih nastavnim programom (i obrnuto – rezultati testiranja služe kao značajna informacija, na osnovu koje se predlaže/vrši revizija nastavnog programa), kao instrument za procjenu

---

¹⁹ Do sada je urađen jedan takav izvještaj:

Istraživanje uticaja Zavoda za školstvo na profesionalni razvoj nastavnika i eksterno utvrđivanje kvaliteta rada škole, Zavod za školstvo, 2015.

²⁰ Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju ("Sl. list RCG", br. 64/02, 49/07, 45/10, 40/11, 39/13 i 47/17).

²¹ Zakon o gimnaziji ("Sl. list RCG", br. 64/02, 49/07, 45/10, 39/13 i 47/17).

²² Zakon o stručnom obrazovanju ("Sl. list RCG", br. 64/02, 49/07, 45/10, 39/13 i 47/17).

kvaliteta obrazovnih ishoda (zajedno s rezultatima međunarodnih testiranja obrazovnih postignuća) i kao osnova za formulisanje politika koje vode unapređenju kvaliteta obrazovanja. Zato je veoma važno obezbijediti da podaci s nacionalnih testiranja i nacionalnih ispita budu uporedivi od jedne do druge školske godine, te da se koriste za praćenje kvaliteta obrazovanja i formulisanje mjera kojima se kvalitet obrazovanja unapređuje.

MEĐUNARODNA TESTIRANJA

Crna Gora se 2006. godine uključila u OECD/PISA (Programme for International Student Assessment) i od tada je učestvovala u svim istraživačkim ciklusima. Rezultati PISA testiranja, koji su do sada saopšteni četiri puta, predstavljaju dragocjen instrument za praćenje, procjenu, ali i planiranje unapređenja kvaliteta obrazovnih ishoda. Istovremeno, oni su i značajan resurs za usavršavanje nastavnika, unapređenje nastavnih programa i udžbenika i, naravno, kreiranje obrazovnih politika.

Realizacija PISA testiranja u nadležnosti je Ispitnog centra.

TIJELA I INSTITUCIJE ZA EKSTERNO UTVRĐIVANJE I OBEZBJEĐIVANJE KVALITETA OBRAZOVANJA

1. Nacionalni savjet utvrđuje standarde za pripremu udžbenika za predškolsko vaspitanje i obrazovanje, osnovno obrazovanje i vaspitanje, srednje opšte i stručno obrazovanje i obrazovanje za djecu s posebnim obrazovnim potrebama. Ovo tijelo takođe uspostavlja standarde školskog prostora, nastavnih sredstava i opreme za rad u ustanovama u kojima se ostvaruje predškolsko vaspitanje i obrazovanje, osnovno obrazovanje i vaspitanje i srednje opšte i stručno obrazovanje.

2. Zavod za školstvo utvrđuje kvalitet realizacije standarda obrazovno-vaspitanog rada u ustanovama, obavlja stručne poslove praćenja, analize i razvoja obrazovnog sistema, priprema obrazovno-vaspitne i pedagoško-metodske standarde udžbenika i priručnika za srednje opšte obrazovanje i za opšteobrazovne predmete u stručnom obrazovanju. Osim toga, Zavod organizuje stručno usavršavanje nastavnika i obuku direktora, a realizuje i evaluativna istraživanja.

3. Centar za stručno obrazovanje obavlja stručne poslove praćenja, analize i razvoja obrazovnog sistema, priprema kataloge i standarde znanja, priprema normative i standarde nastavnih sredstava i opreme, priprema obrazovno-vaspitne i pedagoško-metodske standarde udžbenika i priručnika za stručne predmete u stručnom obrazovanju, priprema profesionalne standarde za nastavno i vaspitno osoblje, organizuje stručno usavršavanje nastavnika i obuku direktora.

4. Ispitni centar priprema zadatke, organizuje i izvodi ispite, u skladu sa zakonom. U Ispitnom centru realizuje se i istraživački rad, priprema ustanova za sprovođenje testiranja, kao i analitički rad.

OSTALI POKAZATELJI KVALITETA OBRAZOVANJA

Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju eksplicitno navodi da je jedan od ciljeva obrazovanja i vaspitanja da „omogući postizanje međunarodno uporedivog nivoa znanja, vještina i kompetencija“ (čl. 2), a izmjenama i dopunama 2017. godine dodati su i sljedeći ciljevi: razvijanje bazičnih kompetencija učenika, kao i kompetencije učenja; razvijanje prirodno-matematičke i digitalne pismenosti; razvijanje društvenih i građanskih kompetencija, kao i kulturološke senzibilizacije; razvijanje socijalnih i emocionalnih vrijednosti i vještina.

Dakle, obaveze obrazovnog sistema uključuju rad na razvijanju čitavog seta kompetencija, od pismenosti preko multikulturalne osjetljivosti, do socijalnih i emocionalnih vještina.

O razvijenosti osnovnih obrazovnih kompetencija (kognitivnih kompetencija, funkcionalne pismenosti) imamo direktne rezultate iz nacionalnih provjera znanja i maturalnih ispita, kao i iz rezultata PISA studije. Ipak, kada se načelno govori o kvalitetu obrazovanja, nužno je uključiti i pokazatelje koji možda nijesu u direktnoj vezi, ali čine kontekst koji (ne) podržava kvalitetne ishode.

OBRAZOVANJE DJECE IZ RANJIVIH GRUPA: JEDNAKE OBRAZOVNE ŠANSE

Pravednost obrazovanja je tema koja se u ovom izvještaju detaljno prikazuje, i to iz perspektive razlika u postignuću djece različitog porodičnog socio-ekonomskog statusa, kao i razlika u postignuću između dječaka i djevojčica (dio 3).

Na pravednost obrazovanja ukazuju i drugi pokazatelji, među koje spada i način na koji obrazovni sistem prepoznaje i definiše potrebu za podrškom djeci iz različitih socijalnih grupa.

Tako je, na primjer, veoma važno kako su definisane osjetljive grupe u obrazovanju i kako su one podržane. Osim socijalno ugroženih učenika, u ovom smislu značajne grupe mogu da budu i djeca koja imaju potrebu za dodatnom obrazovnom podrškom, djeca iz određenih manjinskih zajednica, djeca sa sela i djeca koja stanuju daleko od škole. Ovo je pitanje od velikog značaja ne samo zbog kvaliteta obrazovanja, nego i iz perspektive bezbjednosti školskog okruženja i antidiskriminatorskih ponašanja (djeca iz osjetljivih grupa češće su žrtve vršnjačkog i drugih oblika nasilja, češće su diskriminisana), kao i iz aspekta obuhvata školovanjem (djeca iz osjetljivih grupa češće napuštaju školovanje prije sticanja kvalifikacije/diplome, čime umanjuju i svoje šanse za postizanje zadovoljavajućeg životnog standarda, profesionalne i lične ostvarenosti).

Jedan od oblika podrške je pravo na besplatne udžbenike za osnovnu školu. Ovo pravo ostvaruje učenik: „bez roditeljskog staranja; čiji je roditelj, odnosno staratelj, korisnik materijalnog obezbjeđenja porodice; sa posebnim obrazovnim potrebama; koji je smješten u ustanovama socijalne i dječje zaštite; na porodičnom smještaju; romske i egipćanske populacije“ (Opšti zakon, čl. 34).

Posmatrano iz perspektive kvaliteta obrazovanja, posebno u svjetlu rezultata PISA istraživanja, i to ne samo onih iz 2015. godine, već i u svim prethodnim ciklusima, možemo govoriti o najmanje dvije strategije za unapređenje kvaliteta obrazovanja. U Crnoj Gori se suočavamo s visokim procentom učenika koji ne dostižu nivo funkcionalne pismenosti (Tabela 3). Podsjećamo da strategija *Evropa 2020* postavlja cilj da se do 2020. godine u evropskim društvima procenat učenika s nedovoljnom funkcionalnom pismenošću redukuje na 15%. U ovom trenutku, Crna Gora ima još mnogo da radi na tom cilju. Ovi učenici su u zoni *obrazovnog rizika* budući da im nivo funkcionalne pismenosti ugrožava napredovanje kroz školovanje i prilike za izbor profesije. Riječ je o učenicima koji su tek započeli srednje obrazovanje i pred kojima je još dug period savladavanja obrazovnih izazova, a njihove sadašnje kompetencije za to nijesu dovoljne. Stoga im treba obezbijediti planiranu, dobro usmjerenu i blagovremenu dodatnu podršku.

S druge strane, dodatne napore treba uložiti u pružanje podrške učenicima koji imaju kapacitet da ostvare najviše PISA nivoe. Njihove sadašnje obrazovne uspjehe ne treba sagledavati samo kao ostvaren cilj, već i kao prediktor kojim se identifikuju oni kojima su napredni nivoi postignuća naredna razvojna faza. Radi se o intelektualno naprednim učenicima kojima su potrebni kognitivno zahtjevni podsticaj i stimulativna sredina.

Dakle, kada je riječ o obrazovnim postignućima, izdvajaju se dvije grupe učenika koje imaju potrebu za dodatnom podrškom i kojima frontalna, plenarna nastava nije dobro prilagođena. Ove grupe potrebno je podržati tako da se jedna smanjuje, a druga povećava.

Zakonske odredbe koje se odnose na dostupnost obrazovanja posljednjih su godina značajno unaprijeđene. Tako se u Opštem zakonu o obrazovanju i vaspitanju iz 2002. godine o dostupnosti govorilo samo u kontekstu dostupnosti školskih objekata: „Rasporedom ustanova na teritoriji Republike obezbjeđuje se građanima jednaka dostupnost u sticanju obrazovanja i vaspitanja“. Sadašnja operacionalizacija, na osnovu Izmjena i dopuna Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju iz 2017. godine, dostupnost obrazovanja definiše kao odsustvo svih vrsta prepreka i barijera, čime su faktički stvoreni uslovi za punu inkluzivnost obrazovanja: „Osnovno obrazovanje i vaspitanje dostupno je svim licima i ne može biti neposredno ili posredno ograničeno po osnovu: pola, rase, boje kože, jezika, vjere, bračnog stanja, političkog ili drugog ubjeđenja, nacionalnog, etničkog ili drugog porijekla, imovinskog stanja, invalidnosti, ili po drugom sličnom osnovu, položaju ili okolnosti“.

Značajan napredak ostvaren je i u pogledu inkluzivnosti obrazovanja. Prije 15 godina (2002), usvojen je Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama, kojim je stavljen van snage do tada važeći Zakon o specijalnom vaspitanju i obrazovanju iz 1992. godine. Stupanjem na snagu ovoga zakona obezbijeđeni su servisi koji bi trebalo da olakšaju pristup obrazovanju (specijalizovane i mobilne službe pri Zavodu za školstvo, Komisija za usmjeravanje djece s posebnim obrazovnim potrebama, asistenti u nastavi), omogućena je značajnija uključenost roditelja u postupke „usmjeravanja djeteta“, a terminologija u službenoj upotrebi promijenjena je tako da u izražava orijentaciju ka inkluzivnosti javnih politika u oblasti obrazovanja. Specijalne škole su transformisane u resursne centre, čija je uloga da pružaju podršku redovnim školama i nastavnicima u obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama. Jedan broj djece se školuje u resursnim centrima ili je na rezidencijalnom boravku u njima. Njihov broj se smanjuje iz godine u godinu, što jasno upućuje na posvećenost cilju uključivanja sve djece u redovne škole. U toku je jačanje kapaciteta resursnih centara da pruže podršku tom procesu i da se u njega aktivno uključe. Djeca s posebnim obrazovnim potrebama upisuju se u redovne predškolske ustanove ili škole, gdje pohađaju redovnu nastavu po prilagođenom programu (tj. u skladu s individualnim razvojno-obrazovnim programom, IROP-om), obrazuju ih vaspitači, nastavnici i stručni saradnici koji su obučeni za rad s njima. Najnovijim izmjenama Zakona iz 2017. godine dodatno je zakonski podržna primjena inkluzivnih principa i praksi na nivou sistema i škola. Iz podataka o upisu za četiri školske godine (od 2013/2014. do 2016/2017) može se vidjeti da je broj upisane djece višestruko povećan u odnosu na prosjeke iz prethodnih godina, što je rezultat višegodišnjih sistemskih reformi i realizacije specifičnih intervencija i kampanja. Konkretni podaci predloženi su u Tabeli 1, koja daje pregled upisnih rezultata za četiri posljednje školske godine.

Tabela 1. Ukupan broj učenika i broj učenika s posebnim obrazovnim potrebama (POP) koji su upisani u prvi razred osnovne škole²³

	Ukupan broj učenika koji su upisani u I razred	Ukupan broj učenika I do VIII/IX razreda	Učenici s POP koji su upisali osnovno obrazovanje
2013/2014.	7.589	67.721	439 (0.65%)
2014/2015.	7.795	68.101	598 (0.8%)
2015/2016.	8.172	68.108	666 (0.98%)
2016/2017.	7.922	68.276	715 (1.05%)

---

²³Kolona 'Učenici s POP koji su upisali osnovno obrazovanje' do školske 2015/2016. godine prikazuje podatke o učenicima s posebnim obrazovnim potrebama koji su upisani u posebna odjeljenja u osnovnim školama i u resursne centre. Od školske 2015/2016. godine ovom kolonom obuhvaćeni su učenici s posebnim obrazovnim potrebama koji su upisali osnovno obrazovanje i pohađaju ga u okviru redovnih i posebnih odjeljenja osnovnih škola i u resursnim centrima. Dakle, riječ je o djeci kojoj je obezbijeđena individualizovana podrška (IROP). Porast broja djece koja su dobila ovu vrstu podrške i koja su uključena u programe zajedno sa svojim vršnjacima govori o tome da je obrazovni sistem zaista i otvorio vrata za njihovo školovanje i da oni, posljedično, participaciju u društvenoj zajednici i u različitim socijalnim grupama.

Izvor: Zavod za statistiku Crne Gore²⁴

Drugo važno pitanje jeste koliko ima djece školskog uzrasta koja su izvan sistema, bilo da se nikad nijesu upisali ili su napustili školu prije završetka, odnosno sticanja kvalifikacije, ne računajući pritom one koji su prešli u drugi obrazovni sistem (nastavili školovanje u drugoj zemlji). Odgovornost je sistema da prati i preduprijedi osipanje, naročito kada je riječ o grupama koje su posebno ugrožene, kao i da osigura da se obezbijede podaci o osipanju iz sistema, te da oni budu prikupljeni po standardizovanoj metodologiji, dostupni i transparentni.

AUTONOMIJA ŠKOLA I NASTAVNIKA

Komparativne analize PISA nalaza kroz više istraživačkih ciklusa dosljedno pokazuju da je autonomija škola jedna od nezaobilaznih karakteristika obrazovnih sistema koji su uspješni u pogledu postignuća učenika. Obrazovni sistemi u Evropi, kao i u svijetu, postepeno se kreću u pravcu sve veće decentralizacije i povećanja autonomije škola, a veća autonomija istovremeno znači i veću odgovornost škole za kvalitet obrazovnih ishoda.

U Opštem zakonu o obrazovanju i vaspitanju definisani su preduslovi za autonomiju škole budući da se garantuje „autonomija ustanove u obavljanju djelatnosti, zabrana političkog organizovanja, neprofitabilnost“ (čl. 6 i 7). Autonomija nastavnika regulisana je članom 99: „Nastavnici imaju profesionalnu slobodu u načinu organizovanja nastave, primjeni nastavnih metoda, u izboru oblika rada sa učenicima, kao i u izboru zadataka koje postavljaju učenicima u okviru utvrđenog obrazovnog programa.“

Na osnovu zakonskih odredbi, kao i uslova koji su definisani kroz predmetne programe, može se zaključiti da nastavnici imaju visok stepen autonomije u pogledu organizacije nastave, u izboru nastavnih metoda, izboru zadataka koje postavljaju učenicima, kao i u ocjenjivanju, koje je gotovo u potpunosti interno. Postoje samo dvije prilike kada učenici dobijaju eksternu ocjenu postignuća: testiranje na kraju devetog razreda i maturalni ispit na kraju opšteg srednjeg obrazovanja (gimnazijsko školovanje) i stručni ispit na kraju srednjeg stručnog obrazovanja (školovanje u srednjim stručnim školama). Prilikom formiranja ocjena nastavnici sagledavaju dostignute standarde znanja i obrazovne ishode, koji usmjeravaju njegove aktivnosti nastavnika u pogledu izbora zadataka, kao i u pogledu kriterijuma ocjenjivanja.

Novi nastavni program obezbjeđuje nastavnicima slobodu da 5–20% predmetnog programa kreiraju sami, dok u izboru nastavnih metoda imaju potpunu autonomiju.

ŠKOLSKI ETOS

Školski etos je kompleksan pokazatelj, sazdan od više pojedinačnih pokazatelja, kao što su: odnosi i saradnja između učenika i nastavnika, politika visokih očekivanja od svih – i učenika i nastavnika – dobrobit (*well being*), bezbjednost školskog okruženja, antidiskriminatorne vrijednosti i ponašanja.

Prema rezultatima istraživanja stavova i percepcija učenika o različitim aspektima reformskih promjena u obrazovanju i njihovim efektima²⁵, može se zaključiti da na časovima u osnovnim, a posebno u srednjim školama u Crnoj Gori, prevladava atmosfera koja bi se mogla opisati kao: više opuštena nego stroga; više radna nego nekontrolisana; više zanimljiva nego nezanimljiva; više saradnička nego takmičarska i više pasivna nego istraživačka. Učenici osnovnih škola i gimnazija složili su se da u školi ima dosta reproduktivnih zahtjeva, ali da oni ipak nijesu dominantni; izvijestili su o značajnoj zastupljenosti onih oblika aktivnosti koji traže dodatno kognitivno angažovanje, kao što su: učešće u diskusijama, traženje alternativnih izvora podataka, iznošenje sopstvenog stava, pisanje kritičkog osvrt. Odnos nastavnika opisuju uglavnom kao podržavajući, dok su aspekti nastavničkog rada na koje imaju zamjerki ocjenjivanje i argumentovanje ocjene u smislu

---

²⁴ Dostupno na: <http://www.monstat.org/cg/page.php?id=194&pageid=76>.

²⁵ Evaluacija reforme obrazovanja u Crnoj Gori (2010–2012), Mreža fondacija za otvoreno društvo, Podgorica, 2012.

objektivnosti. Između 12 i 20% učenika odnos s nastavnicima opisuje u kontekstu nerazumijevanja, odsustva povjerenja ili straha od nastavnika.

Etos škole je jedno od nekoliko područja koje provjerava Zavod za školstvo tokom svojih nadzornih obilazaka škola. To je posebno područje kvaliteta škole u metodologiji praćenja i unapređenja kvaliteta škola. Slično prethodnim periodima, najnoviji podaci za period 2015–2017. godina pokazuju da, na osnovu zapažanja tokom nadzornih obilazaka, većina škola (gotovo 90% obuhvaćenih škola) je ocijenjena kao uspješna ili veoma uspješna po svim pokazateljima: poštovanje kućnog reda, međuljudski odnosi, estetika prostora, promovisanje i uloga zajednice, uticaj podsticajnih intervencija i međuljudski odnosi između učenika i nastavnika.

Prema Evaluaciji reforme obrazovanja u Crnoj Gori (2010–2012), učenici osnovnih škola i gimnazija procjenjuju školu i školsko okruženje kao veoma bezbjedno. Istraživanje se nije bavilo time da li učenici opažaju diskriminatorna ponašanja, odnosno da li su i sami akteri takvih ponašanja (bilo kao žrtve ili kao vinovnici). Istraživanje koje je u novembru 2016. godine sproveo Ipsos²⁶ pokazuje da odrasli ispitanici (starosti iznad 18 godina, među kojima ima i roditelja djece školskog uzrasta) ne znaju mnogo o konkretnim slučajevima vršnjačkog nasilja u školama (jedna trećina izjavljuje da zna da je vršnjačko nasilje prisutno u školi, dok oko 5% njih smatra da je nasilje veoma prisutno, kako u osnovnim tako i u srednjim školama). Iako se pokazalo da je, u odnosu na 2013, porasla osjetljivost ispitanika na vršnjačko nasilje, i u pogledu prepoznavanja ovog oblika nasilja i u pogledu opažanja njegove rasprostranjenosti, svijest o izloženosti djece iz osjetljivih grupa mora se povećavati. Takođe, u poređenju s nalazima prethodnog istraživanja, izraženiji je stav ispitanika da odgovornost za nasilje, pa i za rješenje situacija ispoljavanja nasilja, snose više sami akteri, nego škola i nastavnici. Nasilno ponašanje nastavnika prema učenicima takođe je bilo predmet studije, te je potrebno poraditi i na ovom segmentu. Kao nasilnici unutar škola najčešće se prepoznaju stariji učenici i dječaci čije je porodično okruženje problematično, što nosi rizik da ta djeca budu označena kao „dežurni krivci“. *Uz to, treba imati na umu da anketna istraživanja stavova i percepcija nijesu isto što i stvarna slika, već su u manjoj ili većoj mjeri aproksimacija stvarne slike, riječju, da postoji sklonost ispitanika da emituju socijalno poželjnu sliku. Upravo zbog navedenog, potrebno je raditi na tome da se ovaj problem ne percipira manje važnim nego što jeste.*

U ovim istraživanjima nema podataka o tome da li učenici i nastavnici doživljavaju školu kao mjesto gdje se vodi računa o njihovoj dobrobiti (*well-being*), ili da li učenici smatraju da nastavnici i škola postavljaju pred njih visoka očekivanja u pogledu postignuća, ali i u pogledu drugih aspekata školovanja.

Treba napomenuti da Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju zabranjuje sve vidove diskriminacije: „U ustanovi nije dozvoljeno: fizičko, psihičko i socijalno nasilje; zlostavljanje i zanemarivanje djece i učenika; fizičko kažnjavanje i vrijeđanje ličnosti, odnosno seksualna zloupotreba djece i učenika ili zaposlenih i svaki drugi oblik diskriminacije“ (Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju, čl. 9a).

---

²⁶ Nasilje nad djecom u Crnoj Gori – Istraživanje o znanju, stavovima i ponašanju – ključni nalazi, UNICEF, Podgorica, 2016.

II PISA STUDIJA I UNAPREĐIVANJE KVALITETA I PRAVEDNOSTI OBRAZOVANJA

Tokom devedesetih godina prošlog vijeka, zemlje članice OECD-a prepoznale su da uspjeh, konkurentnost i razvoj neke zemlje u globalizovanom svijetu u sve većoj mjeri zavise od kvaliteta i pravednosti obrazovanja. Pritom je usaglašeno da su obrazovna postignuća učenika najvažniji indikator kvaliteta i pravednosti obrazovanja u nekoj zemlji. Iz tog je razloga krajem devedesetih godina pokrenuta PISA studija (Programme for International Student Assessment). Ideja je bila da ova studija obezbijedi sistematsko praćenje stepena razvijenosti nekih ključnih kompetencija kod mladih, kao i da pruži odgovor na pitanje kako razvoj tih kompetencija zavisi od različitih faktora.

Formalno obrazovanje je u velikom broju zemalja najvažnija društvena poluga za podršku učenju i razvoju djece i mladih. Stoga PISA rezultate treba čitati, prije svega, kao odgovor na pitanje u kojoj mjeri formalno obrazovanje uspijeva da podrži razvoj ključnih kompetencija kod djece i mladih (pitanje kvaliteta obrazovanja) i u kojoj mjeri ono pruža jednake šanse svojoj djeci da razviju ključne kompetencije i da imaju fer uslove za uspjeh u životu (pitanje pravednosti obrazovanja). Krajnji cilj svih saznanja do kojih se PISA testiranjima dolazi jeste da se na osnovu njih unaprijedi kvalitet i pravednost obrazovanja, a kroz primjenu novih politika i mjera u domenu obrazovanja.

U ovom izvještaju biće kratko navedene osnovne karakteristike PISA studije.²⁷

ŠTO SE ISPITUJE U PISA STUDIJI?

U okviru PISA studije vrši se sistematsko praćenje nivoa kompetentnosti mladih uzrasta 15 godina u oblastima matematike, nauke i čitanja. Čitalačka, matematička i naučna kompetencija izabrane su kao najopštije i najrelevantnije kompetencije, koje mogu da posluže kao dobri indikatori obrazovnih postignuća učenika.

Pored ovih oblasti, PISA studija stalno širi krug kompetencija koje se testiraju – npr. rješavanje problema, finansijska pismenost, globalna kompetencija, rješavanje problema u saradnji itd.

PISA STUDIJA ISPITUJE KOMPETENCIJE, A NE REPRODUKCIJU ZNANJA

Specifičnost PISA studije jeste u tome što ona ne ispituje u kojoj mjeri učenici mogu da reprodukuju ono što su učili u školi, već u kojoj mjeri mogu da razumiju, izdvoje, stvore i koriste informacije i znanja prilikom rješavanja problema iz svakodnevnog života. Na taj se način PISA studijom utvrđuje koliko su mladi pripremljeni za život u savremenom društvu, koje je zasnovano na znanju i inovacijama, a ne koliko su savladali gradivo koje su učili u školi.

Stoga se u okviru PISA studije koriste termini „kompetencije“ ili „funkcionalna pismenost“, a ne znanje. Ti pojmovi podrazumijevaju da osoba već posjeduje relevantna znanja ili da može da ih stekne iz raznovrsnih izvora. Iako znanje (poznavanje činjenica) jeste nužno da bi osoba bila kompetentna, ono nije dovoljno. Da bi osoba bila kompetentna, treba da ima čitav niz dodatnih stavova i vještina koje će joj omogućiti da napravi izbor relevantnih znanja, da stekne nova znanja, da prilagodi znanja problemskoj situaciji, da analizira problemsku situaciju iz različitih perspektiva, da formuliše moguće odgovore i da ih evaluiira kako bi izabrala optimalno rješenje, da može da saopšti drugima svoje prijedloge i da ih obrazloži na adekvatan način itd. Biti kompetentan, odnosno funkcionalno pismen, mnogo je, dakle, složenije i zahtjevnije nego što je to puko posjedovanje znanja i mogućnost njegove reprodukcije.

²⁷ Za više informacija o različitim aspektima PISA studije vidi Izvještaj Ispitnog centra Crne Gore *PISA 2015. u Crnoj Gori: rezultati*.

Polazeći od orijentacije na kompetencije, zadaci koji se koriste prilikom PISA testiranja povezani su s nekim životnim situacijama u kojima se učenici mogu naći i u kojima se mogu suočiti s određenim problemskim izazovima (npr. korišćenje mobilnih telefona, prijava na javne pozive, traženje posla preko ljeta itd.). Konkretni primjeri zadataka objavljeni su u Izvještaju Ispitnog centra PISA 2015. u Crnoj Gori: rezultati.²⁸

PISA STUDIJA UKAZUJE NA RAZLIČITE FAKTORE KOJI UTIČU NA RAZVOJ KOMPETENCIJA

Osim što treba da odredi u kojoj su mjeri razvijene kompetencije mladih u nekoj zemlji, cilj PISA studije jeste da utvrdi na koji su način različiti kontekstualni faktori (karakteristike obrazovnog sistema, karakteristike škole, karakteristike nastavnika i njihovih praksi, karakteristike porodičnog okruženja i karakteristike učenika) povezani s obrazovnim postignućima učenika. Tako dobijena saznanja omogućavaju da se identifikuju oslonci koji predstavljaju podršku, ali i barijere koje otežavaju djeci i mladima da razviju ključne kompetencije do određenog nivoa.

U skladu s tim, pored testova kojima se mjeri stepen razvijenosti pojedinih kompetencija, u okviru PISA studije primjenjuju se i upitnici za učenike i za škole. Putem upitnika se prikupljaju podaci o različitim činiocima koji mogu biti relevantni za postignuća učenika. To su, na primjer: materijalni, obrazovni i kulturni resursi kojima porodica raspolaže; stav učenika prema učenju, motivacija za učenje, strategije i navike u vezi sa učenjem; osposobljenost učenika da primjenjuje savremene informatičke tehnologije; različiti aspekti funkcionisanja škole – karakteristike nastavnika (nivo obrazovanja, profesionalna motivacija, stilovi rada), veličina razreda, sastav (homogenost ili heterogenost), klima u učionici i školi, odnos nastavnika prema učenicima, osjećanje pripadanja školi, školska anksioznost; materijalni resursi kojima škola raspolaže, način finansiranja škole (privatni izvori ili finansiranje iz javnog budžeta ili kombinovani izvori finansiranja), proces upravljanja i donošenja odluka, uključenost roditelja u procese i odlučivanje u školi itd.

Nalazi o činiocima koji su povezani s postignućima učenika na PISA testovima omogućavaju ostvarenje glavnog cilja PISA studije, a to je formulisanje novih obrazovnih politika i mjera koje bi obezbijedile da djeca i mladi dobiju adekvatniju podršku u školi za razvoj ključnih kompetencija.

KO SE I ZAŠTO ISPITUJE U OKVIRU PISA STUDIJE?

PISA testiranjima obuhvaćeni su učenici uzrasta između 15 godina i tri mjeseca i 16 godina i dva mjeseca, koji imaju bar šest završenih godina školovanja. Nije od značaja da li se učenici školuju redovno ili vanredno, u opšteobrazovnim ili stručnim školama, niti da li pohađaju državne, privatne ili pak strane škole na teritoriji svoje zemlje.

Dva su razloga zbog čega se PISA studija bavi generacijom petnaestogodišnjaka: (a) to je uzrast u kojem se u mnogim zemljama završava obavezno i opšte obrazovanje, i (b) mladi sa 16 godina počinju da stiču neka prava u pogledu aktivnog učešća u društvu.

---

²⁸ Ibid.

ZAŠTO SU NALAZI PISA STUDIJE RELEVANTNI ZA OBRAZOVANJE U CRNOJ GORI?

Očigledno je da učestvujući u PISA testiranjima dobijamo čitavo bogatstvo istraživačkih nalaza, koji daju detaljnu, dobro dokumentovanu sliku o kvalitetu i pravednosti obrazovnog sistema u Crnoj Gori. Kako je već rečeno, ti nalazi obezbjeđuju donošenje dobro zasnovanih politika i mjera, koje bi mogle znatno doprinijeti unapređenju obrazovnog sistema u cjelini ili u nekom od njegovih aspekata (npr. nastavni programi, inicijalno obrazovanje i profesionalno usavršavanje nastavnika, sistem za obezbjeđivanje kvaliteta itd.).

Rezultati PISA studije važni su za Crnu Goru i zato što omogućavaju komparativnu analizu naših rezultata u odnosu na rezultate drugih zemalja učesnica s kojima se ima smisla porediti. Na primjer, neke su zemlje slične Crnoj Gori po svojoj obrazovnoj tradiciji (npr. Srbija, Slovenija, Hrvatska, Makedonija itd.), neke zemlje su realizovale određene reformske inicijative te njihovi rezultati mogu ukazati na potencijalne efekte tih politika (npr. Poljska), u nekim zemljama postoji obrazovni sistem koji je u saglasju s dugoročnim razvojnim ciljevima kojima društvo u Crnoj Gori teži itd. Konačno, komparativna analiza obrazovnih politika u različitim zemljama omogućava bolje razumijevanje njihovih efekata i osvjetljava kako ti efekti mogu da zavise od kulturnog, društvenog, ekonomskog i obrazovnog konteksta.

Jedan od razloga zašto je PISA studija važna za Crnu Goru jeste i to što ona omogućava dugoročno planiranje razvoja obrazovnog sistema. Treba imati na umu da generacije koje se sada školuju u Crnoj Gori već pripadaju evropskom (obrazovnom) prostoru. Naime, dijete koje je školovanje započelo 2015. godine, kada je realizovana posljednja PISA studija, završiće osnovno obrazovanje 2024. godine, srednje 2028. godine, a steći master diplomu u okviru nekog univerzitetskog programa najranije 2033. godine. Ako se zaposli neposredno nakon završetka srednje škole, to će dijete raditi od 2028. barem do 2068. godine, a ako se zaposli nakon master nivoa, radiće od 2033. do 2073. godine. Drugim riječima, djeca koja su sada u školskim klupama biće, i po najpesimističnijim procjenama, građani EU veći dio svog života. PISA studija stoga dobija na važnosti budući da nam pokazuje u kojoj mjeri postojeći obrazovni sistem u Crnoj Gori uspijeva da pripremi nove generacije za budući život u EU.

Kompetencije koje se ispituju u okviru PISA studije relevantne su iz perspektive snalaženja na tržištu rada i vođenja karijere. Uspostavljanje direktnije veze između zahtjeva tržišta (privrede) i obrazovanja bliska je budućnost i u Crnoj Gori. Značaj kompetencija koje se ispituju u okviru PISA testiranja potvrđen je i u istraživačkim studijama koje su pratile akademski i profesionalni razvoj mladih ljudi nakon njihovog učešća u PISA istraživanju. Longitudinalne studije koje su realizovane u Australiji, Kanadi i Švajcarskoj pokazuju pozitivnu povezanost između PISA postignuća, kasnijeg akademskog uspjeha i uspjeha na tržištu rada.

Važnost podataka sa PISA testiranja u vezi sa obrazovnim postignućima konstatuje se u nekim strateškim dokumentima Crne Gore. Tako, Strategija za mlade (usvojena 2016. godine) na osnovu rezultata PISA testiranja iz 2012. godine objašnjava važnost jednog od strateških ciljeva – *mladi imaju pristup kvalitetnom obrazovanju*. I Nacionalna strategija održivog razvoja naglašava vezu između predškolskog obrazovanja i postignuća na PISA testiranju. Podaci sa PISA testiranja se pominju i u drugom Sektorskom operativnom programu za Crnu Goru, Sektor: zapošljavanje, obrazovanje i socijalna politika, koji postavlja cilj povećanja zaposlenosti na 53-56% (do 2020. godine) za osobe starosne kategorije od 15 do 64 godine i navodi: *Važno je napomenuti da će ostvarenje tog cilja podržati i: povećanje zapošljivosti nezaposlenih lica njihovim uključivanjem u aktivne mjere zapošljavanja sa 22.34% 2013. godine na 30% 2020. godine, poboljšanjem rezultata na PISA testiranju za 13% 2018. godine i razvojem najmanje 15 novih servisa socijalne i dječije zaštite u skladu sa standardima i obezbjeđivanjem licenciranja za pružanje novih usluga za najmanje 40% stručnih radnika u centrima za socijalni rad 2018. godine.*

KAKO SE NALAZI PISA STUDIJE KORISTE ZA UNAPREĐIVANJE OBRAZOVANJA U DRUGIM ZEMLJAMA EVROPSKE UNIJE?

Ključna svrha PISA studije jeste da obezbijedi podatke koji mogu da posluže kao osnova za kreiranje novih obrazovnih politika, koje treba da dovedu do poboljšanja kvaliteta i pravednosti obrazovanja. U mnogim zemljama koje učestvuju u ovim testiranjima, kao i na nivou Evropske unije u cjelini, podaci koje obezbjeđuje PISA postali su dio nacionalnog i međunarodnog sistema praćenja kvaliteta i pravednosti obrazovanja. U svim tim zemljama PISA se koristi kao izvor podataka o važnim indikatorima preko kojih se procjenjuje i prati stanje u obrazovanju i napredak koji je eventualno ostvaren u pogledu kvaliteta i pravednosti obrazovanja. Na primjer, PISA je jedan od instrumenata za praćenje indikatora preko kojih Evropska komisija ocjenjuje ostvarenje sopstvenih strateških ciljeva koji su definisani za 2020. godinu (strategija *Evropa 2020*). Takođe, PISA se koristi kao EU indikator za praćenje socijalne uključenosti i informatičke pismenosti, kao i za praćenje siromaštva, tj. za praćenje tzv. Laeken indikatora. Slično praksi koja je uspostavljena na nivou EU, veliki broj zemalja koristi PISA rezultate kao jedan od indikatora za praćenje stanja u obrazovanju (npr. Poljska, Italija, Norveška itd.). I više od toga – te zemlje slijede praksu koja postoji na nivou EU tako što svoje strateške planove za razvoj obrazovanja definišu preko PISA kompetencija i rezultata (npr. sve OECD zemlje, Hrvatska, Japan, Hong Kong...).

U tekstu koji slijedi biće ukratko prikazan način na koji su PISA nalazi korišćeni u tri zemlje – u Njemačkoj, Poljskoj i Finskoj. Iako se ove zemlje razlikuju i po društveno-ekonomskim karakteristikama i po tradiciji u oblasti obrazovanja, zajedničko im je da su nalazi PISA studije bili pokretači velikih promjena u obrazovnim politikama ili su bili korišćeni kao instrument za praćenje uspjeha u realizaciji obrazovnih reformi.

NJEMAČKA: REFORMA OBRAZOVANJA KOJA JE BAZIRANA NA PISA REZULTATIMA

Objavljivanje rezultata studije *PISA 2000*. u Njemačkoj je izazvalo pravi šok zato što su rezultati bili mnogo niži od internacionalnog prosjeka. Pored toga, pokazali su da je skoro svaki četvrti učenik nedovoljno funkcionalno pismen na kraju obaveznog školovanja te da postoje ogromne razlike u postignućima između učenika različitih socijalnih statusa.

Odgovor njemačke Vlade na PISA rezultate iz 2000. godine bio je sistematski rad na reformi obrazovanja. Reforma je donijela potpuno novi način vođenja obrazovne politike i znatno promijenila tradicionalnu podjelu uloga u vođenju obrazovnih politika između Savezne vlade i vlada njemačkih republika.

Pošto su analize ulaganja u obrazovanje pokazale da Njemačka u te svrhe izdvaja manje nego što bi trebalo, donijeta je odluka da se u narednim godinama ulaganje postepeno povećava. Najveći dio ostvarenog povećanja investiran je kako bi se povećao broj učenika koji pohađaju cjelodnevnu nastavu (do 16h) jer je analiza PISA podataka pokazala da su, u odnosu na druge zemlje, učenici u Njemačkoj provodili manje vremena u školi.

Jedan od učinaka obrazovne reforme u Njemačkoj, čije je pokretanje posljedica PISA rezultata i komparativnih analiza, bio je smanjenje broja učenika po nastavniku (sa oko 15 učenika po nastavniku u 2000. godini na oko 12 učenika po nastavniku u 2015. godini). Ova je mjera bila motivisana i željom da se nastavnicima omogući da u praksi primjenjuju neke savremenije modele rada, kao što su razni oblici aktivne nastave/učenja (npr. projektno učenje, *inquiry based methods*). U skladu s tim, realizovan je veliki broj programa usavršavanja nastavnika, usmjerenih na njihovo osposobljavanje da u nastavi koriste savremene metode rada.

U periodu nakon studije *PISA 2006*. definisan je i sproveden niz specifičnih mjera čiji je cilj bio da stvore bolje uslove za razvoj ključnih kompetencija kod učenika – škole su opremljene kompjuterima, internet je postao dostupan učenicima, skraćeno je trajanje gimnazijskog obrazovanja i uvedena je cjelodnevna nastava.

Komparativne analize su, takođe, ukazale na činjenicu da učenici u Njemačkoj provedu za oko 10% manje sati u školi i da je to jedan od faktora koji može uticati na njihova niža postignuća. Kao reakcija na ovaj nalaz, došlo je do povećanja broja škola u kojima se organizuje cjelodnevna nastava.

Posebna pažnja posvećena je uvođenju obavezujućih nacionalnih (saveznih) standarda obrazovnih postignuća učenika. Ta je novina bila značajna i zato što je učinila da se promijene tradicionalni odnosi moći u vođenju obrazovne politike u Njemačkoj. U periodu prije PISA studije, savezna država je imala zanemarljiv udio u vođenju obrazovne politike, dok je uloga republika bila dominantna. Kada su standardi obrazovnih postignuća uvedeni na nacionalnom nivou kao obavezujući, situacija se bitno promijenila i uloga savezne Vlade postala je veoma značajna. Osnovan je Institut za razvoj kvaliteta obrazovanja (*Institut zur Qualitätsentwicklung im Bildungswesen* – IQB), nacionalna institucija podržana od strane Konferencije ministara svih njemačkih republika. Nadležnost Instituta bila je da prati realizaciju nacionalnih standarda obrazovnih postignuća na svim nivoima – na nivou škola, republika i na nacionalnom nivou. Pored toga, federalna Vlada je finansijski podržala nekoliko velikih istraživačkih projekata (npr. NEPS)²⁹, koji takođe treba da obezbijede saznanja od značaja za buduće obrazovne politike.

Posljedica uvođenja obavezujućih nacionalnih obrazovnih standarda bilo je i povećanje autonomije škola u pogledu formulisanja nastavnog programa po kojem škola i nastavnici rade, kao i u pogledu zapošljavanja nastavnika. Naime, uvođenjem nacionalnih standarda smanjila se potreba za centralizovanim, detaljno razrađenim i nacionalno definisanim programom, a stvoreni su uslovi koji školama omogućavaju da u većoj mjeri utiču na sadržaj nastave te da povezuju nastavne sadržaje i teme s lokalnim specifičnostima.

Nalazi koji su ukazali na velike razlike u obrazovnim postignućima učenika iz različitih socijalnih slojeva, a posebno onih koji potiču iz imigrantskih porodica, doveli su do brojnih mjera koje treba da doprinesu smanjenju tog jaza. Učenici iz imigrantskih porodica i iz siromašnijih slojeva dobili su priliku da pohađaju cjelodnevnu nastavu i bili su uključeni u posebne programe za unapređenje vještina u korišćenju njemačkog jezika.

Reformske mjere bile su orijentisane i na povećanje obuhvata djece predškolskim obrazovanjem, posebno djece iz osjetljivih grupa. Pritom je naročita pažnja posvećena obezbjeđivanju dodatnih programa za učenje njemačkog jezika u okviru predškolskog programa kako bi sva djeca prije polaska u školu dostigla odgovarajući nivo jezičkog razvoja.

Sve ove mjere dovele su do unapređenja prosječnog postignuća učenika za oko 20 poena (što je ekvivalentno efektu pola godine školovanja) i do smanjenja procenta nedovoljno funkcionalno pismenih učenika – sa preko 20% na nešto manje od 10%.

POLJSKA: PISA KAO INSTRUMENT ZA PRAĆENJE EFEKATA SVEOBUHVAATNE REFORME OBRAZOVANJA

Poljska učestvuje u PISA programu od prvog testiranja, koje je održano 2000. godine. U tom prvom testiranju, rezultati Poljske bili su ispod OECD prosjeka i slični rezultatima učenika iz Njemačke, iako nešto niži. Analiza situacije u Poljskoj relevantna je za obrazovni sistem u Crnoj Gori pošto se radi o zemlji koja je prije devedesetih godina imala sličan, tradicionalni, socijalistički tip obrazovanja.

Krajem devedesetih godina, Poljska je pokrenula sveobuhvatnu reformu obrazovanja i postala primjer zemlje koja dosljedno koristi PISA studiju kao instrument za praćenje i evaluaciju efekata reformskih politika i mjera. Reforma u Poljskoj imala je nekoliko deklariranih ciljeva: (a) unaprijediti nivo obrazovanja stanovništva, (b) obezbijediti pravednije obrazovanje, tj. povećati šanse za kvalitetno obrazovanje osjetljivim grupama djece

---

²⁹ Dostupno na: <https://www.neps-data.de/en-us/home.aspx>.

(seosko stanovništvo, siromašni itd.), (c) podići opšti kvalitet obrazovanja i (d) povećati efikasnost obrazovnog sistema.

Da bi se navedeni ciljevi ostvarili, obrazovni sistem je promijenjen u nekoliko važnih aspekata. Promijenjena je struktura osnovnog i srednjeg obrazovanja – umjesto osam godina osnovnog obrazovanja i tri ili četiri godine srednjeg, uvedeno je osnovno obrazovanje u trajanju od šest godina i tri godine opšteg srednjeg obrazovanja, nakon čega učenici školovanje nastavljaju još dvije ili tri godine u okviru programa opšteg ili srednjeg obrazovanja. Promijenjena je mreža škola i formirane su nove opšteobrazovne gimnazije kako bi se omogućilo da i učenici u ruralnim oblastima dobiju pristup kvalitetnijem obrazovanju. Nastavni programi su izmijenjeni tako što su detaljni, sadržinski definisani programi zamijenjeni okvirnim kurikulumom, zasnovanim na ishodima obrazovanja. Uvođenje okvirnog kurikuluma doprinijelo je znatnom proširenju autonomije škola i nastavnika budući da je svaka škola mogla da definiše sopstveni školski kurikulum. Reformisano je inicijalno obrazovanje nastavnika i uveden sistem njihovog profesionalnog usavršavanja s ciljem razvijanja i unapređivanja profesionalnih kompetencija koje su neophodne za reformisano obrazovanje. Da bi se u tako decentralizovanom sistemu osigurao kvalitet, uvedeni su nacionalni ispiti i nacionalna testiranja.

Sprovođenje reforme bilo je sistematski praćeno, a rezultati PISA studije bili su važan dio tog procesa. Nakon šest godina implementacije reforme, Vlada Poljske je napravila novi razvojni plan za period 2007–2013, koji je u znatnoj mjeri bio baziran na rezultatima PISA testiranja. U tom je planu posebna pažnja posvećena sprečavanju socijalne isključenosti, i to kroz povećanje obuhvata djece iz ruralnih sredina i djece s teškoćama u razvoju predškolskim obrazovanjem, prilagođavanje obrazovanja zahtjevima ekonomije bazirane na znanju, kao i kroz dalji razvoj sistema za osiguranje kvaliteta (eksterna testiranja i ispiti, pedagoški nadzor).

Sve ove promjene dovele su do značajnog povećanja prosječnog postignuća učenika koji se školuju u Poljskoj, ali i do značajnog povećanja pravednosti obrazovanja. Neke dodatne analize pokazale su da su najviše napredovali upravo učenici koji su ranije imali veoma niska postignuća i da je to dovelo do smanjenja razlika u postignućima učenika iz različitih socijalnih slojeva.

FINSKA: OBRAZOVNE POLITIKE KOJE REZULTIRAJU KVALITETNIM I PRAVEDNIM OBRAZOVANJEM

Kada su objavljeni prvi rezultati studije *PISA 2000*, Finska je doživjela pozitivni „PISA šok“ pošto je postala predmet ogromne pažnje. Osnovno pitanje koje su mnogi postavljali bilo je kako finški obrazovni sistem uspijeva da obezbijedi i visoka prosječna postignuća i skoro jednake šanse svih učenika da takva postignuća ostvare.

U godinama koje su uslijedile urađen je veliki broj analiza u okviru kojih je identifikovano nekoliko važnih karakteristika obrazovanja u Finskoj, koje bi mogle biti odgovorne za izuzetne rezultate. Postoji široka saglasnost da su nastavnici i politike koje se odnose na njihovo inicijalno obrazovanje i profesionalno usavršavanje glavni razlozi za finški uspjeh. Nastavnici u Finskoj imaju visok stepen profesionalne autonomije, koju koriste da, samostalno i u saradnji s drugim nastavnicima, omoguće učenicima da razviju široki spektar kompetencija, a ne samo da steknu znanje. Pored toga, oni uspijevaju da obezbijede svim učenicima adekvatnu podršku u učenju, zbog čega su razlike u postignućima učenika različitog socio-ekonomskog statusa relativno male.

Kvalitet nastavnika se, dakle, u najvećoj mjeri povezuje s kvalitetnim inicijalnim obrazovanjem nastavnika. U Finskoj su nastavnički fakulteti osnovani sedamdesetih godina prošlog vijeka, kao posebne institucije čiji je zadatak da buduće nastavnike adekvatno pripreme za ovu važnu profesiju. Nastavnički fakulteti u Finskoj imaju prestižan status, što se najbolje vidi iz činjenice da prijemni ispit na tim fakultetima važi za jedan od najtežih u zemlji.

Nije bez značaja ni okolnost da je društveni status nastavnika u Finskoj veoma visok. To je istovremeno i uzrok i posljedica kvalitetnog rada nastavnika. Naime, visok društveni status nastavničke profesije dovodi do toga da mnogo veoma dobrih učenika ima ambiciju da se upiše na nastavničke fakultete i da postanu nastavnici. Veliki broj dobrih kandidata i kvalitetan prijemni ispit predstavljaju formulu koja obezbjeđuje kvalitetne nastavnike u budućnosti. S druge strane, visok društveni status nastavnika posljedica je njihovog kvalitetnog rada u školama. I roditelji učenika i kreatori politika imaju veliko poštovanje za ono što rade nastavnici budući da su uvjereni da oni dobro brinu o djeci te da uspijevaju da ostvare i obrazovne i vaspitne ciljeve.

Kao faktor finskog uspjeha navodi se i nacionalni okvirni kurikulum, kojim se definiše zajednički okvir za rad nastavnika i škola. Škole i nastavnici imaju visok stepen autonomije u realizaciji nacionalnog kurikuluma pošto se smatra da oni najbolje poznaju kontekst u kojem rade i da su u najboljoj poziciji da odrede što će i kako raditi kako bi ostvarili zajedničke ciljeve. O tome u kojoj mjeri postoji povjerenje u profesionalnost finških nastavnika dovoljno govori podatak da u Finskoj ne postoji razvijeni sistem inspekcije i nadzora rada nastavnika i škola.

Osnov svih pomenutih dobrih strana finskog obrazovanja jeste uspjeh sveobuhvatne reforme obrazovanja koja je započeta sredinom sedamdesetih godina, a koja je bila zasnovana na uvjerenju da je kvalitetno opšte obrazovanje najbolja garancija za budućnost finskog društva. U okviru te reforme, koja je imala široku društvenu podršku, postavljeni su temelji sadašnjeg kvaliteta obrazovanja u Finskoj. Tada je uvedeno devetogodišnje opšte obrazovanje, koje obuhvata dva ciklusa, od šest i tri godine, i otvoreni su novi nastavnički fakulteti, čime je podignut kvalitet inicijalnog obrazovanja budućih nastavnika.

Iako je finški model obrazovanja veoma cijenjen i postoji široka saglasnost o njegovim kvalitetima, on se stalno mijenja. Posljednja velika promjena odnosi se na reviziju nacionalnog okvirnog kurikuluma. Proces revizije je bio veoma participativan i uključio sve relevantne aktere – nastavnike, roditelje, stručnjake. Rad na revidiranom okvirnom kurikulumu završen je 2014. godine, nakon čega su škole dobile vrijeme da razviju svoje kurikulume, čija primjena započinje 2016. godine. Osnovni cilj izmjena bio je da se nacionalni okvirni kurikulum i obrazovanje usklade sa značajnim promjenama u društvu. Veći naglasak stavlja se na široko definisane ključne kompetencije (npr. kulturalne kompetencije, saradnja i izražavanje sebe i svojih identitetâ, upravljanje sopstvenim postupanjem i sigurnost), uvode se kompleksni modaliteti učenja koji se ostvaruju u okviru široke saradnje na nivou škole (koja se sada definiše kao zajednica učenja), umjesto učenja u okviru predmetnih časova (npr. osmišljavanje i realizacija raznovrsnih grupnih projekata u saradnji s drugim učenicima i nastavnicima), podstiče se tematsko učenje koje se bazira na fenomenima, a fokus se sa sumativnog pomjera na formativno ocjenjivanje.

Na kraju ovog kratkog prikaza finskog iskustva, treba naglasiti da u Finskoj PISA rezultati nijesu bili jedini niti glavni oslonac novih reformskih politika, već su korišćeni kao jedna od relevantnih informacija. Najvažniji oslonac novih politika jeste prepoznavanje krupnih društvenih promjena i novih zahtjeva koje savremeni život postavlja pred buduće generacije. Drugim riječima, rezultati PISA studije u Finskoj su korišćeni kao „dobar sluga“, a ne kao „zao gospodar“ obrazovnih politika i mjera.

NEKE ZAJEDNIČKE KARAKTERISTIKE OBRAZOVNIH SISTEMA KOJI SU USPJEŠNI PREMA PISA STUDIJI

S obzirom na to da u PISA studiji učestvuje veliki broj zemalja čiji se obrazovni sistemi međusobno veoma razlikuju, analiza rezultata omogućava da se utvrde one karakteristike obrazovnog sistema i obrazovne politike koje u nekim zemljama, odnosno u većem broju zemalja, pružaju bolje uslove za razvoj ključnih kompetencija svih učenika. Prema nalazima svih dosadašnjih PISA studija, otprilike četvrtina svih razlika u učeničkim postignućima može da se objasni karakteristikama obrazovnog sistema u kojem se učenici školuju.

Obrazovni sistemi koji na PISA testovima pokazuju visoka prosječna postignuća učenika i visok nivo pravednosti mogli bi se ukratko opisati na sljedeći način³⁰:

- Učenici se prije 15. godine ne diferenciraju prema sposobnostima, već se veoma različiti učenici obrazuju zajedno i prema zajedničkom opšteobrazovnom programu.
- Na nacionalnom nivou postoji okvirni kurikulum kojim se definišu očekivani ishodi učenja i/ili standardi obrazovnih postignuća; na taj način se stvara prostor da svaka lokalna zajednica/škola u okviru svog lokalnog/školskog kurikulumu bliže odredi što će se i kako učiti.
- Škole i nastavnici imaju visok stepen pedagoške autonomije, koja im omogućava da učestvuju u razvoju lokalnog/školskog kurikulumu i da, samostalno i u saradnji s drugim nastavnicima, organizuju nastavu/učenje na način koji smatraju najboljom podrškom učenicima da ostvare očekivane ishode.
- Na nacionalnom nivou postoje raznovrsni mehanizmi praćenja kvaliteta obrazovanja za sve učenike (nacionalni ispiti, nacionalna testiranja i veliki istraživački projekti); njihova je osnovna svrha identifikacija učenika, škola i regiona kojima je potrebna dodatna podrška da bi ostvarili nacionalne ciljeve obrazovanja.
- Raznovrsni oblici dodatne podrške (u okviru škole i van nje) dostupni su učenicima kojima je ona potrebna kako bi ostvarili ciljeve obrazovanja.
- Ponavljanje razreda je mjera koja se gotovo uopšte ne primjenjuje, odnosno primjenjuje se samo u vrlo ograničenom broju specifičnih slučajeva.
- Učenici provode više vremena u školi, a to vrijeme uglavnom provode u učenju, mnogo više nego npr. u rješavanju disciplinskih problema³¹.
- Nastavnici u svom radu uspijevaju da na odgovarajući način koriste direktno podučavanje, u okviru koga učenicima objašnjavaju ključne pojmove, diskutujući s njima njihov značaj, ali i aktivne oblike rada, u kojima učenici imaju veću ulogu.
- Nastavnici prilagođavaju svoj način rada potrebama učenika, posebno onih koji imaju teškoća u savladavanju nekog dijela kurikulumu.
- Nastavnici u svojoj praksi u većoj mjeri primjenjuju formativno ocjenjivanje, čija je funkcija da podrži učenje i napredovanje učenika.

---

³⁰ OECD (2013). PISA 2012 Results: What Students Know and Can Do. OECD Publishing.

³¹ Ibid.

U ovom dijelu Izvještaja biće ukratko analizirani nalazi studije *PISA 2015.* koji govore o kvalitetu i pravednosti odnosno jednakoj dostupnosti obrazovanja u Crnoj Gori. Detaljnija analiza dostupna je u okviru šireg izvještaja koji je uradio Ispitni centar Crne Gore.

KVALITET OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI

U okviru PISA studija prosječna postignuća učenika uzimaju se kao jedan od ključnih indikatora kvaliteta obrazovanja u nekoj zemlji.

Tabela 2. Prosječna postignuća učenika iz Crne Gore, Makedonije, Poljske, Slovenije i OECD zemalja u domenima matematike, čitanja i nauke (PISA 2015)

	Matematika	Čitanje	Nauka
Crna Gora	418	427	411
Makedonija	371	352	384
Slovenija	510	505	513
Poljska	504	506	501
OECD	490	493	493

Kao što se može vidjeti iz nalaza prikazanih u Tabeli 2, prosječna postignuća učenika u Crnoj Gori u 2015. godini bila su za oko 65–80 poena niža od prosječnih postignuća učenika iz OECD zemalja.

Ova velika razlika dijelom se može objasniti razlikama u socio-ekonomskim uslovima u kojima žive djeca i mladi u Crnoj Gori u odnosu na one u kojima žive djeca i mladi u OECD zemljama. Ako se dobijeni nalaz o prosječnom postignuću učenika iz Crne Gore u domenu nauke koriguje na način što se uzmu u obzir razlike u socio-ekonomskom statusu, očekivano postignuće učenika u Crnoj Gori je na nivou od 455 poena, što je za oko 40 poena niže od OECD prosjeka. To znači da se polovina razlike u postignućima učenika iz Crne Gore u odnosu na postignuća učenika iz OECD zemalja može objasniti socio-ekonomskim uslovima, dok bi drugi dio razlike u iznosu od 38 poena bio rezultat kvaliteta obrazovanja u Crnoj Gori.

Poređenje s određenim zemljama može pomoći i potpunijem sagledavanju u kojoj mjeri obrazovni sistem u Crnoj Gori obezbjeđuje učenicima odgovarajuće prilike za razvoj matematičke, čitalačke i naučne pismenosti. Za potrebe poređenja izdvojene su dvije republike bivše Jugoslavije (Makedonija i Slovenija) i Poljska. Poljska je izabrana kao jedna od nekadašnjih socijalističkih zemalja u kojoj su u prethodnoj deceniji sprovedene sveobuhvatne reforme obrazovanja s ciljem da se obezbijede bolji uslovi da djeca i mladi razviju ključne kompetencije. Poređenje s izabranim zemljama pokazuje da je kvalitet obrazovanja u Crnoj Gori znatno viši u odnosu na onaj koji postoji u Makedoniji (za oko 25–75 poena), ali niži u odnosu na Sloveniju i Poljsku (za oko 80–90 poena).

UNAPREĐIVANJE KVALITETA OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI U PERIODU 2006–2015. GODINE

Poredeći rezultate prethodnih PISA ciklusa, uočava se da prosječna postignuća u domenu matematike i čitalačke pismenosti u Crnoj Gori u periodu 2006–2015. godine pokazuju trend značajnog povećanja, dok su postignuća u domenu nauke ostala na sličnom nivou (Tabela 3). U domenu matematike postignuća su viša za oko 20 poena, što odgovara efektu od pola godine školovanja, a u domenu čitalačke pismenosti za čitavih 35 poena, što je efekat od skoro jedne godine školovanja. U prosjeku se od jednog do drugog istraživačkog ciklusa

prosječna postignuća učenika u domenu matematike povećaju za šest, a u domenu čitanja za 10 poena, što predstavlja statistički značajan porast.

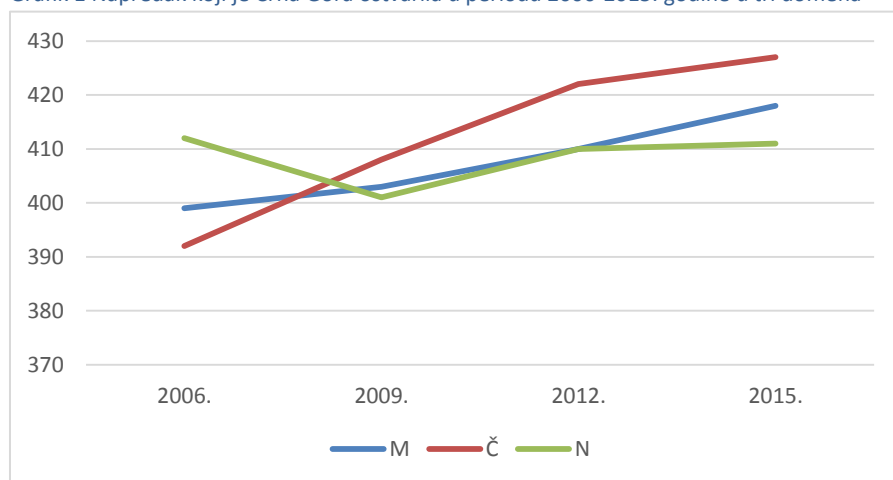
Ostvareni napredak u domenu matematike i čitalačke pismenosti još je značajniji kada se uzme u obzir činjenica da je u periodu 2006–2015. obrazovni sistem u Crnoj Gori postao u većoj mjeri inkluzivan – 2006. godine, PISA uzorak obuhvatio je 84%, a 2015. godine 91% populacije petnaestogodišnjaka.

Tabela 3. Prosječna postignuća učenika iz Crne Gore, Slovenije, Poljske i Estonije u tri domena ispitivanja (period 2006–2015)

	Crna Gora			Slovenija			Poljska			Estonija		
Godina	M	Č	N	M	Č	N	M	Č	N	M	Č	N
2015.	418	427	411	510	505	513	504	506	501	520	519	534
2012.	410	422	410	501	481	514	518	518	526	521	516	541
2009.	403	408	401	501	483	512	495	500	508	512	501	528
2006.	399	392	412	504	494	519	495	508	498	515	501	531
Napredak za 3 god.	6	10	1	2	11	-2	5	3	3	2	9	2

Napomena: Napredak za tri godine odnosi se na procijenjeni napredak između dva ciklusa PISA testiranja. Boldovani brojevi predstavljaju vrijednosti koje su statistički značajne; ostale vrijednosti nijesu dostigle nivo statističke značajnosti.

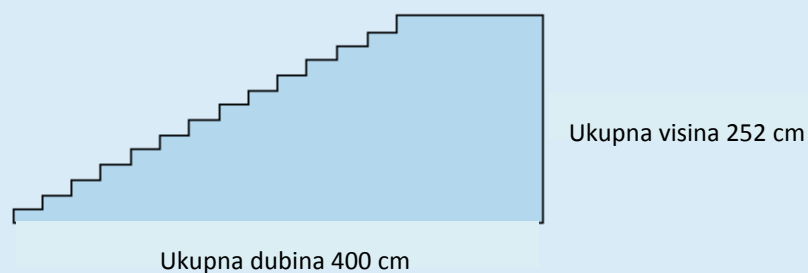
Grafik 1 Napredak koji je Crna Gora ostvarila u periodu 2006–2015. godine u tri domena

Poređenje Crne Gore s izabranim zemljama po pitanju napretka koji je ostvaren u pogledu kvaliteta obrazovanja pokazuje da je ostvareni napredak značajan (Tabela 3). Naime, u domenu matematike, prosječna postignuća povećana su u prosjeku za 5–6 poena između dva PISA ciklusa, dok su u Sloveniji i Estoniji ova postignuća ostala na istom nivou. U domenu čitanja, prosječna postignuća učenika u Crnoj Gori, Sloveniji i Estoniji povećana su u prosjeku za oko 10 poena između dva ciklusa, dok su u Poljskoj ostala na istom nivou. Kada je riječ o nauci, u tom domenu nijedna od izabranih zemalja, uključujući i Crnu Goru, nije ostvarila napredak.

Važan indikator kvaliteta obrazovanja u PISA studiji jeste udio učenika koji su dostigli različite nivoe postignuća. Studija razlikuje šest nivoa postignuća. Nivo 2 je od posebne važnosti zato što predstavlja kriterijum funkcionalne pismenosti koji su prihvatile i zemlje EU. Učenici koji do 15. godine nijesu ostvarili taj nivo smatraju se nedovoljno funkcionalno pismenim. Ti se učenici mogu suočiti s dodatnim teškoćama u daljem školovanju i imati manje šanse da se zaposle. Nivoi 2 i 3 zahtijevaju od učenika da razumije eksplicitno date informacije i da zna da ih primijeni u jednostavnim i očiglednim situacijama. Da bi se bolje razumjelo koja znanja i vještine učenici treba da demonstriraju da bi dostigli nivo 2, na slici 1 prikazan je zadatak iz matematike koji odgovara tom nivou.³²

Slika 1. Primjer zadatka iz domena matematike koji odgovara drugom nivou

Koja je visina svakog od 14 stepenika?

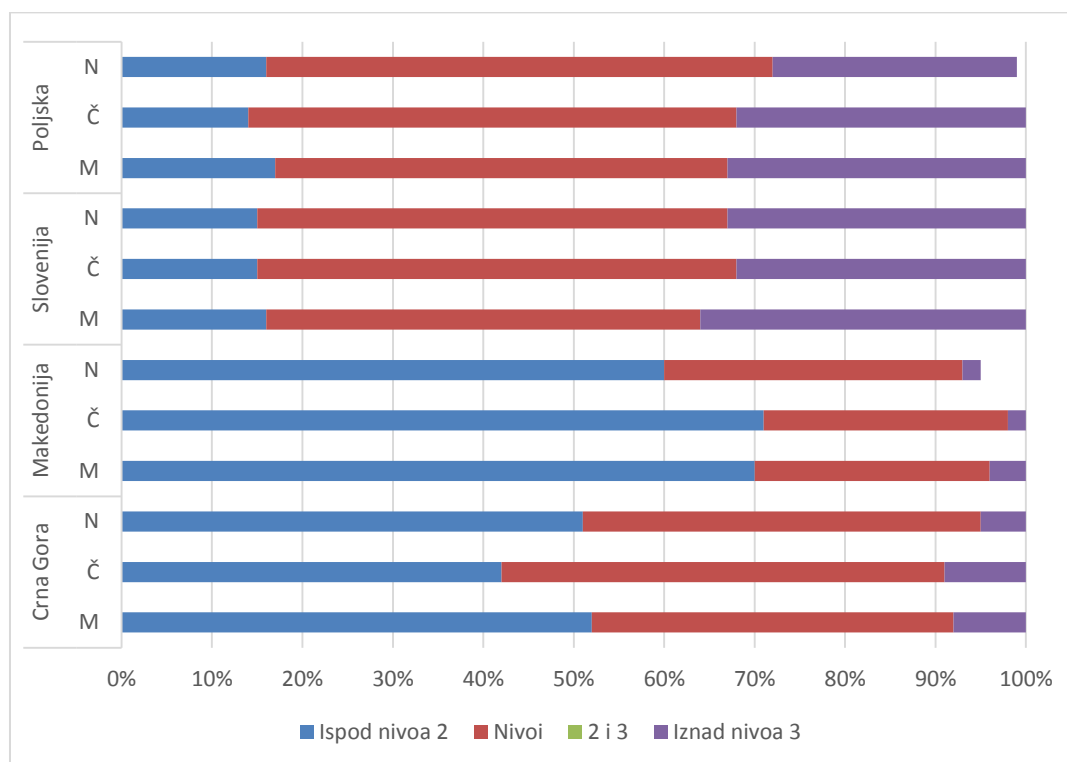
Visina: _____ cm

Kako se može vidjeti, učenici na nivou 2 treba da budu sposobni da identifikuju dvije bitne informacije koje su eksplicitno date u zadatku (visina stepenica i broj stepenika), da zanemare irelevantnu informaciju o ukupnoj dubini stepenika i da razumiju da se odgovor na postavljeno pitanje dobija dijeljenjem ukupne visine stepeništa s brojem stepenika. Nivoi 4, 5 i 6 zahtijevaju od učenika sve viši stepen kreativnosti, kritičke analize i evaluacije. Da bi dostigli ove nivoe, učenici treba da budu sposobni da u kompleksnim situacijama kritički analiziraju date informacije, da identifikuju one koje su relevantne, da na osnovu relevantnih informacija formulišu nove ideje, da te ideje primijene u složenim i nedovoljno jasnim situacijama i da mogu da pruže argumente za svoja rješenja.

U Tabeli 4 prikazani su podaci o procentu učenika iz Crne Gore, Makedonije, Slovenije i Poljske koji su dostigli različite nivoe postignuća u tri ispitivana domena. Među učenicima koji su funkcionalno pismeni, veći dio se nalazi na nivoima 2 i 3, što znači da postojeći obrazovni sistem i dominantne prakse nastave i učenja podstiču uglavnom formiranje reproduktivnih znanja kod učenika. Na najvišim PISA nivoima nalazi se relativno mali broj učenika u Crnoj Gori (5-10%), što upućuje na zaključak da u postojećim uslovima čak i najbolji moraju biti više no podstaknuti i podržani kada je u pitanju dostizanje najviših nivoa postignuća. Konačno, poređenje s prethodnim PISA studijama pokazuje da je u periodu od 2006. godine došlo do smanjenja procenta učenika koji nijesu dostigli nivo 2 u domenu matematike za oko 8%, kao i do povećanja procenta učenika koji su dostigli najviše nivoe u domenu čitanja za oko 1%.

³² Primjer zadatka iz domena nauke koji se nalazi na nivou 2 dat je u Prilogu 2.

Grafik 2. Procenat učenika na različitim nivoima PISA skale u sva tri domena ispitivanja (PISA 2015)

Na osnovu poređenja s nizom zemalja sa sličnom obrazovnom tradicijom, situacija u Crnoj Gori znatno je bolja nego u Makedoniji, gdje između 60% i 70% učenika ne dostiže minimalni nivo funkcionalne pismenosti, a manje od 5% učenika uspijeva da dostigne najviše nivoe (od nivoa 4 do nivoa 6). S druge strane, u Crnoj Gori više učenika spada u kategoriju nedovoljno funkcionalno pismenih učenika nego u Sloveniji, gdje je oko 15% učenika u toj kategoriji, ili Poljskoj, gdje je udio takvih učenika između 15% i 20%. Pored toga, u Sloveniji i Poljskoj ima oko tri puta više učenika s najvišim nivoima postignuća. Kada je riječ o evropskim zemljama, u njima u prosjeku svaki četvrti učenik dostiže tri najviša nivoa, dok je u grupi istočnoevropskih zemalja to slučaj sa svakim petim učenikom.

Iz prethodne analize nalaza o procentu učenika koji dostižu različite nivoe na PISA skali jasno je da veći broj učenika nakon devet godina školovanja mora uspjeti da dostigne minimalni nivo funkcionalne pismenosti u sva tri domena. Imajući u vidu da nivo 2 ne zahtijeva kompleksna znanja ni vještine, procenat učenika koji ne uspijevaju da ga dostignu upućuje na zaključak da u našem obrazovnom sistemu mora se formirati podrška za razvoj ključnih kompetencija. Imajući u vidu lične i društvene posljedice koje takvo stanje može da proizvede, u narednom periodu treba posvetiti posebnu pažnju učenicima koji sporije napreduju u okviru obaveznog obrazovanja.

Pored učeničkih postignuća u različitim domenima, PISA studija ispituje i stavove učenika koji su relevantni za učenje i za razvoj ključnih kompetencija, ali koji su važni i sami po sebi, posebno iz perspektive učenja tokom cijelog života. U okviru studije *PISA 2015.* ispitivani su stavovi koji se odnose na učenje u domenu nauka i to: epistemička uvjerenja (razumijevanje načina na koji nastaju naučna znanja), samoeфикаsnost (vjerovanje u sopstvenu sposobnost da riješe određene problemske situacije), uživanje u učenju i instrumentalna motivacija (uvjerenje da učenje nauke može da bude korisno u budućem životu).

Kada je riječ o epistemičkim uvjerenjima učenika (vidi Prilog 3 u kojem su prikazani stavovi kojima se ispituju epistemička uvjerenja učenika), učenici u Crnoj Gori tokom devet godina svog prethodnog obrazovanja moraju uspjeti da dođu do razumijevanja načina na koji nastaje, na koji se provjerava i mijenja znanje u okviru različitih nauka. Razumijevanje načina na koji nauke formiraju naučno znanje samo po sebi predstavlja značajan ishod učenja nauka, no ono je istovremeno i veoma snažan faktor razvoja naučnih kompetencija.

Uživanje u učenju nauka kod učenika u Crnoj Gori na sličnom je nivou kao i u OECD zemljama, mada je taj nivo nešto niži nego što je bio 2006. godine. Svakako da je ova vrsta uživanja učenika na pozitivan način povezana s njihovim postignućima, no ona je važna i iz perspektive cjeloživotnog učenja. Kada je riječ o stepenu instrumentalne motivacije učenika, on je u Crnoj Gori znatno viši nego u OECD zemljama, ali je ipak niži nego 2006. godine, kako pokazuje poređenje s nalazima PISA testiranja iz te godine.

Važno je naglasiti da učenike u Crnoj Gori karakteriše visok stepen samoeфикаsnosti. Više nego učenici u OECD zemljama, učenici su sigurni u svoja znanja i vještine u domenu nauke i više vjeruju da će im to omogućiti da uspješno rješavaju različite problemske situacije. U odnosu na PISA nalaze iz 2006. godine, stepen samoeфикаsnosti kod učenika u Crnoj Gori značajno je povećan.

Kada se uporede rezultati učenika koji pohađaju različite škole, uočava se da među njima ne postoje velike razlike u stavovima. Na osnovu toga se može zaključiti da navedeni nalazi važe za sve škole u Crnoj Gori.

Nalazi da su učenici u Crnoj Gori tokom svog prethodnog obrazovanja formirali pozitivan odnos prema učenju i da imaju visok stepen samouvjerenosti svakako su pozitivni jer predstavljaju dobru osnovu za dalje učenje. S druge strane, nalaz da su epistemička uvjerenja učenika nedovoljno razvijena ukazuje na potrebu da se u narednom periodu u obaveznom obrazovanju posveti veća pažnja razumijevanju načina na koji se formiraju znanja iz domena različitih naučnih disciplina.

POSTIGNUĆA UČENIKA KOJI POHAĐAJU RAZLIČITE PROGRAME SREDNJEG OBRAZOVANJA

Podaci predstavljeni u tabeli 5 pokazuju da učenici koji pohađaju gimnazijske programe (oko trećina učenika u Crnoj Gori) imaju najviša prosječna postignuća (između 454 i 476 poena), dok su učenici iz četvorogodišnjih stručnih škola (oko 58% populacije petnaestogodišnjaka) imali u prosjeku oko 400 poena, a učenici koji pohađaju trogodišnje programe (oko 6% učenika) oko 330 poena. Ove razlike su razumljive, pošto su posljedica selekcije učenika prilikom upisa u srednje obrazovanje, s tim što svakako zaslužuju pažnju. U narednom periodu treba se posebno posvetiti napretku učenika koji pohađaju srednje stručno obrazovanje. Neophodno je omogućiti im da u okviru srednjeg obrazovanja dobiju nove prilike da uhvate korak sa svojim vršnjacima u pogledu razvoja ključnih kompetencija.

Tabela 4. Prosječna postignuća učenika koji pohađaju različite programe srednjeg obrazovanja

	Gimnazije	Srednje stručne – 4 godine	Srednje stručne – 3 godine
Matematika	460	400	343
Čitanje	476	407	331
Nauka	454	399	333

DJELOTVORNOST UČENJA S OBZIROM NA VRIJEME PROVEDENO U UČENJU U ŠKOLI I VAN NJE

Konačno, treba ukazati na nalaz koji pokazuje da učenici u Crnoj Gori posvećuju relativno mnogo vremena učenju u školi i van škole. Sa ukupno 50 sati koje učenici posvećuju učenju (26 sati u školi i 24 sata van škole tokom nedjelje), Crna Gora spada u zemlje u kojima mladi najviše vremena provode u učenju. Međutim, evidentno je neophodno da učenici ovladaju efikasnim strategijama učenja. To je usko povezano sa zahtjevima koji se pred njih postavljaju tokom školovanja. Na primjer, ako se od učenika prvenstveno očekuje da ovladaju znanjima i da mogu da ih reprodukuju, onda će se oni u većoj mjeri angažovati u učenju činjenica pošto je to najefikasniji način da odgovore na zahtjeve koje pred njih postavljaju nastavnici i škola. Takav način učenja zahtijeva više vremena, a ne omogućava razvoj viših nivoa kompetencija. Nameće se zaključak da postoji potreba da se unaprijedi kvalitet učenja u okviru nastave, ali i kvalitet samostalnog učenja učenika van škole.

ZAKLJUČAK O KVALITETU OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI

PISA rezultati ukazuju na važnu činjenicu da su reformske promjene koje su u prethodnom periodu sprovedene u Crnoj Gori imale značajne pozitivne rezultate kada je riječ o kompetencijama u domenu matematike i čitanja, ali manje kada su u pitanju kompetencije u domenu nauke. Unapređivanje kvaliteta ostvareno je uz podizanje inkluzivnosti obrazovanja, što ovom nalazu daje dodatni značaj. Radi se, dakle, o veoma ohrabrujućim nalazima, no oni treba da posluže kao oslonac za dalje reformske politike, koje će kvalitet obrazovanja u Crnoj Gori približiti onom koji postoji u drugim evropskim zemljama.

Na osnovu navedenih PISA nalaza, može se reći da postoji potreba da se kvalitet obrazovanja u Crnoj Gori unaprijedi. Obrazovna praksa zahtijeva više od reproduktivnih znanja. Zbog toga je, posebno u okviru obaveznog obrazovanja, potrebno obezbijediti veću zastupljenost savremenih oblika nastave i učenja u kojima će učenici možda ovladati manjom količinom znanja, ali će zato razviti sposobnost da dubinski razumiju data znanja, da ih kritički razmatraju i primjenjuju u različitim, očiglednim i manje očiglednim, situacijama, te da na taj način imaju veću šansu da dostignu više nivoe razvijenosti ključnih kompetencija. To je neophodno i kako bi vrijeme koje nastavnici i učenici ulažu u učenje bilo efikasnije korišćeno.

Pored potrebe da se kvalitet obaveznog obrazovanja unaprijedi za sve učenike, nalazi ukazuju i na potrebu da se osmisle politike i mjere koje bi doprinijele daljem poboljšanju kvaliteta obrazovanja u srednjem stručnom obrazovanju.

PRAVEDNOST OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI

U okviru PISA standarda pravednost obrazovanja se procjenjuje na osnovu razlika u postignućima između različitih grupa učenika – npr. dječaka i djevojčica, učenika koji žive u različitim socio-ekonomskim uslovima, učenika koji žive u gradskim i seoskim sredinama itd. Tako se dolazi do procjene u kojoj mjeri obrazovni sistem omogućava iste šanse za razvoj ključnih kompetencija učenicima koji žive u različitim uslovima ili pripadaju

različitim socijalnim grupama. Što su razlike u pogledu postignuća manje, to je pravednost obrazovanja u datoj zemlji veća.

RAZLIKE U POSTIGNUĆIMA IZMEĐU DJEČAKA I DJEVOJČICA

Nalazi studije *PISA 2015.* pokazuju da dječaci i djevojčice imaju veoma slična postignuća u domenu matematike i nauke, dok su djevojčice uspješnije u domenu čitanja za oko 34 poena, što odgovara efektu jedne školske godine (vidi Tabelu 6). U poređenju s ranijim PISA ciklusima, razlike između dječaka i djevojčica su nešto manje. To upućuje na zaključak da su prethodno sprovedene reforme imale određeni pozitivan efekat na ublažavanje razlika između dječaka i djevojčica u pogledu obrazovnih postignuća.

Tabela 5. Razlike u postignućima između dječaka i djevojčica

Godina	Matematika			Čitanje			Nauka		
	Ž	M	Razlika	Ž	M	Razlika	Ž	M	Razlika
2015.	418	418	0	444	410	-34	414	409	-5
2012.	410	410	0	453	391	-62	419	402	-17
2009.	396	408	12	434	382	-53	408	395	-13
2006.	393	405	12	415	370	-45	413	411	-2

Napomena: Boldovani brojevi predstavljaju vrijednosti koje su statistički značajne; ostale vrijednosti nijesu dostigle nivo statističke značajnosti.

U domenu matematike, u kojem su u ranijem periodu bili uspješniji dječaci, sada su šanse dječaka i djevojčica da razvijaju matematičke kompetencije izjednačene. U domenu nauke, gdje su u ranijem periodu prednost imale djevojčice, takođe je došlo do pozitivne promjene pa su postignuća dječaka i djevojčica izjednačena. Ovo je značajan nalaz zato što u većini zemalja učenika postoji znatna razlika između dječaka i djevojčica kada je riječ o prilikama za razvoj matematičkih i naučnih kompetencija, što nije slučaj u Crnoj Gori.

I u domenu čitalačke pismenosti registrovana je pozitivna promjena pošto je razlika u postignućima između dječaka i djevojčica značajno snižena. Ipak, razlika u prilikama za razvoj čitalačke pismenosti između dječaka i djevojčica i dalje je značajna. Na primjer, prosječna razlika u postignućima dječaka i djevojčica u OECD zemljama iznosi oko 27 poena. Među evropskim zemljama, najmanje razlike zabilježene su u Irskoj, Belgiji, Italiji, Portugaliji i Rumuniji – manje od 20 poena.

Radi boljeg razumijevanja promjena do kojih je došlo između 2012. i 2015. godine u pogledu izjednačavanja šansi dječaka i djevojčica za razvoj čitalačke kompetencije, treba uporediti podatke o procentu dječaka i djevojčica koji su u toj oblasti dostigli određene nivoe postignuća u ove dvije godine (Tabela 7). Podaci pokazuju da je u navedenom periodu došlo do značajnog pada u procentu dječaka koji su bili ispod nivoa 2 (za oko 8%), ali i do izvjesnog povećanja procenta djevojčica koje nijesu dostigle nivo 2 (za oko 4%). Slična promjena desila se i u slučaju procenta dječaka i djevojčica koji su dostigli nivoe 2 i 3, dok je na najvišim nivoima došlo do povećanja procenta dječaka, a ne i do značajne promjene procenta djevojčica. To je rezultiralo značajnim smanjenjem razlika u šansama za razvoj čitalačke pismenosti, što je pozitivna promjena. Ovo smanjenje razlika u šansama za razvoj čitalačke pismenosti moglo je nastati kao rezultat unapređivanja kvaliteta nastave i učenja, ali može biti i rezultat nekih vanškolskih faktora. Navedeno ukazuje i na potrebu da se pri kreiranju budućih mjera za povećanje podrške dječacima povede računa o tome da one ne budu na štetu pažnje i podrške koja se pruža djevojčicama.

Tabela 6. Poređenje procenta dječaka i djevojčica na pojedinim nivoima postignuća u 2012. i 2015. godini

Nivo	2015.			2012.			Razlika 2015–2012.		
	M	Ž	Raz.	M	Ž	Raz.	M	Ž	Raz.
Ispod nivoa 2	49%	34%	15%	57%	30%	28%	-8%	+4%	-13%
Nivoi 2 i 3	44%	54%	-10%	39%	59%	-20%	+5%	-5%	-10%
Iznad nivoa 3	7%	11%	-4%	4%	12%	-8%	+3%	-1%	-4%

Može se zaključiti da dječaci i djevojčice u Crnoj Gori imaju relativno ujednačene šanse za razvoj ključnih kompetencija, osim u slučaju čitalačke pismenosti, gdje djevojčice, kao i u drugim zemljama, imaju znatno viša postignuća. Ovi nalazi ukazuju na potrebu da se u narednom periodu posveti dodatna pažnja razvoju čitalačke pismenosti kod učenika koji imaju veoma niska postignuća u domenu čitanja. Pored opštih mjera koje treba da podrže i dječake i djevojčice s niskim postignućima, potrebno je osmisliti i posebne mjere koje će biti usmjerene ka dječacima s niskim postignućima.

RAZLIKE U POSTIGNUĆIMA UČENIKA RAZLIČITOG SOCIO-EKONOMSKOG STATUSA

Za razliku od većine drugih zemalja koje su učestvovalе u studiji *PISA 2015.* u Crnoj Gori je socio-ekonomski status učenika znatno manje povezan s njihovim postignućima – svega 5% svih razlika u postignućima može se objasniti na osnovu socio-ekonomskog statusa učenika. Prema ovom indikatoru, Crna Gora spada u red evropskih zemalja u kojima je pravednost vrlo visoka. Naime, nalazi govore da učenici imaju relativno jednake šanse da razviju ključne kompetencije, bez obzira na socio-ekonomske uslove u kojima žive.

S druge strane, na osnovu podataka *PISA 2015.*, može se zaključiti da je učešće djece iz porodica sa nižim socio-ekonomskim statusom u programima predškolskog vaspitanja i obrazovanja niže. Pored toga, čak i kada učestvuju u programima predškolskog vaspitanja i obrazovanja, djeca iz najsiromašnijih porodica znatno kraće pohađaju ove programe nego djeca iz najbolje stojećih porodica (dvije naprema tri godine pohađanja). Imajući u vidu nalaze velikog broja istraživanja, može se povećati rizik od napuštanja obrazovanja i niskih obrazovnih postignuća.

AKADEMSKA I SOCIJALNA INKLUZIJA

Inkluzivnost obrazovnog sistema jedna je od važnih komponenti pravednosti obrazovanja. U nekim obrazovnim sistemima (npr. Mađarska) postoje velike razlike između različitih škola, i u pogledu obrazovnih postignuća učenika, i u pogledu njihovog socio-ekonomskog statusa. Drugim riječima, učenici s visokim postignućima koncentrisani su u određenim školama, dok druge škole uglavnom pohađaju učenici čija su postignuća niska. Slična podvojenost postoji i u pogledu socio-ekonomskog statusa – postoje škole koje pohađaju uglavnom učenici višeg socio-ekonomskog statusa i škole u kojima su koncentrisani učenici koji imaju nizak socio-ekonomski status. U takvim zemljama indeks akademske i socijalne inkluzije veoma je nizak, što ukazuje na visok stepen segregacije učenika prema obrazovnim postignućima i/ili socio-ekonomskom statusu.

Crna Gora spada u red zemalja koja ima visok stepen i akademske i socijalne inkluzije. Uprkos činjenici da su učenici prvog razreda srednjeg obrazovanja raspoređeni u srednje škole i programe srednjeg obrazovanja na osnovu selekcije (koja je prevashodno zasnovana na školskim ocjenama), može se zaključiti da to ne dovodi do prevelike segregacije učenika.

PISA rezultati ukazuju na važnu činjenicu da su reformske promjene koje su u prethodnom periodu sprovedene u Crnoj Gori imale značajne pozitivne efekte na ublažavanje razlika između dječaka i djevojčica u pogledu obrazovnih postignuća odnosno kada je riječ o pravednosti obrazovanja.

U ranijem periodu u domenu matematike, u kojem su bili uspješniji dječaci, sada su izjednačene šanse dječaka i djevojčica da razvijaju matematičke kompetencije. U domenu nauke, gdje su u ranijem periodu prednost imale djevojčice, takođe je došlo do pozitivne promjene tako da su postignuća dječaka i djevojčica izjednačena. Riječ je o veoma značajnom nalazu koji pokazuje da je Crna Gora prevazišla razlike između dječaka i djevojčica kada se govori o prilikama za razvoj matematičkih i naučnih kompetencija, što nije slučaj kod većine učesnika u PISA testiranju. O napretku u podizanju nivoa pravednosti svjedoči i podatak da je značajno snižena i razlika u postignućima između dječaka i djevojčica u oblasti čitalačke pismenosti, koja postoji i u drugim zemljama.

Visoku pravednost obrazovanja pokazuju i nalazi da učenici u Crnoj Gori imaju relativno jednake šanse da razviju ključne kompetencije, bez obzira na socio-ekonomske uslove u kojima žive, kao i činjenica da Crna Gora spada u red zemalja koja ima visok stepen i akademske i socijalne inkluzije.

ČINIOCI KOJI SU U NAJVEĆOJ MJERI POVEZANI S POSTIGNUĆIMA UČENIKA

Modeliranjem složenih relacija između pojedinih činilaca i postignuća učenika na PISA skalama došlo se do ključnih činilaca koji su, na pozitivan ili negativan način, povezani s postignućima učenika iz Crne Gore. Prilikom analize tih složenih relacija, uključeni su i činioci na koje kreatori obrazovnih politika, škole i nastavnici nemaju značajan uticaj – npr. pol, socio-ekonomski status učenika i uslovi u kojima se škola radi – urbano/ruralno itd. To je urađeno da bi se kontrolisao njihov efekat, kao i da bi se preciznije procijenio efekat drugih činilaca, onih na koje se može uticati mjerama obrazovne politike.

Na osnovu takve analize došlo se do nalaza koji mogu biti od značaja za buduće obrazovne politike i mjere, koje navodimo u tekstu koji slijedi.

- Škole u kojima je disciplina na višem nivou ostvaruju značajno viša postignuća u odnosu na škole koje se suočavaju s teškoćama u uspostavljanju i održavanju discipline. Crna Gora spada u red zemalja u kojima je uticaj disciplinske klime na nivou škole na postignuća učenika najjači.
- Učenici koji su u periodu od dvije nedjelje prije testiranja bar jednom zakasnili u školu imaju niža postignuća (za oko 15 poena) nego učenici koji su u tom periodu dolazili u školu na vrijeme. Pored toga, od zemalja učesnica studije *PISA 2015*, Crna Gora ima značajan procenat učenika koji kasne u školu.
- Učenici koji pohađaju nastavu kod nastavnika koji u većoj mjeri prilagođavaju sadržaj i način rada potrebama učenika imaju značajno viša postignuća od drugih učenika. Pored toga, Crna Gora spada u zemlje u kojima nastavnici u manjoj mjeri koriste praksu prilagođavanja nastave obrazovnim potrebama učenika.
- Škole koje imaju viši stepen autonomije u odnosu na kurikulum i u drugim važnim aspektima funkcionisanja obrazovne ustanove imaju viša postignuća nego škole s nižim stepenom autonomije. Prema stepenu povezanosti autonomije škole i postignuća učenika, Crna Gora spada u grupu zemalja kod kojih je ta povezanost najviša.
- Škole u kojima nastavnici koriste standardizovane testove za ispitivanje učenika u svrhu usmjeravanja i podržavanja njihovog učenja imale su značajno viša prosječna postignuća.
- Škole koje karakteriše nedostatak nastavnih materijala i niži kvalitet nastave ostvarivale su niža postignuća nego škole koje se ne suočavaju s navedenim teškoćama.

ZAKLJUČCI

Analiza postignuća učenika u okviru PISA testiranja pokazuje da postojeći opšti kvalitet nastave i učenja u Crnoj Gori mora biti dalje povećavan kako bi se razvijale ključne kompetencije i izgradilo razumijevanje načina na koje se formiraju znanja.

Nalazi iz ove analize ukazuju da je pravednost obrazovanja u Crnoj Gori na relativno visokom nivou, što se takođe vidi i u međunarodnoj komparativnoj analizi rezultata sa PISA testiranja iz 2015. godine³³. Naime, učenici koji potiču iz porodica različitog socio-ekonomskog statusa imaju slične šanse da razviju ključne kompetencije. U tom je pogledu situacija u Crnoj Gori povoljnija nego u velikom broju drugih evropskih zemalja. Pored toga, stepen akademske i socijalne inkluzije u crnogorskim školama takođe je na veoma visokom nivou. Kada je riječ o rodnim razlikama, situacija je veoma povoljna u domenu matematike i nauke, dok su razlike u šansama za razvoj čitalačke kompetencije veće nego u drugim zemljama. Ta neujednačenost ide u korist djevojčica, što u većem ili manjem obimu važi za gotovo sve zemlje koje učestvuju u PISA studiji.

U periodu od 2006. godine, kada je Crna Gora prvi put učestvovala u PISA testiranjima, došlo je do značajnog napretka i u pogledu kvaliteta, i u pogledu pravednosti obrazovanja – postignuća u domenu matematike i čitanja značajno su povećana, smanjeno je rano napuštanje školovanja³⁴, što je dovelo do povećanja obuhvata djece, a razlike u postignućima dječaka i djevojčica smanjene su u sva tri domena ispitivanja. Ipak, uprkos značajnom napretku, prosječna postignuća učenika iz Crne Gore moraju biti povećana. Stoga je potrebno da se reformske mjere nastave, a čak i da se pojačaju.

Svi dobijeni nalazi sugerišu da je proces nastave i učenja u školama u Crnoj Gori u velikom broju slučajeva usmjeren prije svega ka nekritičkom usvajanju novih znanja, čiji je praktični efekat osposobljavanje učenika da reprodukuju naučeno. Pored toga, podaci pokazuju da klima u školama u pogledu discipline mora biti dalje unapređivana.

Reforme koje su realizovane u prethodnom periodu bile su u skladu s razvojnim promjenama u evropskom obrazovnom prostoru i one, prema nalazima ove analize, ostvaruju pozitivne efekte na kvalitet obrazovnih ishoda. To nije iznenađenje s obzirom na to da su te reforme koncipirane na savremeni način i u skladu sa svim postojećim nalazima iz oblasti obrazovnih nauka.

- Uspostavljena je mreža stručnih institucija (Zavod za školstvo, Centar za stručno obrazovanje, Zavod za udžbenike nastavna sredstva i Ispitni centar), koje raspolažu potrebnim kapacitetima za pružanje podrške kreatorima obrazovnih politika, školama i nastavnicima u njihovom radu na unapređenju kvaliteta i pravednosti obrazovanja. Ipak, postoji potreba za unapređenjem saradnje između institucija i za boljom koordinacijom u implementaciji ključnih reformskih inicijativa (npr. kroz formiranje posebnog koordinacionog tijela).
- Predmetni programi su tokom prethodnih godina stalno unapređivani. Novi programi, čija implementacija započinje, dodatno su unaprijeđeni u smislu da su više orijentisani na ishode. Ishodi su dobro operacionalizovani i mjerljivi, čime se omogućava da svi akteri imaju isto razumijevanje onoga što su očekivani rezultati procesa nastave i učenja. Pored toga, novi programi na dobar način podržavaju integraciju različitih predmeta, i to kroz ishode i jasno definisane međupredmetne teme.

³³ OECD (2016), PISA 2015 RESULTS (VOLUME I): EXCELLENCE AND EQUITY IN EDUCATION, OECD Publishing, Paris.

³⁴ OECD (2016). PISA 2015 Results (Volume I): Excellence and Equity in Education. Paris: OECD

<http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/9816061e.pdf?expires=1516106709&id=id&accname=guest&checksum=ABE8D3A26B3975EE15E88248BABAC513>.

Ipak, ostaju neka otvorena pitanja, na primjer, da li je broj ishoda adekvatan, u kojoj mjeri su oni usklađeni s ciljevima i, najvažnije, kako pružiti podršku školama i nastavnicima u prelasku na ishodno orijentisanu nastavu i učenje.

- Autonomija škola i nastavnika pokazala se kao značajan činilac, koji pozitivno utiče na obrazovna postignuća učenika. To se naročito odnosi na mogućnost da se poveća broj učenika koji dostižu više nivoa postignuća. Pravni okvir i novi programi u značajnoj mjeri podržavaju autonomiju škola i nastavnika, otvarajući prostor za teme i sadržaje po izboru škole. Međutim, nalazi ukazuju na to da postoji veliki broj škola koje imaju potrebu za dodatnom podrškom kako bi sopstvenu autonomiju, koju im pravni okvir omogućava, mogle da koriste za unapređenje kvaliteta nastave i učenja, te poboljšanje obrazovnih postignuća učenika (npr. razvijanje nastavnih i vannastavnih aktivnosti koje su povezane sa specifičnostima lokalnog konteksta, preuzimanje veće odgovornosti u obezbjeđivanju kvaliteta nastavnika, preuzimanje veće odgovornosti u korišćenju finansijskih sredstava za unapređenje kvaliteta nastave i učenja itd.).
- Standardi kompetencija nastavnika i direktora jasno su definisani, sveobuhvatni i osmišljeni tako da pružaju oslonac za razvoj profesionalnih kompetencija. Ipak, oni nijesu dovoljno operacionalizovani, niti su dovoljno razumljivi i primjenljivi za nastavnike, zbog čega njihova primjena na nivou škola nije u potpunosti zaživjela. Isto se odnosi i na njihovo korišćenje za licenciranje i profesionalni razvoj nastavnika.
- Produkcija udžbenika regulisana je jasno definisanim procedurama i standardima kvaliteta, ali postoji potreba da se oni postepeno usklade s novim, ishodno orijentisanim programima. Takođe je neophodno da se dodatno unaprijedi njihov kvalitet u pogledu prilika za razvoj kritičkog mišljenja, aktivnog učenja, komunikacijskih vještina i kompetencija za timski rad.
- Sistem za praćenje i osiguranje kvaliteta uključuje sve potrebne komponente (samoevaluacija, eksterna evaluacija, nacionalni ispiti i nacionalna testiranja) i obezbjeđuje važne informacije o kvalitetu i pravednosti obrazovanja na nivou obrazovno-vaspitnih ustanova i na nivou sistema, ali postoji potreba da se dobijeni nalazi u većoj mjeri koriste za unapređivanje kvaliteta nastave i učenja na nacionalnom nivou i na nivou škole.

Glavni nalazi PISA studije sugerišu da je praksa nastave i učenja u znatnom broju škola i kod velikog broja nastavnika zadržala tradicionalnu orijentaciju na sadržaje, čiji je prvenstveni cilj da učenici ovladaju specifičnim znanjima tako da ih mogu reprodukovati. To znači da novi koncept obrazovanja, koji je dobro definisan u ključnim dokumentima (zakonima, programima i institucijama), mora dovesti do dodatnih promjena procesa nastave i učenja u učionicama i školama. Iz tog razloga, u narednom periodu osnovni cilj najvećeg broja novih politika i mjera treba da bude da obezbijede primjenu novog koncepta obrazovanja i mogućnost da se u punoj mjeri ostvare potencijali dosadašnjih reformskih politika. Drugim riječima, da se sa politikom pređe na praksu.

PREPORUKE

Prilikom formulisanja preporuka osnovna namjera je bila da se formulišu prijedlozi mjera koje bi, na osnovu nalaza iz PISA studije, mogle da dovedu do unapređivanja kvaliteta i pravednosti obrazovanja na nivou svake škole. Sve navedene preporuke imaju zajednički cilj –podrška školama da koriste svoju autonomiju i da kroz saradnju u okviru škole i s drugim školama postignu da nastava i učenje u većoj mjeri podržavaju razvoj opštih, ključnih kompetencija učenika, onih koje integrišu kognitivne, socijalne, emocionalne i motivacione aspekte. Na taj način bi se unaprijedio kvalitet nastave i učenja u školama, ali i podržalo jačanje vaspitne uloge škole.

Na osnovu znanja koje pružaju obrazovne naučne discipline, a koje potvrđuju i nalazi PISA studije, takav pristup podrazumijeva veću zastupljenost raznovrsnih savremenih, aktivnih oblika nastave i učenja, gdje učenici učestvuju u kompleksnim aktivnostima koje od njih zahtijevaju angažovanje viših kognitivnih nivoa (npr. projektno i istraživačko učenje, rad u laboratorijama, kritičko mišljenje, rješavanje problema, interpretiranje podataka, formulisane zaključaka, diskutovanje, argumentovanje, timski rad itd.). Pored toga, neophodno je uskladiti nastavu i učenje s razvojnim karakteristikama i interesovanjima učenika (posebno u periodu adolescencije), kao i proširiti autonomiju škola da bi one mogle da prilagode sadržaj i način rada obrazovnim i razvojnim potrebama svojih učenika i karakteristikama lokalne zajednice. Posebnu pažnju treba posvetiti grupi učenika koji sporije napreduju kako bi uspjeli da dostignu bar minimalni nivo funkcionalne pismenosti na kraju obaveznog obrazovanja.

Dakle, svrha svih preporuka jeste da se poveća zastupljenost aktivnih oblika nastave i učenja u školama, pri čemu su škole glavni akteri promjene, a sve ostale institucije treba da im pruže odgovarajuću podršku. To je i osnovna svrha svih reformskih dokumenata, što znači da su navedene preporuke istovremeno i preporuke za implementaciju ključnih ideja reformskih politika. Preporuke su formulisane za pojedine ključne aktere u skladu s njihovim zakonskim nadležnostima, ali treba imati u vidu da uspješna realizacija mnogih preporuka zahtijeva saradnju različitih institucija.

MINISTARSTVO PROSVJETE

- **Koordinacija.** Postoji jasna potreba da se pod okriljem Ministarstva formira stalna radna grupa čiji bi zadatak bio da obezbijedi djelotvornu koordinaciju i saradnju između stručnih institucija i Ministarstva u implementaciji obrazovnih politika, a posebno na nivou škola.
- **Promocija reformskih inicijativa.** Promovisati, u javnosti i među nastavnicima, temeljne ideje reformskih politika jer je široka saglasnost i razumijevanje njihovog značaja neophodan uslov za njihovu punu implementaciju na nivou škola.
- **Prioritetne obuke.** Na prijedlog Zavoda za školstvo i Centra za stručno obrazovanje, odrediti, kao prioritetne, programe obuke za razvoj profesionalnih kompetencija ključnih aktera obrazovanja (nastavnici, direktori i stručni saradnici). Te su obuke preduslov za implementaciju ishodno orijentisanih predmetnih programa, kao i za unapređivanje kvaliteta nastave i učenja koje doprinosi razvoju ključnih kompetencija učenika.
- **Standardi kompetencija nastavnika i licenciranje.** U saradnji sa stručnim društvima i Sindikatom prosvjete Crne Gore, uskladiti sistem licenciranja sa standardima kompetencija nastavnika u Crnoj Gori.
- **Promocija PISA studije.** Pripremiti i realizovati posebnu kampanju za promociju studije *PISA*, kako bi se obezbijedilo da učenici koji će učestvovati u testiranju razumiju njegov značaj, da znaju što se od njih očekuje i na koji način treba da razmišljaju prilikom rješavanja PISA zadataka (npr. javna promocija studije *PISA* i njenog značaja, publikovanje javnih PISA zadataka, javna promocija PISA zadataka i što oni ispituju itd.).
- **Program stipendija.** Sagledati mogućnost za realizaciju programa stipendija koji bi motivisao najbolje učenike da se upišu na nastavničke fakultete.

- **Predškolsko vaspitanje i obrazovanje.** Unapređivati kvalitet i dostupnost predškolskog obrazovanja za svu djecu, posebno djecu iz osjetljivih grupa (djecu koja žive u ruralnim krajevima, djeca sa smetnjama i teškoćama u razvoju, djeca iz marginalizovanih grupa, itd.).
- **Inicijalno obrazovanje nastavnika.** Ostvariti saradnju s nastavničkim fakultetima u analizi postojećih programa inicijalnog obrazovanja nastavnika i njihove usklađenosti s reformskim politikama. Takođe je neophodno pružiti podsticaj nastavničkim fakultetima da, u okviru svoje autonomije, unaprijede postojeće programe inicijalnog obrazovanja kako bi se obezbijedila njihova usklađenost s koncepcijom postojećih reformi.
- **Sistemska istraživanja.** Podržati i redovno realizovati istraživanja za potrebe praćenja kvaliteta i pravednosti obrazovanja, koristiti nalaze tih istraživanja za iniciranje specifičnih mjera unapređenja kvaliteta i pravednosti obrazovanja.
- **Učešće u međunarodnim studijama.** Razmotriti mogućnosti uključivanja u druge međunarodne studije, koje bi obezbijedile podatke o aspektima obrazovnog sistema i obrazovnog procesa koje PISA studija ne obezbjeđuje (npr. TALIS).
- **MEIS³⁵.** Prilagoditi MEIS sistem kako bi se omogućilo unošenje podataka o postignućima učenika na PISA testiranjima i omogućiti povezivanje s podacima iz drugih baza, koje formiraju stručne institucije (Zavod za školstvo, Centar za stručno obrazovanje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva i Ispitni centar).
- **Ulaganje u obrazovanje.** U saradnji sa Vladom i Ministarstvom finansija, napraviti plan za postepeno povećanje ulaganja u obrazovanje – sa sadašnjih oko 4% BDP-a do nivoa prosječnog izdvajanja OECD zemalja (oko 5% BDP-a). Najveći dio dodatnih ulaganja trebalo bi da bude usmjeren na: (a) poboljšanje kvaliteta nastave i učenja na nivou škole, (b) jačanje pedagoško-psiholoških službi i (c) veće uključivanje djece iz osjetljivih grupa u predškolsko vaspitanje i obrazovanje (kao ključni faktor pripreme za polazak u obavezno obrazovanje i za prevenciju nedovoljne funkcionalne pismenosti).
- **Didaktički softver.** Polazeći od postojeće *Strategije uvođenja didaktičkog softvera u obrazovni sistem Crne Gore* (2008) i postojećih reformskih politika i prioriteta, izraditi novu strategiju i obezbijediti uslove za njenu implementaciju.

ZAVOD ZA ŠKOLSTVO I CENTAR ZA STRUČNO OBRAZOVANJE

- **Promocija novih programa.** Promovisati u javnosti i među nastavnicima ključne ideje novih programa: kompetencije i kvalitet obrazovnih postignuća, orijentaciju na ishode i standarde obrazovnih postignuća, koncept međupredmetnih tema, autonomiju škola i nastavnika itd.
- **Praćenje implementacije novih programa.** Pratiti načine na koje nastavnici u okviru nastave različitih predmeta implementiraju ishode i na osnovu toga: (a) analizirati da li je broj ishoda u svim predmetima odgovarajući, ili je u nekim slučajevima preveliki; u skladu s tim, napraviti skalu ishoda po prioritetima radi smanjivanja njihovog broja, i (b) u narednoj reviziji predmetnih programa i njihovih ishoda treba obezbijediti da najveći broj ishoda pokriva više nivoa znanja i počiva na kompleksnijim kognitivnim aktivnostima, što bi takođe pomoglo u smanjivanju broja ishoda (u skladu s tim promjenama treba revidirati i didaktička uputstva).

---

³⁵ Montenegrin Education Information Sistem – Crnogorski informacioni sistem u obrazovanju.

- **Prioritetne obuke.** Formulirati i Ministarstvu uputiti prijedlog prioritetnih programa obuke za nastavnike; to treba da budu programi koji su ključni za razvoj profesionalnih kompetencija nastavnika, bez kojih škole ne mogu ostvariti autonomnu implementaciju ishodno orijentisanih predmetnih programa i koji su preduslov unapređivanja kvaliteta nastave i učenja koji doprinose razvoju ključnih kompetencija učenika.
- **Smjernice za implementaciju programa.** Razviti smjernice za implementaciju novih predmetnih programa, kao podršku nastavnicima u planiranju i realizaciji nastave u skladu s novim predmetnim programima. Nastavnicima treba dati podršku u vidu uputstava kako da u većoj mjeri podstaknu razvoj viših kognitivnih aktivnosti kod učenika i na taj način ostvare ciljeve novih programa. U tom cilju korisno je u smjernice uključiti dobro odabrane primjere PISA zadataka sa viših nivoa postignuća.
- **Smjernice za autonomiju škola.** Razviti jasne i konkretne smjernice kako bi se osiguralo da škole koriste prostor svoje profesionalne autonomije (u domenu kurikuluma, samoevaluacije kvaliteta nastave i učenja, obezbjeđivanja kvaliteta nastave, upravljanja školom itd.) u cilju unapređenja kvaliteta nastave i učenja (pri čemu je posebno važno obezbijediti učenicima uslove da razvijaju više nivoa ključnih kompetencija), kao i vaspitne uloge nastavnika i škole.
- **Smjernice za standarde kompetencija.** Obezbijediti nastavnicima, stručnim saradnicima i direktorima jasne smjernice za primjenu standarda profesionalnih kompetencija u samoevaluaciji i upravljanju stručnim usavršavanjem.
- **Standardi kvaliteta nastavnog procesa.** Unaprijediti standarde i kriterijume za procjenu kvaliteta nastavnog procesa, kontinuirano ih preispitivati i raditi na njihovom daljem unapređivanju kako bi bili razumljivi svim akterima (nastavnicima, direktorima, savjetnicima i nadzornicima).
- **Metodologija nadzora.** Razmotriti i finalizovati postojeći prijedlog promjena u metodologiji rada nadzora – obezbijediti da nadzor bude fleksibilniji (redovni, vanredni, kontrolni i nadzor zasnovan na procjeni potreba) i da u većoj mjeri podržava razvoj škola i unapređivanje kvaliteta nastave i učenja na nivou škole. Prilikom razmatranja postojećeg prijedloga, treba analizirati neka ključna pitanja koja su identifikovana u dosadašnjoj praksi, a koja su i dalje otvorena. Na primjer: da li nadzor treba da bude na nivou predmeta ili nastavnika, kako ostvariti balans između nadzorne funkcije i funkcije podrške, koji su kriterijumi za procjenu rizika itd.
- **Usavršavanje nadzornika i savjetnika.** Izraditi i kontinuirano realizovati programe stručnog usavršavanja nadzornika i savjetnika. Ti programi treba da pomognu njihovom osposobljavanju da pruže adekvatnu i pravovremenu podršku školama i nastavnicima u implementaciji nove obrazovno-vaspitne orijentacije – na ishode učenja i na aktiviranje i angažovanje učenika u višim kognitivnim aktivnostima.
- **Podrška saradnji između škola.** Unaprijediti postojeću onlajn platformu (www.skolskiportal.edu.me), kako bi se obezbijedila funkcionalna podrška školama i nastavnicima da razmjenjuju dobre prakse u realizaciji novih predmetnih programa.
- **Rana identifikacija škola koje imaju potrebu za dodatnom podrškom.** U saradnji sa Ispitnim centrom i Ministarstvom prosvjete, razviti metodologiju rane identifikacije škola u kojima učenici sporije napreduju u ostvarivanju ishoda obrazovanja (pritom je neophodno definisati skup indikatora preko kojih se može izvršiti rana identifikacija, kao i utvrditi kako se na osnovu datog skupa indikatora vrši

identifikacija), razviti različite oblike dodatne podrške za takve škole (npr. saradnja i umrežavanje s drugim školama u kojima postoje dobre prakse); planirati rad institucija na osnovu dobijenih podataka.

- **Izostanci i kašnjenje učenika.** Analizirati učestalost izostanaka i kašnjenja učenika kako bi se identifikovale škole u kojima je taj problem znatnije prisutan; razviti modele pružanja podrške školama i nastavnicima da budu efikasniji u svojoj vaspitnoj ulozi i u konstruktivnom suočavanju s tim problemima.
- **Podrška nastavnicima u razumijevanju razvojnih karakteristika i interesovanja učenika.** U saradnji s akademskom zajednicom i Zavodom za udžbenike i nastavna sredstva, pripremiti popularno naučnu publikaciju koja će pomoći nastavnicima da bolje razumiju razvojne karakteristike učenika, kao i interesovanja novih generacija (npr. koje su razvojne karakteristike djece predškolskog i ranog osnovnoškolskog uzrasta, koje su razvojne karakteristike adolescenata, što su interesovanja djece savremene generacije, kako uče djeca različitih uzrasta, kako angažovati djecu različitog uzrasta u aktivnostima učenja itd.).
- **Priručnici za ocjenjivanje.** Razviti priručnike za nastavnike koji će se baviti ocjenjivanjem, pri čemu naglasak treba da bude na formativnom ocjenjivanju. Izuzetno je važno obezbijediti primjenu zadataka i testova kojima se ispituju viši nivoi postignuća za potrebe formativnog ocjenjivanja, koje i samo treba da podrži učenike u dostizanju viših nivoa obrazovnih postignuća.

ZAVOD ZA UDŽBENIKE

- **Obuka urednika i autora.** Razviti i realizovati programe obuke za urednike i autore udžbenika; programi treba da budu usmjereni na razvoj i osiguranje kvaliteta udžbenika koji podržavaju ishodno orijentisanu nastavu i učenje, a posebno u domenu naloga.
- **Revizija udžbenika.** U narednim revizijama udžbenika veću pažnju treba usmjeriti na one aspekte koji zahtijevaju angažovanje viših kognitivnih aktivnosti. U tom cilju, poseban akcenat treba staviti na dio s nalogima, pitanjima i zadacima i u većoj mjeri uključiti naloge koji aktiviraju učenike u kompleksnijim kognitivnim aktivnostima (razvoj kritičkog mišljenja, aktivnog učenja, komunikacijskih vještina i kompetencija za timski rad).
- **Praćenje i unapređenje udžbenika.** Sistematski prikupljati i analizirati komentare nastavnika, roditelja i učenika o kvalitetu udžbenika, pana osnovu njih formulisati smjernice za urednike i autore udžbenika.
- **Popularizacija nauke.** U izdavačkoj produkciji obogatiti segment koji se odnosi na popularizaciju nauke (softveri za demonstracije i simulacije, atraktivna štampana izdanja, internet sajtovi sa naučno-popularnim materijalima itd.).

ISPITNI CENTAR

- **Rana identifikacija učenika koji imaju potrebu za dodatnom podrškom.** Na osnovu rezultata nacionalnih testiranja, razviti metodologiju za ranu identifikaciju onih grupa učenika koji mogu imati posebne teškoće u učenju i napredovanju u pogledu ostvarivanja ishoda. U saradnji sa Zavodom za školstvo i Centrom za stručno obrazovanje, raditi na razvijanju metodologije i na taj način pomoći da

ovi učenici blagovremeno dobiju dodatnu podršku na nivou škole (kroz formativno ocjenjivanje, dopunske nastave itd.).

- **Rana identifikacija škola koje imaju potrebu za dodatnom podrškom.** Na osnovu rezultata nacionalnih ispita i testiranja, razviti metodologiju za identifikaciju škola čiji učenici imaju teškoće u ostvarivanju ishoda obrazovanja. U saradnji sa Zavodom za školstvo i Centrom za stručno obrazovanje, obezbijediti program posebne podrške tim školama za unapređivanje kvaliteta nastave i učenja.
- **Sekundarne analize PISA podataka.** Razviti metodologiju za sekundarnu analizu PISA rezultata na nivou škole; identifikovati škole u kojima je napravljen veći napredak i škole koje u prethodnom periodu nijesu ostvarile napredak u pogledu pružanja podrške razvoju ključnih kompetencija učenika. Pored toga, analizirati preovlađujuće modele rada u školama koje su ostvarile značajan napredak, dokumentovati njihove dobre prakse i učiniti ih dostupnim drugim školama.
- **Uključivanje PISA zadataka u nacionalne ispite i testiranja.** U nacionalne ispite i testiranja uključiti više zadataka koji od učenika zahtijevaju više nivoa kognitivnih aktivnosti (kao što je to slučaj sa PISA zadacima).

ŠKOLE

- **Profesionalni razvoj.** Identifikovati potrebe za profesionalnim usavršavanjem ključnih aktera na nivou škole (nastavnici, stručni saradnici i direktori) kako bi se osposobili za korišćenje, zakonom omogućene, autonomije škole i nastavnika za: (a) usklađivanje nastave i učenja s interesovanjima učenika, (b) usklađivanje nastave i učenja sa specifičnostima lokalne zajednice, i (c) kontinuirano praćenje i unapređivanje kvaliteta škole.
- **Stalno praćenje kvaliteta nastave i učenja na nivou škole.** U saradnji nastavnika, stručne službe i direktora obezbijediti stalno praćenje i analizu kvaliteta procesa nastave i učenja i ocjenjivanja, kao i procjene u kojoj su mjeri učenici angažovani u višim kognitivnim aktivnostima. Posebno pažljivo treba pratiti u kojoj mjeri učenici ostvaruju predviđene ishode obrazovanja i nastojati da se blagovremeno identifikuju oni kojima je potrebna dodatna podrška da bi mogli da napreduju u učenju i „uhvate korak“ s drugim učenicima.
- **Unapređivanje kompetencija nastavnika i direktora kroz saradnju.** Pratiti primjenu standarda kompetencija nastavnika i direktora i na osnovu glavnih nalaza praćenja razviti modele profesionalne saradnje na nivou škole, kako bi se obezbijedila odgovarajuća podrška nastavnicima i direktoru u dostizanju standarda kompetencija.
- **Praćenje i unapređenje disciplinske klime.** Pratiti disciplinsku klimu, a naročito izostanke i kašnjenje učenika, kako bi se blagovremeno reagovalo na pojave učestalog kašnjenja i velikog broja izostanaka.
- **Jačanje vaspitne uloge škole.** U okviru godišnjeg plana rada i plana vannastavnih aktivnosti predvidjeti aktivnosti za jačanje vaspitne uloge škole, saradnje s roditeljima, pružanje podrške učenicima u razvoju socijalnih i emocionalnih kompetencija; pratiti i evaluirati efekte tih aktivnosti i koristiti nalaze praćenja za unapređivanje planova.
- **Saradnja s drugim školama.** Povezati se s drugim školama kako bi se kroz saradnju razmjenjivale dobre prakse u realizaciji novih programa i unapređivanju kvaliteta nastave i učenja.

- **Inicijalno obrazovanje nastavnika.** Analizirati postojeće programe inicijalnog obrazovanja nastavnika i procijeniti u kojoj su mjeri usaglašeni sa standardima kompetencija nastavnika i novim ulogama nastavnika u okviru reformskih politika. Na osnovu te analize, tamo gdje je to neophodno, revidirati postojeće programe inicijalnog obrazovanja nastavnika. Na osnovu urađene analize postojećih programa jasno je naznačeno da fokus u inicijalnom obrazovanju nastavnika treba daleko više da bude na podržavanju mišljenja višeg reda, kao što su kognitivne aktivnosti koje se odnose na dublje procesuiranje sadržaja, hipotetičko i kritičko mišljenje ili rješavanje problema.

PRILOG 1. KORIŠĆENI IZVORI

ZAKONI

Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju („Službeni list RCG“, broj 64/2002, „Službeni list CG“, br. 4/08, 21/09, 45/10, 40/11, 45/11, 36/13, 39/13, 44/13)

Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju („Službeni list RCG“, broj 64/2002, „Službeni list CG“, br. 45/10, 40/11, 39/13, 47/17)

Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama („Službeni list RCG“, broj 80/2004, „Službeni list CG“, br. 45/10, 47/17)

Zakon o gimnaziji („Službeni list RCG“, br. 64/02, 49/07, „Službeni list CG“, br. 45/10, 39/13, 47/17)

STRATEŠKA, PODZAKONSKA I DRUGA DOKUMENTA

Pravilnik o organizaciji stručnog usavršavanja nastavnika i načinu izbora autora programa stručnog usavršavanja, („Službeni list Crne Gore“, broj 63/16)

Pravilnik o načinu i postupku polaganja praktičnog, završnog, stručnog i diplomskog ispita, („Službeni list RCG“, broj 26/07, „Sl. listu Crne Gore“, br. 19/10, 81/10)

Pravilnik o postupku pribavljanja, ocjenjivanja, odobravanja i pripreme udžbenika i nastavnih sredstava, *Službeni list RCG*, br. 31/04; 38/05, 22/07, 84/09)

Pravilnik o načinu i postupku provjere znanja učenika na kraju obrazovnog ciklusa, („Službeni list Crne Gore“, broj 062/12)

Strategija obrazovanja nastavnika (2007–2014), Ministarstvo prosvjete Crne Gore, 2016.

Strategija uvođenja didaktičkog softvera u obrazovni sistem Crne Gore, Ministarstvo prosvjete Crne Gore, 2008.

Standardi kompetencija za nastavnike i direktore u vaspitno-obrazovnim ustanovama, Zavod za školstvo, 2016.

Uputstvo za realizaciju maturalnog ispita, školska 2016/2017. godina, Ispitni centar, 2017.

ISTRAŽIVAČKI IZVJEŠTAJI

Lalović, Z., *Istraživanje uticaja Zavoda za školstvo na profesionalni razvoj nastavnika/ca i eksterno utvrđivanje i unapređivanje rada škole*, Podgorica, Zavod za školstvo, 2015.

Zavod za školstvo, *Položaj učenika/ca u školi*, Podgorica, Zavod za školstvo, 2012.

Lalović, Z., *Istraživanje potreba profesionalnog osposobljavanja rukovodilaca vaspitno-obrazovnih ustanova*, Podgorica, Zavod za školstvo, 2016.

Bešić, M., Reškovac, T. i dr., *Evalvacija reforme obrazovanja u Crnoj Gori (2010–2012)*, Podgorica, Mreža fondacija za otvoreno društvo i Zavod za školstvo, 2012.

UNICEF Crna Gora, *Nasilje nad djecom u Crnoj Gori: Istraživanje o znanju, stavovima i ponašanju – ključni nalazi*, Podgorica, UNICEF, 2016.

Ispitni centar, *Informacije o rezultatima PISA testiranja 2012. godine sa prijedlogom mjera za poboljšanje postignuća učenika* (Izveštaj za Vladu Crne Gore), Podgorica, 2013.

Martinović, S. (ur.), *Izveštaj o realizaciji projekta „Utvrdjivanje kvaliteta udžbenika“*, Podgorica, Zavod za udžbenike, 2016.

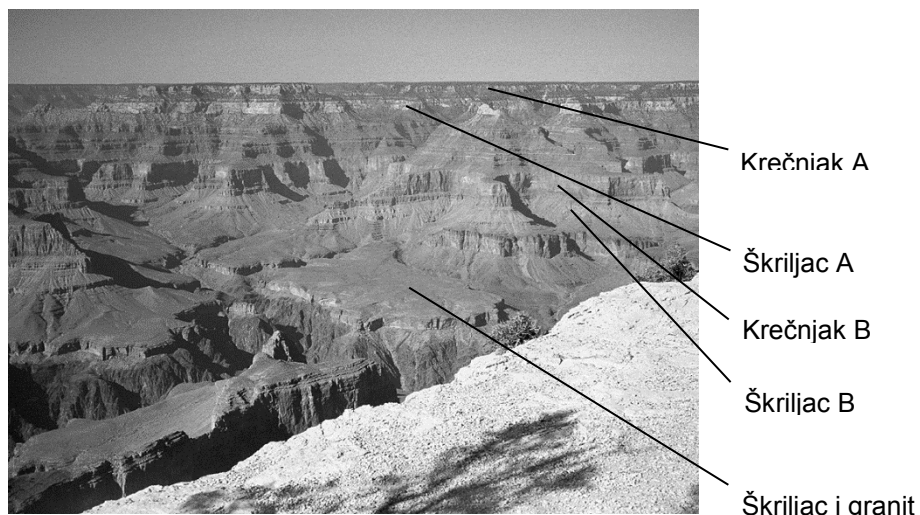
UNICEF Crna Gora, *Obrazovanje za život: ključne kompetencije za 21. vijek u kurikulumima u Crnoj Gori*, Podgorica, UNICEF, 2017.

OECD (2013). *PISA 2012 Results: What Students Know and Can Do*. OECD Publishing.

VELIKI KANJON

Veliki kanjon se nalazi u pustinji u SAD. To je veoma veliki i dubok kanjon koji sadrži mnogo slojeva stijena. Nekada u prošlosti, pokreti u Zemljinoj kori podigli su ove slojeve. Veliki kanjon je danas na nekim mjestima dubok 1,6 km. Rijeka Kolorado protiče dnom ovog kanjona.

Pogledajte sliku Velikog kanjona snimljenu sa njegovog južnog oboda. Na zidovima kanjona može se vidjeti nekoliko različitih slojeva stijena.

Pitanje 1: VELIKI KANJON (Nivo 2) S426Q01 –019

Što je dovelo do formiranja Velikog kanjona?

.....

.....

Ključ za ocjenjivanje

Pun kredit

Kod 1: Rijeka Kolorado je vršila eroziju stijena i prodirala kroz njihove slojeve.

- Rijeka je prosjekla slojeve stijena.
- Erozija izazvana vodom jer se na dnu nalazi rijeka.
- Pomjeranje Zemljine kore koje je podiglo ove slojeve i erozija.
- Rijeka je oblikovala teren.
- Tekuća voda.

Napomena za ocjenjivanje: Za kod 1, odgovor mora da se odnosi na eroziju izazvanu vodom (ili samo eroziju), ili da se eksplicitno pominje djelovanje vode.

Bez kredita

Kod 0: Drugačiji odgovori.

- Podzemni kanjoni koji su se urušili.
- Erozija izazvana vjetrom.
- Vodom.
- Rijeka.
- Veliki Kanjon je formiran tako što su pokreti Zemljine kore podigli slojeve stijena od kojih se sastoje zidovi kanjona.

Kod 9: Bez odgovora.

ISTRAŽIVANJE PADINA DOLINE

Uvodni tekst

Istraživanje padina doline

Uvod

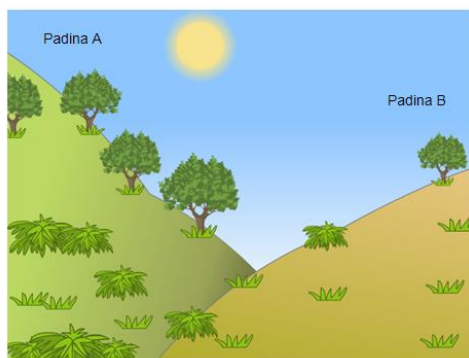
Pročitaj uvod, zatim klikni na strelicu SLJEDEĆE.

ISTRAŽIVANJE PADINA DOLINE

Grupa učenika uočila je veliku razliku u vegetaciji između dvije padine doline: vegetacija je mnogo zelenija i bujnija na padini A nego na padini B. Ta razlika je prikazana na ilustraciji na desnoj strani.

Učenici istražuju zašto postoji tolika razlika u vegetaciji između dvije padine. U sklopu istraživanja, učenici su mjerili tri faktora u životnoj sredini tokom određenog vremenskog perioda:

- **Sunčevo zračenje:** količina Sunčeve svjetlosti koja dopire do određenog područja
- **Vlažnost tla:** količina vode u tlu na određenom području
- **Padavine:** količina kiše koja padne na određenom području

Pitanje 1

Istraživanje padina doline Q01

Pitanje 1 / 2

Koristi informacije iz teksta "Prikupljanje podataka" s desne strane. Otkucaj odgovor na pitanje.

Zašto su učenici u istraživanju razlike u vegetaciji između dvije padine postavili po dva primjerka svakog instrumenta na svaku padinu?

ISTRAŽIVANJE PADINA DOLINE

Prikupljanje podataka

Učenici su na svaku padinu postavili po dva primjerka svakog od sljedeća tri instrumenta, kao što je prikazano na donjoj slici.

Senzor Sunčevog zračenja: mjeri količinu Sunčeve svjetlosti u megadžulima po kvadratnom metru (MJ/m²)

Senzor vlažnosti tla: mjeri količinu vode kao procenat zapremine tla

Kišomjer: mjeri količinu padavina u milimetrima (mm)

Pitanje 1 zahtijeva od učenika da pokažu epistemičko znanje, kao i da objasne istraživanje koje je dato u ovom zadatku. Po zahtjevnosti, pitanje odgovara nivou 3 jer traži da učenici pokažu razumijevanje postupka u kome se izvode dva nezavisna mjerenja fenomena koji se istražuje.

Kompetencija	Vrednovanje i planiranje naučnog istraživanja
Znanje – Sistem	Epistemičko – Zemlja i svemir
Kontekst	Lokalni/nacionalni; Prirodni resursi
Težina	517 bodova – Nivo 3

Ključ za ocjenjivanje

Učenici daju objašnjenje koje navodi naučnu prednost upotrebe više od jednog mjernog instrumenta na svakoj padini: npr. zbog korigovanja varijacija u uslovima na padini, povećanja preciznosti mjerenja za svaku padinu.

Da bi mogli da utvrde da li je razlika između padina značajna.

Zato što vjerovatno ima varijacija na padini.

Da povećaju preciznost mjerenja svake padine.

Podaci će biti tačniji.

U slučaju da jedan od njih ne radi.

Da bi uporedili različite količine osunčanosti na padini. (Poređenje ukazuje na mogućnost varijacije.)

Rezultati učenika iz Crne Gore: oko 28% učenika nije ni pokušalo da odgovori na pitanje 1, oko 38% učenika je odgovorilo, ali pogrešno, dok je svega trećina učenika dala tačan odgovor.

Pitanje 2

Istraživanje padina doline
Pitanje 2 / 2

Koristi informacije iz teksta "Analiza podataka" s desne strane. Odgovori na pitanje klikom na jedan od ponuđenih odgovora, a zatim otkucaj objašnjenje.

Dva učenika se ne slažu oko toga zašto postoji razlika u vlažnosti tla između dviju padina:

- Učenik 1 smatra da razlika u vlažnosti tla postoji zbog razlike u Sunčevom zračenju na dvije padine.
- Učenik 2 smatra da razlika u vlažnosti tla postoji zbog razlike u padavinama na dvije padine.

Koji je učenik, prema podacima, u pravu?

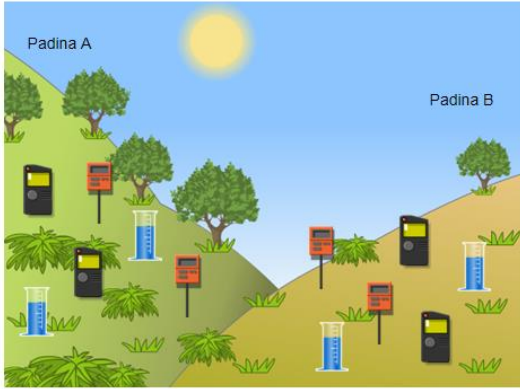
☐ Učenik 1

☐ Učenik 2

Objasni svoj odgovor.

ISTRAŽIVANJE PADINA DOLINE
Analiza podataka

Učenici su sa svakog para instrumenta uzeli prosjek mjerenja, prikupljenih tokom određenog razdoblja na svakoj padini, i izračunali nesigurnost tih prosjeka. Rezultati su zabilježeni u sljedećoj tabeli. Nesigurnost je navedena nakon znaka "±".

	Prosječno Sunčevo zračenje	Prosječna vlažnost tla	Prosječna količina padavina
Padina A	3800 ± 300 MJ/m ²	28 ± 2%	450 ± 40 mm
Padina B	7200 ± 400 MJ/m ²	18 ± 3%	440 ± 50 mm

Pitanje 2 zahtijeva od učenika da procijene dvije tvrdnje i odrede koja ukazuje na pravilno tumačenje podataka koji uključuju intervale povjerenja oko prosjeka mjerenja Sunčevog zračenja, vlažnosti zemljišta i padavina. Od učenika se traži da pokažu razumijevanje načina na koji greška mjerenja utiče na stepen povjerenja uvezi sa određenim naučnim mjerenjima, a to je jedan od glavnih aspekata epistemičkog znanja. Po zahtjevnosti, pitanje odgovara nivou 4.

Kompetencija	Naučno tumačenje podataka i dokaza
Znanje – Sistem	Epistemičko – Zemlja i svemir
Kontekst	Lokalni/nacionalni; Prirodni resursi
Težina	589 bodova – Nivo 4

Ključ za ocjenjivanje

Učenici izaberu odgovor Učenik 1 i daju objašnjenje koje pokazuje da postoji razlika u Sunčevom zračenju između dvije padine i/ili da kod padavina nema razlika.

Padina B dobija mnogo više Sunčevog zračenja od padine A, ali istu količinu kiše.

Nema razlike u količini padavina koju dobijaju dvije padine.

Postoji velika razlika u tome koliko Sunčeve svjetlosti dobija padina A u odnosu na padinu B.

Rezultati učenika iz Crne Gore: oko 5% učenika nije ni pokušalo da odgovori na pitanje 2, oko 72% učenika je odgovorilo ali pogrešno, dok je manje od četvrtine učenika dalo tačan odgovor.

- Pravi način da se provjeri da li je nešto tačno jeste da se izvrši eksperiment.
- Naučne ideje u širem smislu ponekad se mijenjaju.
- Pravi odgovori se zasnivaju na dokazima mnogih eksperimenata.
- Preporučuje se da se neki eksperimenti vrše više puta kako bismo bili sigurniji u saznanja.
- Naučnici ponekad povodom naučnih tema u širem smislu mijenjaju svoja mišljenja u vezi sa onim što je tačno u nauci.
- Ideje u udžbenicima naučnih tema u širem smislu ponekad se mijenjaju.

PROGRAM ZA REALIZACIJU PREPORUKA ZA UNAPREĐENJE OBRAZOVNE POLITIKE 2019-2021.

Dokument *Rezultati studije PISA 2015. i preporuke za obrazovne politike* imao je za cilj da predstavi integrisanu i sistematičnu analizu glavnih faktora postignuća učenika u Crnoj Gori u odnosu na ključne kompetencije, kao i prijedlog mjera koje bi mogle da unaprijede postojeće stanje, i kao takav treba da predstavlja osnov budućeg unapređenja osnovnog obrazovanja u Crnoj Gori.

Kvalitetno obrazovanje čini temelj razvoja zemlje, stoga je Ministarstvo prosvjete pripremio ovaj dokument koji treba bude osnova za dalje unapređenje kvaliteta obrazovanja. Njime se želi unaprijediti osnovno obrazovanje, pa time i kompletan obrazovni sistem u Crnoj Gori. Takođe, kao rezultat unapređenja kvaliteta treba da doprinese poboljšanju rezultata PISA testiranja 2021. godine, odnosno dostizanju rezultata koji su približni prosjeku koji postižu zemlje OECD-a.

Ovaj dokument može se smatrati ključnim implementacionim strateškim dokumentom za razvoj kvaliteta osnovnog obrazovanja za period 2019-2021. godine. Implementacija postavljenih ciljeva treba da dovede do povećanja kvaliteta nastave, bolje podrške svim učenicima i unapređenja školske sredine.

U cilju ispunjenja postavljenih preporuka, kao sastavni dio dokumenta *Rezultati studije PISA 2015. i preporuke za obrazovne politike*, urađen je Program za realizaciju preporuka obrazovne politike 2019-2021. godine na osnovu rezultata studije PISA 2015. Programom su definisani opšti cilj i operativni ciljevi, kao i aktivnosti čijom realizacijom će doći do njihovog ispunjenja. Kako bi se obezbijedilo kontinuirano ispunjenje postavljenih obaveza planirano je formiranje radne grupe koja će imati obavezu da kvartalno prati realizaciju. Članovi radne grupe će biti predstavnici institucija koje su prepoznate ovim dokumentom sa ciljem da koordiniraju ispunjenje datih aktivnosti na nivou institucija, a koordinator će biti iz Ministarstva prosvjete kao krovne institucije zadužene za njegovu realizaciju. Programom su predviđena i sredstva za realizaciju u iznosu 130.000 eura koja će biti obezbijeđena kroz budžete institucija.

Program za realizaciju preporuka za unapređenje obrazovne politike 2019-2021 na osnovu rezultata studije PISA 2015

Opšti cilj Programa	Indikator učinka na nivou opšteg cilja	Početno stanje (2015)	Očekivano stanje PISA 2018. godine	Očekivano stanje 2022. godine
Unaprijeđen kvalitet i pravednost nastave i učenja	1. Prosječno postignuće u domenu čitanja, matematike i nauke u PISA studiji	Čitanje 427 Matematika 418 Nauka 411	Čitanje 437 Matematika 425 Nauka 420	Čitanje 450 Matematika 450 Nauka 450
	2. Procenat učenika koji ne dostižu nivo 2 u PISA studiji	Čitanje 42% Matematika 52% Nauka 51%	Čitanje 38% Matematika 48% Nauka 47%	Čitanje 30% Matematika 30% Nauka 30%
	3. Procenat učenika na nivou 4 i višim nivoima u PISA studiji	Čitanje 9% Matematika 8% Nauka 5%	Čitanje 11% Matematika 9% Nauka 6%	Čitanje 15% Matematika 15% Nauka 15%
	4. PISA indeks školske autonomije	58%	65%	75%
	5. PISA indeks motivacije postignuća	-0,16	-0,1	0,1

Napomena: Konačni rezultati PISA testiranja iz 2018. godine biće objavljeni u decembru 2019. godine.

Operativni ciljevi	Indikatori učinka na nivou operativnog cilja	Početno stanje	Očekivano stanje 2020. godine	Očekivano stanje 2022. godine	Izvor podataka
1. Škole i nastavnici na uspješan način primjenjuju aktivne oblike nastave i učenja u kojima se angažuju viši kognitivni procesi učenika	1.1. Procenat škola u odnosu na ukupan broj škola čiji učenici na nacionalnom testiranju u VI razredu ostvaruju odlične rezultate	10.8% (maternji jezik) 13.4% (matematika)	16% (maternji jezik) 16% (matematika)	20% (maternji jezik) 20% (matematika)	IC
	1.2. Procenat evaluiranih škola u odnosu na ukupan broj evaluiranih škola u kojima su nastava i učenje procinjeno veoma uspješno	3%	5%	10%	ZZŠ, CSO
2. Škole pružaju kvalitetnu i djelotvornu podršku različitim učenicima u ostvarivanju obrazovno-vaspitnih ciljeva	2.1. Procenat škola u odnosu na ukupan broj škola koje su dobile dodatnu podršku kroz primjere dobre prakse od drugih škola	0%	15%	20%	ZZŠ, CSO, škole
	2.2. Razvijen sistem eksterne podrške ZZŠ i CSO osnovnim i srednjim školama	ne	da	da	ZZŠ, CSO, škole
	2.3. Procenat škola u odnosu na ukupan broj škola u kojima se primenjuje delotvoran sistem za pružanje odgovarajuće podrške učenicima	0%	40%	80%	ZZŠ i CSO
	2.4. Procenat škola u odnosu na ukupan broj škola u kojima se uspješno primjenjuje procedure za prevenciju ranog napuštanja škola	20%	40%	60%	ZZŠ i MP
3. Unaprijeđen sistem za osiguranje kvaliteta nastave i učenja u osnovnim i srednjim školama	3.1. Procenat škola u odnosu na ukupan broj škola u kojima je primjenjena unaprijeđena procedura eksterne evaluacije rada škole	0%	50%	100%	ZZŠ, CSO
	3.2. Procenat škola u odnosu na ukupan broj škola u kojima je primijenjen unaprijeđeni sistem samoevaluacije škola	7%	20%	40%	ZZŠ, CSO
4. Unaprijeđena školska	4.1. Procenat škola u odnosu na ukupan broj škola koje su ocijenjene kao veoma uspješne u Etos ustanove	12%	20%	35%	ZZŠ, CSO
	4.2. Procenat škola u odnosu na ukupan broj škola koje primijenjuju unaprijeđene mehanizme školske autonomije	0%	20%	40%	ZZŠ, CSO

sredina za učenje i za razvoj ključnih kompetencija	4.3. Procenat škola u odnosu na ukupan broj škola koje primjenjuju program za razvoj socio-emocionalnih vještina	20%	50%	80%	ZZŠ, CSO
	4.4. Procenat škola u odnosu na ukupan broj škola koje primjenjuju programe digitalne pismenosti	0%	20%	50%	ZZŠ, CSO
	4.5. Prosečna broj izostanaka učenika u osnovnim i srednjim školama	OŠ 46	OŠ 40	OŠ 35	MEIS
		SŠ 74	SŠ 65	SŠ 55	

Operativni cilj	Aktivnost	Nosilac i partneri	Rok	Indikator rezultata	Budžet
Informisanje javnosti o aktivnosti na unapređenju kvaliteta obrazovanja					
1	Promocija PISA testiranja - informisanje o značaju za školu, grad i državu	MP, IC, škole	Kontinuirano	Informisani nastavnici, učenici, roditelji i javnost (Koordinaciona grupa pravi plan promotivnih aktivnosti) U godini kada je glavna PISA studija (2021) aktivnostima obuhvaćene sve srednje škole	9.500 € (2.000€ ZZŠ+ 3.000€ MP + 4.500€ IC)
1, 2, 3, 4	Promocija reformskih inicijativa (programi i ishodi, autonomija škola, aktivna nastava i učenje, nastavnici, ispiti i testiranja itd.)	MP, ZZŠ, CSO, ZUNS i IC	Kontinuirano	Plan promotivnih aktivnosti (Koordinaciona grupa pravi plan i/ili integriše planove pojedinačnih institucija) Sve planirane aktivnosti su realizovane	7.000 € (1.000€ MP + 2.000€ ZZŠ + 3.000€ CSO +500€ IC + 500 ZUNS)
1	Usvajanje i promocija dokumenta koji se odnosi na generičke kompetencije i međupredmetne teme u kurikulumu	ZZŠ	Kontinuirano	Urađen dokument i promovisan	4.000 €
Upotreba PISA rezultata za unapređenje kvaliteta obrazovnih postignuća					
3	Sekundarna analiza rezultata PISA 2018. iz čitalačke pismenosti sa preporukama	IC, ZZŠ	2020.	Urađena analiza i formulisane preporuke za unapređenje kvaliteta rada u školama i obrazovnih ishoda	4.700 € (4.400 € IC + 300€ ZZŠ)
3	Definisanje indikatora i, na osnovu njih, rana identifikacija škola u kojima postoji potreba za dodatnom podrškom za unapređivanje kvaliteta rada	ZZŠ, CSO i IC	2019.	Definisani indikatori Izveštaj sa spiskom škola Plan pružanja podrške školama	1.500 € (500 € ZZŠ + 1.000 € CSO)
2	Definisanje indikatora i, na osnovu njih, identifikovani oblici podrške učenicima u zonama niske i visoke funkcionalne pismenosti	škole, ZZŠ i CSO	2019, kontinuirano	Sve škole identifikovale učenike i definisale strategije za pružanje dodatne podrške	2.200 € godišnje (700 € ZZŠ + 1.500 € CSO)
3	Unapređivanje pravilnika o utvrđivanju kvaliteta obrazovno-vaspitnog rada	MP, ZZŠ, CSO i IC	2018.	Urađen pravilnik	0
Profesionalni razvoj nastavnika i škola					

3	Analiza i revizija sistema licenciranja i relicenciranja nastavnika	MP, ZZŠ, CSO	2019.	Usvojen prijedlog za unaprijeđenje sistema licenciranja i relicenciranja nastavnika	1.300 € (300 € ZZŠ + 1.000 € CSO)
1, 2, 4	Definisanje programa obuke nastavnika koji unapređuju kvalitet nastave u oblastima čitalačke, naučne, matematičke i digitalne pismenosti	ZZŠ, CSO, IC	2019.	Definisani i akreditovani programi obuke	1.800 € (600 € ZZŠ+ 600 € CSO + 600€ IC)
1, 2, 4	Organizacija obuka nastavnika crnogorskog jezika, matematike i prirodnih nauka u oblastima čitalačke, naučne i matematičke pismenosti	ZZŠ	Kontinurano	60% obučanih nastavnika do 2022	20.000 €
1,4	Izrada priručnika i vodiča za nastavnika za primjenu programa za razvoj socio-emocionalnih vještina učenika osnovne i srednje škole i obuka nastavnika u ovoj oblasti	ZZŠ	2019. 2021.	Izrađen priručnik za primjenu programa za razvoj socio-emocionalnih vještina Sprovedena obuka timova u 70 škola	3.000 €
1,4	Obuka nastavnika za primjenu programa za razvoj digitalne pismenosti	ZZŠ	2021.	Sprovedena obuka za nastavnike iz 20 škola	1.000 €
3	Promocija školskog portala / portala za nastavnike	MP, ZZŠ	2019.	Broj posetilaca porastao za 20% u odnosu na 2018. godinu	1.000 € (300 € ZZŠ+ 700 € MP)
Predmetni program					
3	Kontinuirano praćenje i unapređivanje predmetnih programa zasnovanih na ishodima	ZZŠ	Kontinurano	Unaprijeđeni predmetni programi zasnovani na ishodima Unaprijeđeni rezultati nacionalnih testiranja Unaprijeđena percepcija nastavnika i učenika na osnovu analiza ZZŠ	4.000 €
Ocjenjivanje i vrjednovanje					
1	Usklađivanje sistema vrednovanja i ocjenjivanja sa programima zasnovanim na ishodima	ZZŠ i CSO	2019.	Pripremljen dokument sa smjernicama	1.000 € (400 € ZZŠ + 600 € CSO)

1	Unaprijeđivanje Pravilnika o vrstama ocjena i načinu ocjenjivanja	MP, ZZŠ, CSO	2019.	Unaprijeđen Pravilnik o vrstama ocjena i načinu ocjenjivanja	redovna aktivnost
1, 2, 4	Razvoj priručnika za nastavnike za formativno i sumativno ocjenjivanje	ZZS, CSO, IC	2019.	Izrađen priručnik za ocjenjivanje	3.000 € (1.000 € ZZŠ + 1.000 € CSO + 1.000 € IC)
1, 2, 4	Obuka nastavnika u odnosu na unaprijeđeni sistem vrednovanja i ocjenjivanja	ZZŠ	kontinuirano	Obučeni predstavnici stručnih aktivita (20% aktivita godišnje)	32.000 €
Eksterno vrednovanje kvaliteta rada škola					
3	Rad na unaprijeđivanju metodologije eksterne evaluacije kvaliteta rada obrazovno-vaspitnih ustanova	ZZŠ i CSO	2019.	Usvojena unaprijeđena metodologija eksterne evaluacije kvaliteta rada obrazovno-vaspitnih ustanova	8.000 € (7.000 € ZZŠ + 1.000 € CSO)
3	Razvijanje programa obuke za postojeće i nove nadzornike, savjetnike za kvalitet i stručne saradnike	ZZŠ i CSO	2019.	Pripremljen program obuke	2.000 € (1.000 € ZZŠ + 1.000 € CSO)
3	Obuka nadzornika i savjetnika za novu metodologiju nadzora i kontinuirano stručno usavršavanje	ZZŠ i CSO	2019, kontinuirano	Obučeni svi nadzornici i savjetnici za kvalitet	5.000 € (2.000 € ZZŠ + 3.000 € CSO)
Samoevaluacija škola					
3	Unaprijeđivanje metodologije za samoevaluaciju škola i razvojno planiranje	ZZŠ i CSO	2019.	Unaprijeđena metodologija za samoevaluaciju škola Uspostavljene su procedure i obrasci na osnovu kojih škole treba da razvijaju školske razvojne planove	3.500 € (1.500 € ZZŠ + 2.000 € CSO)
3	Podrška školama za primjenu metodologije za samoevaluaciju	ZZŠ i CSO	2020.	Sve vaspitno-obrazovne ustanove dobile podršku	4.000 € (2.000 € ZZŠ + 2.000 € CSO)
3	Smjernice za nastavnike kako da koriste standarde kompetencija u samoevaluaciji i planiranju stručnog usavršavanja	ZZŠ i CSO	2019.	Dokument sa smjernicama	2.000 € (500 € ZZŠ + 1.500 € CSO)
Prevenција ranog napuštanja škole					
2	Unapređenje prevencije ranog napuštanja školovanja kroz uspostavljanje sistema za ranu identifikaciju djece u riziku i kreiranje procedura i podrške	MP, škole	2019.	Kreiran sistem i procedure na nivou sistema za prevenciju ranog napuštanja škole	1.000 €

Nacionalna testiranja					
1	Obezbjedivanje kompatibilnosti zadataka na nacionalnom testiranju sa načinom provjere znanja na PISA testu	IC	Kontinuirano	30% zadataka na nacionalnom testiranju kompatibilni sa PISA testom	1.500 €
Udžbenici					
1, 4	Revizija udžbeničkih kompleta tako da u većoj mjeri podržavaju razvoj ključnih kompetencija i uključivanje PISA zadataka do 30%	ZUNS, ZZŠ, CSO, IC	2019.	Razvijen koncept revizije udžbenika sa prilagođenim standardima kvaliteta	3.000 € (500 € ZZŠ + 1.500 € ZUNS + 500 € CSO + 500€ IC)
1, 4	Obuka autora i urednika za razvoj unaprijeđenih udžbenika	ZUNS, IC	2019.	Obučeni svi urednici; 50 % autora prioritetnih udžbenika, (nova izdanja - Crnogorski jezik, Matematika, prirodne nauke) i 30% autora udžbenika koji se revidiraju	11.000 € (8.000 € ZZŠ + 3.000 € IC)
1, 4	Podrška nastavnicima za primjenu novih udžbenika	ZUNS, ZZS	Kontinuirano	50% škola obuhvaćeno do 2022.	26.000 € (16.000 € ZZŠ + 10.000 € ZUNS)
3	Praćenje kvaliteta udžbenika u procesu nastave i učenja	ZUNS, ZZŠ i CSO	Kontinuirano	Razvijena metodologija za praćenje kvaliteta udžbenika Periodični izvještaj sa rezultatima praćenja udžbenika sa preporukama za dalje unapređivanje kvaliteta udžbenika	7.000 € (1.500 € ZZŠ + 4.000 € ZUNS + 1.500 € CSO)
Inicijalno obrazovanje nastavnika					
1, 2, 4	Analiza usklađenosti programa inicijalnog obrazovanja nastavnika sa potrebama obrazovnog sistema sa preporukama za unapređenje programa	MP, ZZŠ, CSO, Univerziteti	2021.	Izvještaj o urađenoj analizi sa preporukama Inicijativa za unapređenje programa inicijalnog obrazovanja nastavnika	1.500 € (500 € ZZŠ + 1.000 € CSO)
1, 2, 4	Analiza mogućnosti uspostavljanja programa stipendija za upis na nastavničke fakultete	MP	2020.	Urađena analiza i formulisan prijedlog	1.500 €
Jačanje autonomije škole					

1,2,3,4	Razvijanje smjernica za jačanje autonomije škole kroz: PRNŠ, samoevaluaciju, realizaciju otvorenog dijela kurikuluma, vannastavne aktivnosti, podrška djeci sa teškoćama u savladavanju programa, sa posebnim obrazovnim potrebama i nadarenim učenicima...	ZZŠ i CSO	2019.	Izrađen vodič za škole	4.000 € (2.000 € ZZŠ + 2.000 € CSO)
1,2,3,4	Razvoj kapaciteta vaspitno-obrazovnih ustanova za sprovođenje aktivnosti koje se odnose na jačanje autonomije	ZZŠ i CSO	2020.	Sprovedena obuka predstavnika svih vaspitno-obrazovnih ustanova	6.000 € (5.000 € ZZŠ + 1.000 € CSO)
Informacioni sistem u obrazovanju					
3	Nadograditi MEIS u cilju kreiranja „lične karte škole” i pružanja redovnih povratnih informacija školama	MP, škole	2019.	Dostupni školski izvještaji sa relativnim položajem škole u odnosu na relevantne kriterijume	10.000 €
3	Prilagoditi MEIS i povezati ga sa drugim bazama kako bi se obezbijedili uslovi za praćenje kvaliteta i pravednosti obrazovanja	MP, ZZŠ, CSO, ZUNS i IC	2020.	Dostupni nacionalni izvještaji po relevantnim kriterijumima	16.000 € (2.000 € ZZŠ + 2.000 € CSO + 2.000 € IC + 10.000 € MP)
Radna grupa za koordinaciju					
3	Formiranje Radne grupe za koordinaciju rada između MP, ZZŠ, CSO, ZUNS i IC i predstavnika škola	MP	2019.	Donijeto rješenje o formiranju Radne grupe	12.000 € godišnje